UPPSALA STUDIES IN
ECONOMIC HISTORY 10

Ragnhild Lundström

Alfred Nobel som internationell företagare

Den nobelska sprängämnesindustrin
1864–1886

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

1974

ALFRED NOBEL SOM INTERNATIONELL FÖRETAGARE

Den nobelska sprängämnesindustrin 1864–1886

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AV SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FAKULTETEN I UPPSALA FÖR VINNANDE AV FILOSOFIE DOKTORSGRAD FRAMSTÄLLES TILL OFFENTLIG GRANSKNING Å SAL IX I UNIVERSITETSHUSET ONSDAGEN DEN 22 MAJ 1974 KL. 10

av

Ragnhild Lundström

fil. lic. av Skånelandens nation

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548914_0010

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS

Uppsala Studies in Economic History
10

Ragnhild Lundström

Alfred Nobel som internationell företagare

Den nobelska sprängämnesindustrin 1864–1886

1974

Doktorsavhandling vid Uppsala universitet 1974.

© Ragnhild Lundström 1974

Mångfaldigande av innehållet i denna bok,
helt eller delvis, är enligt lagen om upphovsrätt av den
30 december 1960 förbjudet utan medgivande av förlaget.
Förbudet gäller varje form av mångfaldigande genom
tryckning, duplicering, stencilering,
bandinspelning etc.

ISBN 91-554-0197-X

Printed in Sweden by
Tofters tryckeri ab, Östervåla 1974

FÖRORD

En avhandling om Alfred Nobel som internationell företagare är i sig ett företag. Utan hjälp och medverkan från många skulle idén till detta arbete ha stannat vid en idé. Till de många som på olika sätt bistått mig står jag i stor tacksamhetsskuld.

Professor Karl-Gustaf Hildebrand har varit en outtröttlig handledare. Hans råd och konstruktiva kritik har ständigt varit en stimulans i arbetet. Hans personliga omtanke har jämnat vägen vid tillfälliga motgångar och svårigheter. De tillfällena har varit talrika.

Ingbritt Dalin, Bo Gustafsson, Håkan Lindgren, Karsten Lundequist, Hans Modig, Karin Sjöberg och Kersti Ullenhag, arbetskamrater på den ekonomisk-historiska institutionen, har på olika sätt engagerat sig för att hjälpa mig.

Nobelstiftelsens dåvarande verkställande direktör, envoyén Nils K. Ståhle gav mig det första uppslaget att vetenskapligt utnyttja Nobels arkiv. Han har sedan dess visat stort intresse för mina forskningar och på många sätt underlättat dessa. Genom hans förmedling har jag beretts tillträde till de utländska nobelföretagens arkiv. Samma tillmötesgående och samma välvilliga intresse har direktör Stig Ramel visat. Inför publiceringen av avhandlingen har hans råd och bistånd varit av stort värde.

Nobelstiftelsens personal har med stort tålamod hjälpt mig till rätta. Särskilt

vill jag nämna kamrer Barbro Wikander och fröken Elsie Waerndt. Konsul Erik Bergengren har oegennyttigt vidarebefordrat sina stora kunskaper i nobeliana till mig.

Vid mina utländska arkivbesök har särskilt Mr. W. J. Reader i London, red. Gunnar Buxell vid Dynamit Nobel i Troisdorf och M. Armand Galliot vid Société Centrale de Dynamite i Paris lämnat råd och hjälp.

Bidrag till forskningar och resor har jag erhållit av Nobelstiftelsen, Svenska Handelsbankens Stiftelse för samhällsvetenskaplig forskning, Konung Gustaf VI Adolfs 80-årsfond för svensk kultur samt Helge Ax:son Johnsons stiftelse. Nobelstiftelsen har också bidragit till tryckningen av denna avhandling.

Utan stöd och inspiration från min familj hade denna avhandling trots alla ovan nämnda insatser aldrig kommit av trycket. Min man, Sven Lundström, har läst och kommenterat avhandlingen i mer än en version. I slutskedet har såväl äldre som yngre generationer i familjen lojalt ställt upp.

Uppsala i april 1974
Ragnhild Lundström

INNEHÅLL

INLEDNING 11

NÅGOT OM ALFRED NOBELS UPPFINNINGAR 13

EN INNOVATIONSINDUSTRI ETABLERAS

Alfred Nobel i Sverige 19

Etablerandet i Tyskland och de första försöken att utvidga verksamheten . 23

Brittiskt dynamitbolag efter segslitna förhandlingar 29

Franskt dynamitbolag trots statligt krutmonopol 45

Barbe och fortsatta nyetableringar 57

Italien 59

Spanien 64

Schweiz 66

Samarbetet mellan Nobel och Barbe 67

Former för företag och finansiering 71

OMORGANISATION OCH INTEGRERING

De franska, tyska och schweiziska företagen blir aktiebolag 77

Det franska aktiebolaget 81

Det tyska aktiebolaget 86

Det schweiziska aktiebolaget 89

Resultatet av omorganisationen 90
British Dynamite Company blir Nobel's Explosives 93

ÄGARSTRUKTUR OCH INFLYTANDE
Förutsättningar 105
Ägarstruktur och rösträtt 107
Bestämmelser rörande bolagens administration 111
Inflytandet i bolagen 113
Inflytandet i det brittiska bolaget 113
Inflytandet i de latinska och schweiziska bolagen 115
Inflytandet i det tyska bolaget 120

BOLAGENS UTVECKLING
Förutsättningar 131
Patent och andra konkurrensbegränsande faktorer 131
Något om marknaden för Nobels sprängämnen 138
Dynamit-Actien-Gesellschaft 147
Försäljning och lönsamhet 147
Konkurrens och konkurrensbegränsning 153
De schweiziska och italienska bolagen 161
Schweiz 161
Italien 165
Fusion 166
Det spanska bolaget 171
Det franska bolaget 173
Försäljning och vinster 173
Konkurrens på den franska marknaden och maktkamp inom Nobel-bolaget 180
Nobel's Explosives 183
Marknad och försäljning 183
Marknadsandel 189
Pris- och kostnadsutveckling 192
Vinster och räntabilitet 195
Utdelning och tillväxt 199
Konkurrens på den brittiska marknaden 202
Konkurrenssituationen för Nobel-bolagen 1883–1884 207

TRUSTBILDNING

Trusterna 213
Barbes första fusionsplaner 215
Nya fusionsförslag 1883 och 1884 223
Barbes förslag 225
Nobels syndikatförslag 229
Nobels trustförslag 231
Heidemanns förslag 234
"Den första internationella konventionen" 237
Trusten förverkligas 241
Mot trusten 241
Parisfördragen 244
Parisfördragens innebörd 246
Nobel och trusten 251

SUMMARY 259

KÄLLOR OCH LITTERATUR 265

INLEDNING

År 1866 bildades Nobel-Dynamite Trust Company; i litteraturen beskrivs det som historiens första internationella trust. Därmed inleddes en period av fortsatt konkurrensbegränsning inom sprängämnesindustrin, en konkurrensbegränsning som mot slutet av 1890-talet fullbordades i en nästan total uppdelning av världsmarknaden.

Inte stort mer än tjugo år tidigare hade Alfred Nobel funnit nyckeln till nitroglycerinets användning som sprängämne. I fem hundra år hade krut i olika former varit det sprängmedel som stod till buds för civila såväl som militära ändamål. Nobels initialtändningsprincip möjliggjorde introduktionen av nitroglycerin som civilt sprängämne. En helt ny industri växte upp, baserad på Nobels uppfinningar och med Nobel som initiativtagare.

Avsikten med detta arbete har varit att undersöka tillkomsten av denna industri och dess utveckling under dessa tjugo år, att klargöra vilka faktorer som ledde till dynamitbolagens förtrustning vid 1880-talets mitt samt Nobels roll i dessa sammanhang.

Nobel-biografierna är många. Den utförligaste och mest initierade är fortfarande Henrik Schücks och Ragnar Sohlmans Alfred Nobel och hans släkt från 1926. Knappast något har skrivits om Alfred Nobel som företagare eller om de företag han var med att grunda.

Dessa företag kom på 1900-talet att ingå i de stora kemiska koncernerna,

IG Farben i Tyskland, Imperial Chemical Industries i Storbritannien, Du Pont i USA. Kanske därför eller därför att dynamit, som Nobel själv kallade sin andra betydelsefulla uppfinning, idag är ett allmänt använt och över hela världen välkänt sprängämne har inte förutsatts annat än att grundandet och den tidigare utvecklingen ägde rum utan större svårigheter av vare sig finansiell eller annan art.

Inledningsskedet, slutet av 1860-talet och början av 1870-talet sammanfaller med en expansionsperiod i den del av världen som höll på att industrialiseras. Transportnätet byggdes ut. För järnvägsbyggen och hamnanläggningar behövdes sprängämnen. Den hantverksmässiga ståltillverkningen avlöstes av en produktion i industriell skala, baserad på nya metoder. Gruvbrytningen ökade och i gruvorna behövdes sprängämnen. Mineraltillgångarna i kolonierna började exploateras.

Ett sprängämne som dynamit, flera gånger starkare än krut, kom som på beställning. Med dynamitpatenten startade Nobel företag runt om i världen. När dessa patent löpte ut lanserades i rätt tid Nobels nya uppfinning av ett bättre och kraftigare sprängämne, spränggelatinet.

Så har man resonerat. Men hur grundandet av denna innovationsindustri egentligen gick till, hur finansieringen klarades och hur utvecklingen var för de många Nobel-företagen har egentligen inte tidigare undersökts. På grundval av det material som Nobel efterlämnat – och som av Nobelstiftelsen ställts till förfogande för dessa forskningar – i kombination med det ojämna men i vissa fall synnerligen rikhaltiga material från de ursprungliga företagen som påträffats i andra arkiv har det varit möjligt att få en klarare bild av förloppet.

Nästa steg i utvecklingen, den europeiska dynamitindustrins förtrustning vid mitten av 1880-talet har tidigare i korthet relaterats av W. J. Reader i hans Imperial Chemical Industries: A History (1970). Hans version bygger framför allt på de avtal som slöts samt på delar av Nobels korrespondens. Den framställning som här ges och som – med tillgång till ett större material – sökt ställa förloppet i direkt samband med de olika Nobel-bolagens faktiska utveckling har naturligt nog på många punkter gett en annan bild än Readers.

En ökad kunskap om de tidiga skedena i Nobels internationella företagarverksamhet måste rimligen ha betydelse för bilden av hans insats och typ som internationell företagare över huvud. Samtidigt kan bilden av de förhållanden under vilka Nobel-företagen i olika länder arbetade från 1860-talet till 1880-talet kanske ha ett visst intresse för studiet av den miljö ur vilken en modern multinationell företagsamhet, under stora svårigheter men med långtgående framtida konsekvenser, steg för steg arbetade sig fram.

NÅGOT OM ALFRED NOBELS UPPFINNINGAR

Banbrytande rön inom den oorganiska kemin resulterade i en frambrytande kemisk industri mot mitten av 1800-talet. Viktiga baskemikalier började framställas industriellt. Förutsättningar skapades därigenom för massfabrikation av sådana produkter som såpa, papper, glas och textilier. Till branschens snabba utveckling bidrog bland annat att man tack vare bättre transportförhållanden kunde exploatera nya fyndigheter av salpeter i Syd-Amerika.[1]

Ännu vid 1800-talets mitt var krut det enda sprängämne som fanns att tillgå. Blandningen av salpeter, svavel och träkol hade med åren förfinats, de ingående kemikalierna framställdes renare, i princip var det ändå samma svartkrut som använts sedan medeltiden.

Den framväxande kemiska industrin hade medfört billig framställning av svavelsyra och salpetersyra. Omkring 1850 började kemister runt om i världen experimentera med nitrering av olika ämnen för att därigenom få fram ett bättre

1 Uppgifterna i denna framställning är hämtade ur Patenthandlingar i NA; L. F. Haber, The Chemical Industry during the Nineteenth Century; F. S. Taylor, A History of Industrial Chemistry; S. Miall, A History of the British Chemical Industry; H.W. Richardson, "Chemicals" i D. Aldcroft, red., The Development of British Industry and Foreign Competition 1875–1914; W. J. Reader, Imperial Chemical Industries: A History; H. Schück och R. Sohlman, Alfred Nobel och hans släkt; S. Nauckhoff & O. Bergström, Nitroglycerin och dynamit.

sprängämne för skilda ändamål, kraftigare för söndersprängning, mindre sotande för vapen. Allmänt fanns behov av att kunna kontrollera sprängämnets styrka för bättre anpassning till speciella användningsområden.

Tidiga försök med nitrering av cellulosa gjordes bl.a. i Frankrike. 1845 lyckades Schönbein i Basel framställa bomullskrut, något år senare upptäckte Sombrero nitroglycerinet genom att blanda glycerin med svavel- och salpetersyra. Upptäckterna kunde inte exploateras som sprängämnen så länge man inte kunde kontrollera ämnenas antändning. Bomullskrutet visade benägenhet att sönderdelas vid förvaring med självantändning som följd. Nitroglycerinet å andra sidan brann stilla vid antändning men kunde under andra omständigheter okontrollerbart explodera med våldsam kraft.

Redan under Krimkriget gjorde Immanuel Nobel sina första försök med nitroglycerin som sprängämne. De blev emellertid resultatlösa och han återtog dem först efter återkomsten till Sverige. 1862 kopplade han in sin son Alfred i verksamheten. Ända från början angrep de två problemet från olika utgångspunkter. Faderns försök gick i princip ut på att öka krutets sprängverkan genom att blanda det med nitroglycerin, medan sonen experimenterade med oblandad nitroglycerin och endast använde krut som tändmedel. Även sedan Alfred Nobel slagit sig ned i Stockholm 1863 fortsatte de båda att i samma laboratorium utveckla var och en sin idé.

Det patent Alfred Nobel beviljades i Sverige den 15 juli 1864 innefattade dels en metod för framställning av nitroglycerin, dels en metod för sprängämnets detonation med kruttändare. Det var den tidigaste varianten av Nobels initialtändare, sedermera utvecklad till den knallhatt, som patenterades 1867, där krutet ersatts med knallkvicksilver. Sprängkapseln gjorde det möjligt att använda nitroglycerin som sprängämne; med den lades grunden till all vidare utveckling av nitroglycerinhaltiga sprängämnen.

Sprängkapseln är Alfred Nobels kanske viktigaste uppfinning, mer betydelsefull än dynamiten. Ändå är det som dynamitens upptäckare Nobel blivit känd. Dynamiten var ett sätt att göra sprängoljan hanterings- och framför allt transportsäker. En serie svåra olyckor på olika håll i världen under 1860-talet gjorde sprängoljan illa beryktad. I flera länder var krafter igång för att åstadkomma en lagstiftning som på olika sätt skulle begränsa sprängoljans användbarhet.

Orsaken till olyckorna var för det mesta mycket oklar. Man misstänkte att orsaken var den att nitroglycerin av någon anledning runnit ut och antänts förorenad och uppblandad med andra ämnen. Transportemballagen var en ömtålig detalj. De var oftast glas- eller tennkärl som lätt gick sönder.

Okunnigheten om sprängoljans karaktär gjorde dessutom att den ofta utsattes för felaktig behandling.

Säkerhetsaspekten var avgörande för sprängoljans avsättning. För att avvärja hotet av restriktiva förbud experimenterade Nobel med olika ämnen att blanda ut sprängoljan med. Han fann småningom på att låta kiselgur suga upp nitroglycerin. Han fick på så sätt en degig massa som inte bara var transportsäker, den underlättade också sprängämnets användning eftersom produkten kunde formas efter behov och även patronernas i enkelt pappersemballage. Det var dynamiten som patenterades i flera länder samtidigt på våren 1867.

Dynamiten var svagare än sprängoljan. För vissa användningsområden kunde det vara en fördel. Nobel var dock själv aldrig riktigt nöjd med dynamiten.

Nobels fortsatta experimenterande resulterade i upptäckten av ett helt nytt sprängämne, spränggelatinet, som patenterades första gången 1875. Till skillnad från dynamiten, som var en blandning och som sådan obeständig, är spränggelatinet en kemisk förening där nitroglycerin ingår som en beståndsdel tillsammans med nitrocellulosa. Spränggelatinet är mycket kraftigt. Det har vidare full syrebalans vilket gör att det kan användas för sprängningar t.ex. under vatten. Nobel hade patenterat olika typer av spränggelatin med varierande styrkegrad. En sådan typ lanserades i Sverige under produktnamnet Extra-dynamit. Vad vi idag avser med dynamit är dessa gelatiniserade nitroglycerinprodukter.

Spränggelatinet kan modereras och tillverkas i varianter med olika sprängstyrka. Det kan dock inte som krut användas som drivämne i kanoner och handeldvapen. Därtill är såväl dynamit som spränggelatin alltför kraftigt, förbrinner för snabbt.

I samband med de försök som skulle resultera i spränggelatinet kom Nobel till insikt om att en förening mellan nitroglycerin och nitrocellulosa också skulle kunna ge ett sprängämne lämpat som drivmedel i skjutvapen. Att finna ett sådant ämne med rätt avvägda egenskaper var emellertid en enastående svår uppgift. Först efter många års forskningar och experiment kunde han på sommaren 1887 i Frankrike patentera sin ballistit, ett röksvagt krut som kom att helt revolutionera den militära sprängämnestekniken.

EN INNOVATIONSINDUSTRI ETABLERAS

Alfred Nobel i Sverige

I oktober 1864 träffades en överenskommelse "att under firma Nitroglycerin Aktie Bolaget inköpa och inom Sverige tillgodogöra det Civil Ingeniören Alfred Nobel den 15 juli innevarande år af Kongl. Commerce Collegium meddelade patent å nitroglycerinets beredning och användning". Bakom överenskommelsen stod fyra stockholmare, Alfred Nobel och hans fader Immanuel, konsul Johan Wilhelm Smitt, Kungsholmskungen kallad, och Carl Wennerström, en marinofficer med teknisk utbildning. Nitroglycerinaktiebolaget upptog omedelbart tillverkning av sprängolja, först provisoriskt på en flotte förtöjd i Bockholmssundet, från våren 1865 överflyttad till en fabriksanläggning i Vinterviken vid Mälaren strax söder om Stockholm.[1]

Immanuel Nobel hade i flera år experimenterat med nitroglycerin som sprängämne. Betydligt senare hade Alfred Nobel börjat intressera sig för sprängförsöken. Det var egentligen först sedan Alfred Nobel på faderns anmaning slagit sig ned i Stockholm 1863 som hans försök hade fått en målmedveten inriktning, principiellt avvikande från faderns.

1 Avsnittet bygger på H. Schück och R. Sohlman, a.a. samt E. Andrén och O. Bergström, Nitroglycerin Aktiebolaget 1864–1964, för det norska företaget på M. H. Magnus, Norsk Sprengstofindustri A/S.

sprängmetoden anmälts från flera håll. Den 10 oktober beslöt järnvägsbyggnadsstyrelsen använda nitroglycerin vid utsprängningen av den nya järnvägstunneln under södermalm i Stockholm. Den 22 oktober träffades överenskommelsen att bilda Nitroglycerinaktiebolaget.

Enligt stiftelseurkunden skulle det nya bolaget ha ett aktiekapital på nominellt 125 000 Rdr fördelat på 125 aktier. Av dessa fick Alfred Nobel 62, J W Smitt 32 och Carl Wennerström 31. 31 aktier gav Alfred Nobel till sin far. För den svenska patenträtten betalades Nobel 100 000 Rdr, varav 62 000 Rdr i aktier och 38 000 kontakt. Företaget startade alltså med ett faktiskt rörelsekapital om endast 25 000 Rdr. Det är för övrigt tveksamt om ens det kapitalet till fullo inbetalades.

Produktionen vid fabriken i Vinterviken kom snabbt igång. Redan första året tillverkades 16 ton sprängolja. I slutet av året var månadsproduktionen uppe i 2 000 kg. 1867 kunde till aktieägarna utdelas 25 000 Rdr, d v s lika mycket som den faktiska kapitalinsatsen tre år tidigare.

I början av år 1865 sändes Carl Wennerström till Norge i förhandlingar. Han lyckades nå en snabb uppgörelse. I juni grundades Nitroglycerin Compagniet för fabrikation av sprängolja i Lysaker. Nobel avstod sina patenträttigheter mot 10 000 speciedaler och hela nettoöverskottet i två år efter avdrag av 6 % för aktieägarna.

Vid anläggning av fabriken i Lysaker syns Alfred Nobels äldre broder Robert ha medverkat. Robert Nobel hade tidigare samma år startat en egen mindre sprängoljefabrik i Finland, dock utan någon större framgång. 1866 inträdde Robert Nobel i stället som verkställande direktör i det svenska nitroglycerinbolaget. Han anställde som fabrikschef vid Vinterviken Alarik Liedbeck. Tillsammans genomförde de en rad produktionstekniska förbättringar som sedan togs upp vid andra nobelanläggningar runt om i Europa. Fulländningen av produktionsmetoderna medförde större säkerhet både vid själva tillverkningen och genom att produkterna fick en jämn och hög kvalitet. Det blev av avgörande betydelse i konkurrensen med andra sprängämnen och andra fabrikat.

Alfred Nobel upprätthöll genom åren ett förtroendefullt samarbete med ledarna för Nitroglycerinbolaget. Hans nya uppfinningar anammades tveklöst av det svenska företaget. Gurdynamiten patenterades i Sverige i september 1867 och redan i slutet av året var produktionen av "dynamit eller Nobels säkerhetskrut" igång vid Vinterviken.

Då hade Alfred Nobel för länge sedan lämnat Sverige. Redan i mars 1865 hade han rest till Hamburg för att därifrån introducera sprängoljan på världsmarknaden. Nobel hade inlett sin karriär som internationell företagare. Inom

Alfred Nobels linje visade sig mest framkomlig. Det patent som låg till grund för företagsbildningen 1864 var på en kruttändare för oblandad nitroglycerin och på nitroglycerinframställning. Sin patentansökan hade Nobel inlämnat på sommaren samma år. Samtidigt hade han genomfört en serie framgångsrika försökssprängningar i uppländska gruvor med följd att intresse för den nya knappt mer än tjugo år skulle han ha byggt upp ett världsomspännande sprängämneskombinat.

Etablerandet i Tyskland och de första försöken att utvidga verksamheten

I mars 1865 lämnade Alfred Nobel Sverige för att etablera sig som företagare på kontinenten. Han begav sig till Hamburg i akt och mening att där starta tillverkning av sprängolja. I Hamburg hade Nobel redan tidigare kontakt med de båda svenskfödda bröderna Theodor och Wilhelm Winckler, som där ägde ett handelshus, Wm. Winckler & Co.[1] Tack vare bröderna Winckler och deras handelsfirma kunde Nobel få igång produktionen av sprängolja.

Det gick påfallande snabbt, men ändå var Nobel otålig. Bara sex dagar efter det att Nobel anlänt till Hamburg skrev han till J.W. Smitt i det svenska Nitroglycerinbolaget: "Här har mött större svårigheter för beredningen än jag hade påräknat emedan något ställe passande till fabriksanläggning knappt för pengar kan fås. Men det oaktadt har jag nu om några dagar lokal och redskap i ordning och väntar blott på de requirerade syrorna och glycerin för att kunna börja beredningen à circa 200 lb om dagen, provisoriskt till att börja med, men vad är att göra?"[2]

Och provisoriskt blev det. Nobel fick låna ett skjul av firman Winckler & Co. och också ett par av firmans arbetare. Skjulet låg i Hammerbrook i utkanten av

1 H. Schück och R. Sohlman, a. a., s. 132.

2 Nobel till J. W. Smitt 19.3.1865. När inget annat anges återfinns källmaterialet i NA.

Hamburg. Råmaterial och utensilier beställdes i den Wincklerska firmans namn. Dels hade Nobel uppenbarligen inte överskott på kontanta medel och bröderna Wincklers firma hade större möjligheter än han att erhålla kredit. Dels måste man hemlighålla att Nobel tillverkade sprängolja, d.v.s. nitroglycerin, inom staden Hamburgs gränser.[3] I mars pantsatte Nobel sina aktier i det svenska Nitroglycerinbolaget och fick på det sättet ett rörelsekapital på 25 000 mark.[4]

Försäljningen gick till att börja med trögt, tyckte Nobel. Tyskarna föreföll honom mer konservativa än svenskarna.[5] Redan i april började Nobel därför att resa runt och företa provsprängningar i större städer och i gruvdistrikten. Hemkommen från en av dessa resor skrev han: "Jag kommer idag från Eisleben, hvarest jag gjort större sprängförsök till Herrar Tyskars gapande förvåning som först voro stela som soldater och sedan mjuka som vax."[6]

Tydligen bar detta frukt; på hösten 1865 påstod sig Nobel ha infört sprängoljan "för hvardagsbruk" i gruvorna i Clausthal.[7] Nu hade hans företag också blivit fastare etablerat. På våren hade Nobel skaffat ett kontor i Hamburg. I juni 1865 hade han låtit inregistrera firman Alfred Nobel & Co. och i november hade han av den kungliga preussiska och hertigliga lauenburgska regeringen erhållit tillstånd att uppföra en fabrik i Krümmel vid Elbe några mil öster om Hamburg.[8]

Nu hade Nobel också fått en delägare i firman, juristen C.E. Bandmann. Under perioden augusti 1865 till februari 1866 bidrog Bandmann med 25 000 mark.[9] Hur stor andel de två kompanjonerna hade i firman eller hur mycket vardera totalt hade inbetalat och hur villkoren var vet vi inte mycket om. Tidigare på sommaren hade Nobel för Smitt berättat hur han egentligen hade uppsjö på kredit, om han bara ville anta de villkor som sattes. Det gällde då en annan person som ville gå in i firman med 500 000 mark, men Nobel sade sig hellre vilja ha fria händer än acceptera de villkor som var förbundna med detta.[1]

Bandmanns villkor var tydligen acceptabla. Det kan beräknas att Nobel stod

3 T. Winckler till Nobel 25.8.1866.
4 Nobel till J. W. Smitt 9.1.1866.
5 Nobel till J. W. Smitt maj 1865.
6 Nobel till J. W. Smitt 14.4.1865.
7 Nobel till J. W. Smitt 16.11.1865.
8 Nobel till J. W. Smitt maj 1865, H. Schück och R. Sohlman, a.a., ss. 132–133.
9 T. Winckler till Nobel 25.8.1866.
1 Nobel till J. W. Smitt 21.6.1865.

för 57 procent i firman, Bandmann för 43.[2] Från och med hösten 1865 kom också Theodor Winckler att i högre grad engagera sig i firman liksom i Alfred Nobels övriga projekt. Han blev dock aldrig formellt delägare i företaget.[3]

I och med Krümmel-fabriken hade firman givetvis fått större produktionskapacitet. Efterfrågan var dock högst måttlig, och det var snarast provbeställningar man fick effektuera. Viss export förekom dock redan, framför allt till Storbritannien och Belgien. Ekonomin var inte särskilt lysande, och särskilt under våren 1866 klagade Winckler över bristen på kapital.[4] I april 1866 hade firman skulder på 7500 mark och tillgångar på 24800, varav dock 15000 representerade lager av sprängolja och 6000 lager av råmaterial. Då hade emellertid inte fabriken upptagits som någon tillgång.[5]

Lagret av sprängolja var naturligtvis en osäker tillgång och det skulle komma att ytterligare bekräftas under den närmaste tiden. Det var nu som de stora explosionsolyckorna började inträffa, ångaren European, Wells Fargos lagerhus, ett magasin i Sydney och till slut i maj i själva Krümmel-fabriken.[6]

På samma gång gav dessa olyckor en enorm publicitet åt Nobels nya sprängämne, och sedan han lyckats bemästra riskerna vid transport genom att blanda nitroglycerinet med metylalkohol tog efterfrågan ny fart. På hösten 1866 var orderingången större än krümmelfabrikens kapacitet.[7]

Vid denna tid hade Nobel börjat experimentera med att låta nitroglycerinet absorberas av porösa ämnen. I början av 1867 tillbringade Nobel sex veckor vid gruvorna i Dortmund där han gjorde försök med olika blandningar. Sedan började

2 I början av 1870-talet när en annan delägare tillkommit, C. F. Carstens, fick denne del i firman genom att Nobel och Bandmann vardera avstod en viss procent av sina andelar. Då kompanjonernas andelar vid denna tid är kända kan man fastställa utgångsläget, 57 % för Nobel och 43 % för Bandmann, Societetskontrakt 4.1.1872.

3 Våren 1866 när Wilhelm Winckler & Co. i samband med den allmänna penningkris som drabbat bl.a. Tyskland och Österrike var tvunget att inställa sina betalningar säger Winckler själv: "En guds lycka att jag ej inträdt såsom declarerad socius i Din firma hvarigenom denna alldeles blir otoucherad genom denna calamität", T. Winckler till Nobel 17.5.1866. Theodor Winckler var delägare i sin brors firma och tvangs också att gå i konkurs. Därefter hade han inga möjligheter att tillskjuta något kapital. T. Winckler till Nobel 15.4.1867. Winckler avled i USA sommaren 1867. Han torde dock för sitt arbete ha fått del i firmans vinst.

4 Nobel var vid denna tid i USA och Winckler bad honom att inte vara så envis utan avyttra sitt patent och snarast skicka dollars, T. Winckler till Nobel 12.4, 28:4.1865.

5 T. Wickler till Nobel 17.5.1865.

6 H. Schück och R. Sohlman, a.a., s. 137.

7 T. Winckler till Nobel 13.10, 23.11.1865.

man tillverka dynamit vid Krümmel, till att börja med i mycket liten skala.[8]

Redan när Nobel lämnade Sverige hade han förmodligen planer som sträckte sig längre än till en etablering i Tyskland. I juni 1865, då han just låtit inregistrera firman, hade han förhandlingar i gång rörande det spanska patentet med Eugène Pereire i spanska Crédit Mobilier, "en ypperlig karl", tyckte Nobel. Han hade ocksa erbjudit Pereire 25 procents andel om denne lyckades sälja sprängoljepatentet i Frankrike till den franska staten.[9] Vid denna tid fick också Smitt i det svenska bolaget en förfragan om han ville "exploitera uppfinningen eller öfvertaga att bilda bolag eller pa annat sätt realisera patentet i något av storländerna, England, Amerika, Italien, eller Österrike."[1]

Vad Smitt svarade är inte bekant, men Nobel begav sig i alla händelser på hösten 1865 själv ut för att försöka grunda sprängoljeföretag. Han införskaffade först intyg fran de svenska "jernbaneherrar" som använt sig av sprängolja för tunnelbyggen. I oktober var Nobel först i Italien och åkte därifrån direkt till London. I England och USA var han då nära en uppgörelse enligt vad han själv berättade. Nobel ville gärna "få saken klar uti ett land för att sedermera med större lätthet kunna utföra de nödiga förbättringarna i fabrikationen."[2] I februari 1866 var han i Paris men där hade det inte gått så bra och han hade föga hopp om att kunna uträtta något i detta "den Administrativa Långsamhetens hemland". Fran slutet av februari tillbringade han en hel månad i London, dock utan resultat.[3]

Det var inte bara Nobel som hade planer och förde förhandlingar. Bandmann hade sina egna planer som utgick fran att firman Alfred Nobel & Co. skulle bli en stor exportfirma. På hösten 1865 hade han låtit trycka projekt som inbjöd till bildande av försäljningsbolag för Sydamerika, USA, Ryssland och andra länder. Nobel personligen skulle fa 25 procent av vinsten.[4] Även Winckler hade sina egna sonderingar, framför allt i Österrike. Vid ett tillfälle på våren 1866 var ocksa greve Adolf von Rosen inkopplad. Han hade goda kontakter i Frankrike och skulle försöka få sprängoljan introducerad där.[5]

Det var endast i USA som förhandlingarna ledde till resultat. I New York

8 H. Schück och R. Sohlman, a. a. s. 294. Utdrag ur ett vittnesförhör med A. Nobel.
9 Nobel till J. W. Smitt 21.6.1865.
1 Nobel till J. W. Smitt 27.6.1865
2 Nobel till J. W. Smitt 24.9, 2.10, 26.10, 30.10 1865. Citatet ur det sista av dessa brev.
3 Nobel till J. W. Smitt 10.2, 20.2, 9.3. 1886.
4 Proposition Als Manuscript gedruckt, nov. 1865 och undertecknat C. E. Bandmann.
5 T. Winckler till Nobel 27.2, 28.4, 17.5. 1866.

bildades ett bolag, United States Blasting Oil Company. Marken hade där beretts av en tysk affärsman och bekant till Bandmann, Otto Bürstenbinder. I april 1866 reste Nobel över till Förenta Staterna, dock kanske framför allt för att försvara sitt amerikanska patent som då hade ifrågasatts i en process. Samtidigt slöts kontrakt med det bolag som höll på att konstitueras. Nobel erhöll till att börja med $ 10 000 kontant och löfte om ytterligare $ 10 000 när produktionen nått en viss omfattning. Dessutom fick han en fjärdedel av bolagets aktier, vilket för hans del innebar nominellt $ 250 000. Som händelserna sedan kom att utveckla sig kom värdet på dessa aktier att i hög grad bli just nominellt.[6]

När Nobel 1867 i dynamiten funnit det bästa sättet att lösa nitroglycerinets transportproblem försvann de omedelbara skälen att starta företag i andra länder. Det var i varje fall Bandmanns och Wincklers uppfattning. Nu kunde Hamburgfirman bli ett stort exportföretag. Helst såge de att Nobel inte patenterade den nya produkten i andra länder.[7]

Nobel hade emellertid andra och mera vittspännande planer. Patent började han ansöka om redan tidigt 1867. I första hand tycks han ha inriktat sig på Frankrike, Spanien och Portugal. Brodern Robert fick utföra provsprängningar i Frankrike, och en kontakt som denne knutit, John Norris, inledde förhandlingar med den franska staten. Nobel gjorde förnyade ansträngningar för att få Smitt att ta sig an Spanien. Norris hade då redan underhandlingar i gång rörande ett dynamitföretag där.[8]

Nobel var synnerligen ivrig att se resultat. Å andra sidan hyste han en stor tilltro till sin nya produkt och satte villkoren därefter. I Spanien var han i de förhandlingar som Norris förde inte beredd att acceptera enbart gratisaktier; då vore det "quite as profitable to take payment in soap-bubbles at once". I de spanska förhandlingarna var hans villkor att finansiärerna skulle garantera ett nominellt aktiekapital på £ 100 000, varav hälften skulle betalas in. Själv skulle Nobel ha en tredjedel av aktierna i form av gratisaktier samt åtminstone £ 2 000 kontant.[9]

Våren 1868 hade förhandlingarna inte lett till något resultat och Nobel gav sig nu ut på egna "dynamitresor", som han sade.

6 H. Schück och R. Sohlmann, a. a., ss. 147–152.
7 T. Winckler till Nobel 17.6.1867.
8 Nobel till. J. W. Smitt 18.1, 5.3, 6.4, 24.4, 13.5, 20.5.1868.
9 Nobel till J. Norris 27.6.1868.

Brittiskt dynamitbolag efter segslitna förhandlingar

"England is a jewel worth the rest of the world. A dynamite company there would have the entire Empire as its market", skrev Nobel 1868.[1] På våren detta år begav han sig ut för att erövra denna marknad. Med sitt dynamitpatent av den 7 maj 1867 och en resväska fylld med dynamit åkte Nobel till Storbritannien. Med väskan reste han på tåg och bodde på hotell. Han besökte Aberdeen, Glasgow, Middlesbrough on Tees och Bristol. I Bristol var väskan något lättare sedan Nobel på de olika platserna demonstrerat styrkan i dess innehåll men den vägde fortfarande ett tiotal kilo. Nobel var fullt medveten om att hans bagage hade kunnat rendera honom böter på £500 och två års fängelse om det kommit till myndigheternas kännedom.[2]

Nobel var ganska nöjd med den uppmärksamhet som hans nya sprängämne rönt. "Even the 'one inch a year' speeding Scotch mind can be screwed up to something like a grin intended for praise", skrev han till en av sina kontakter på kontinenten.[3] Och det verkade faktiskt som om det var just i Skottland som möjligheterna att få till stånd ett dynamitföretag var mest lovande. Förhandlingar

1 Nobel till J. Norris 1.9.1868.
2 Nobel till J. W. Smitt 13.5, 20.5, 29.5.1868; dens. till C. E. Bandmann 9.6.1868.
3 Nobel till J. Norris 27.6.1868.

hade inletts under Nobels besök i maj 1868. Efter rundresan och en kort visit i London återvände Nobel till Glasgow i juni.[4]

Den som ledde förhandlingarna på den skotska sidan var en skotsk ingenjör, John Downie, som verkat inom gjutjärns- och verkstadsindustri och en längre tid lett ett av de större företagen inom denna bransch i Glasgow.[5]

I Nobels första samtal med Downie hade man främst diskuterat import av dynamit från Nobels Hamburg-firma. Nobel hade erbjudit Downie firmans agentur för Skottland. I Wales hade firman redan en agentur för sprängolja som det dittills hade varit fråga om. Den innehades av Orlando Webb, som efter att i många år ha drivit en advokatbyrå i London nu övergått till att på heltid ägna sig åt ett skifferbrottsföretag i norra Wales.[6]

I Nobels planer ingick säkert ett producerande dynamitföretag på brittisk mark. Enbart efterfrågan inom Storbritannien borde ligga omkring 8 000 ton, ansåg Nobel. Sedan tillkom den efterfrågan som var att vänta från kolonierna, från exempelvis det indiska järnvägsbyggandet och gruvorna i Australien.[7] Han var nu ute för att väcka intresset hos såväl kunder som finansiärer. Men i förhandlingarna med Downie var det denne som först framförde idén att grunda ett skotskt dymanitföretag. Downie påpekade hur mycket fördelaktigare det skulle vara att tillverka dynamit i Storbritannien än att importera den från Tyskland.[8] Nobel var inte sen att ta tillfället i akt.

Medan Nobel ännu befann sig i Glasgow utarbetade han ett skriftligt förslag till Downie angående grundandet av ett dynamitföretag med en årlig produktion på 500 ton.[9] Nobel uppskattade det erforderliga kapitalet för ett sådant projekt till £20 000. Naturligtvis, sade Nobel, kunde tillverkningen påbörjas med mindre kapital än så, men det skulle vara ett dåligt alternativ som han inte var villig att gå

4 Nobel till J. W. Smitt 20.5, 27.6.1868; dens. till J. Downie 20.6.1868.

5 "Arbitration Case" 27.4.1869. (ICIA) Downie och Nobel hade först träffats när den sistnämnde utförde provsprängningar med dynamit i staden Glasgows stenbrott i Merchants' Park, R. Trotter, red., Imperial Chemical Industries Limited, vol. I, s. 20.

6 I oktober 1866 var Webb Hamburg-firmans störste kund, T. Winckler till Nobel 13.10.1866. Uppgifterna om Webbs karriär återfinns i W.J. Reader, Imperial Chemical Industries A History, s. 24.

7 Nobel till J. Norris 1.9.1868.

8 Detta framgår av Nobel till J. Downie. 20.6.1868.

9 Nobel utarbetade två förslag till Downie. Det första gällde en produktion på 200 ton per år och ett kapital om £ 15 000, Nobel till Downie 17.6.1868. Det är ovisst huruvida detta avsändes. Det är Nobels andra förslag som refereras nedan, Nobel till Downie 20.6.1868.

med på. Kunde inte Downie finna finansiärer till £20 000 var Nobel inte intresserad. Av kapitalet skulle £8 000 disponeras till byggande av fabrik, £2 000 till råvarulager, £5 000 till dynamitlager och £5 000 till "floating capital", som Nobel kallade det.

Nobel föreslog att hans partner eller partners skulle förvärva hälften av rätten till hans dynamitpatent för £ 11 000. Två intressegrupper skulle sedan tillskjuta hälften vardera av det erforderliga kapitalet i företaget, nämligen Nobel å ena sidan och hans skotska partners å den andra. Den skotska gruppen skulle således betala £21 000, £10 000 som andel i företaget och £11 000 som ersättning till Nobel för andel i dennes dynamitpatent. Om man ser till nettoresultatet skulle Nobel inte betala någonting alls; han skulle bli hälftendelägare i företaget mot att han överlät sina patenträttigheter samt dessutom få £1 000 kontant som ersättning för sina tidigare utlägg för det brittiska patentet. Downies kommission skulle utgöra tio procent och den skulle utgå från Nobels andel.

Detta Nobels första förslag innehöll också detaljerade kostnads- och vinstkalkyler. En årlig försäljning om 500 ton till ett pris av 1s.6d. per lb. borde inbringa en vinst om cirka £40 000.[1] Enbart Webbs skifferbrott i norra Wales hade använt nära tio ton sprängolja till 3s. per lb. Följaktligen ansåg Nobel inte att hans kalkyler var på minsta sätt överdrivet optimistiska.

Nobels förslag skall snarast uppfattas som villkor. Han påpekade med emfas att hans "anbud" till Downie inte kunde stå öppet hur länge som helst och att han även under den tid Downie försökte finna finansiärer ville vara helt fri att sälja patentet till andra intresserade.

Från Glasgow återvände Nobel till London. Där hade Nobel i många år haft kontakt med handelshuset G. Grant & C.F. Cusel. Det hade svarat för leveranser från Storbritannien av apparatur såväl till Nobel personligen som till hans skandinaviska och tyska företag.[2] Uppenbarligen hade Grant & Cusel nu visat intresse att delta i grundandet av ett brittiskt dynamitföretag.

Downie fick en månad på sig. Sedan skrev Nobel att han beslutat att överlåta bolagsgrundandet åt en vän i London med inflytelserika kontakter som säkert skulle kunna finna tecknare till det nödvändiga kapitalet.[3] Samtidigt konfirmerade han skriftligen till Grant & Cusel de muntliga förhandlingar som hade förts. Nu

1 Nobel beräknade intäkterna till £ 84 000, kostnaderna till £ 44 597. Vinsten blev således exakt £ 39 403.

2 T. ex. Nobel till J. W. Smitt 30.10.1865.

3 Nobel till J. Downie 21.7.1868.

var det inte längre fråga om ett partnership utan om ett limited liability company i England som skulle förvärva och bruka Nobels dynamitpatent. Det nominella kapitalet hade satts till £80000, varav dock endast hälften skulle inbetalas vid starten. För sitt patent skulle Nobel få hälften av aktierna i bolaget samt £2000 kontant. Grant & Cusel skulle få en kommission på 10 procent, bestående av aktier om de lyckades få kapitalet tecknat.[4]

Downie blev synnerligen upprörd över Nobels sätt att handla och denne tillstod själv att han kunde betett sig mer affärsmässigt men att han inte trott att det skulle bli något av det skotska projektet, eftersom Downie på en hel månad inte nått några resultat.[5]

I september 1868 var Nobel mycket förhoppningsfull rörande Grant & Cusels möjligheter. Det fanns redan tecknare för £5000.[6] Redan följande vinter var Grant & Cusel emellertid helt ute ur bilden. De hade inte lyckats genomföra grundandet av ett dynamitbolag i England, vilket möjligen kan ha berott på att en av handelshusets delägare hade blivit inblandad i en rättegång.[7]

Då Grant & Cusel hade misslyckats ställde Nobel återigen sina förhoppningar till skottarna. I februari 1869 skrev han till John Downie att han nu var oförhindrad att förhandla och skulle uppskatta ett förslag från denne.[8]

Vid denna tidpunkt var Downie inte alls lika entusiastisk som tidigare. Det framgår klarast av brev till andra personer än Nobel vilka finns bevarade i Downies kopiebok för denna tid. Orlando Webb anförtrodde han att han erhållit en hel del ofördelaktiga upplysningar om dynamit. Även Webb, som fortfarande var Nobels försäljningsagent, föreföll tveksam och meddelade att han för sin del inte hade möjlighet att teckna sig för någon andel i ett dynamitprojekt.[9] Nobel eller Cusel & Grant hade misslyckats i sina försök att grunda ett dynamitbolag i England. Det är förklarligt om intresset i Skottland nu hade minskat.

Efter en dryg månad, då Downie enligt egen uppgift bl.a. hade försökt fundera ut vilka av sina gamla vänner han på nytt skulle kunna intressera för Nobels

4 Nobel till G. Grant & C. F. Cusel 21.7.1868.

5 Nobel till J. Downie 31.7.1868.

6 Nobel till J. Norris 1.9.1868; dens. till J. W. Smitt 2.11.1868.

7 Nobel till O. Webb 21.12.1868.

8 Nobel till J. Downie 21.2.1869.

9 J. Downie till O. Webb, 29.2, 6.3.1868. (ICIA). I det förstnämnda meddelar Downie bl.a. att han hört att "Dynamite has proved a failure", att det var svagt och avgav besvärande gaser. I det sistnämnda beklagar han att Webb inte kan engagera sig i saken. Hade Webb deltagit siulle det skapat större tillit.

dynamit, bad han Nobel att precisera tre förslag. De skulle vara definitiva förslag; om något av dem antogs av den skotska gruppen skulle Nobel vara beredd att acceptera det. Proportionerna mellan kontantbetalning och andel i företaget skulle variera.[1]

Nobel behövde bara några dagar på sig innan han skickade Downie tre förslag.[2] Ett av dessa var hans nu nära ett år gamla ursprungliga förslag med en ändring; han begärde nu inte längre £1 000 för tidigare utgifter för patentet. Enligt det reviderade förslaget skulle de skotska delägarna först betala £10 000 till Nobel för delaktighet i hans dynamitpatent. Bolagets kapital på £20 000 skulle sedan inbetalas, hälften av Nobel och hälften av övriga delägare. Enligt Nobels förslag nr 2 skulle han få £2 000 i kontant betalning samt hälften av aktierna i form av gratisaktier. Den andra hälften skulle inbetalas av de skotska delägarna och skulle löpa med 6 procents ränta som skulle tas av vinsten, därefter skulle vinsten delas lika mellan de aktier som betalts och gratisaktierna. Nobels förslag nr 3 följde samma princip med den skillnaden att han här skulle få £ 10 000 kontant och en tredjedel av aktierna. Även i detta förslag skulle de andra delägarnas kapital löpa med 6 procents ränta och först därefter skulle vinsten utdelas proportionellt mot varje aktie.

I ingetdera fallet skulle företagets kapital understiga £20 000. Nu var Nobel emellertid av den uppfattningen att hela detta kapital inte skulle behöva betalas in på en gång, om ens någonsin. De £20 000 skulle snarast utgöra en garanti för att inte företagets expansion skulle hindras av kapitalbrist. Nobel trodde att £10 000–£12 000 skulle räcka för att starta företaget. Han erbjöd sig också att på företaget överlåta eventuella framtida patent som berörde förbättringar i dynamit-

Downie gjorde en egen sammanställning av Nobels tre förslag. Denna sammanställning är något oklar både beträffande utformning och syfte. I den framstår Nobels andelar som mindre än Nobel själv stipulerat i sina förslag. Downie har till exempel tolkat Nobels andra förslag som gratisaktier till Nobel för £ 10 000 och "vanliga" aktier för £ 18 000 och Nobels tredje förslag som gratisaktier till Nobel för £ 7 000 samt "vanliga" aktier för £ 21 000.[3]

Förmodligen har denna Downies sammanställning fungerat som underlag för diskussioner med de skotska affärsmän som Downie vid denna tid hade kontakt

1 J. Downie till Nobel 5.4.1869. (ICIA)
2 Nobel till J. Downie 12.4, 13.4.1869.
3 "Details from M. Nobels letter of 12/4 69", daterat 20.4.1869. (ICIA)

med. Det är möjligt att han något deflaterat Nobels andelar för att göra förslagen mer acceptabla för dem som han nu uppenbarligen försökte intressera för dynamitprojektet. Den 11 och 14 maj träffades en grupp skotska affärsmän för att diskutera "a proposed Dynamite Company". Dessa var förutom John Downie, Walter McLellan, John Moffat, A. Nevel, Charles Randolph, Archibald Schaw och Charles Tennant. Det var samma grupp av män som några år tidigare deltagit i grundandet av the Tharsis Co., ett bolag för utvinning av koppar och svavelkis.[4]

Redan vid den första sammankomsten bestämde man sig för att inte acceptera något av Nobels förslag utan i stället utarbeta ett eget. Efter den andra sammankomsten avsändes detta till Nobel. Det skotska förslaget innehöll i sammandrag följande.[5] De närvarande, "the promoters", förband sig att bilda ett bolag för att bruka Nobels existerande patent och om de så önskade även de framtida patent som Nobel kunde tänkas förvärva för explosiva och andra ämnen. De förband sig att betala Nobel en fjärdedel av den årliga nettovinsten. Nobel å sin sida skulle på bolaget överlåta alla sina existerande och framtida patent för Storbritannien och Irland, dess kolonier och underlydande områden samt bistå bolaget att få igång tillverkningen och hålla det underrättat om alla förbättringar i tillverkningsprocessen, vare sig dessa var patenterade eller inte.

Downie hade förvarnat Nobel redan den 11 maj, efter den första diskussionen. De sju eller åtta gentlemen som nu ville ta sig an hans projekt var alla affärsmän och kapitalister "of the first rank" i Glasgow. De hade alla ett direkt eller indirekt intresse i mycket stora och viktiga gruvföretag. Från sådana kunde Nobel inte vänta sig att få lika lockande anbud som han kunde få på annat håll, "for you most unfortunately", sade Downie.[6]

Nobel fann förslaget oacceptabelt. Särskilt upprörd var han över de klausuler som rörde patenträttigheterna. De skotska affärsmännen ville monopolisera till och med de framtida patent som inte berörde sprängämnen. "Why not for the patents of my children also? Of course I would not dream of business on such terms", skrev Nobel i sitt svar till Downie.[7]

4 J. Downie till W. McLellan, J. Moffat, A. Nevel, C. Randolph och A. Schaw 11.5.1869. (ICIA)

5 J. Downie till Nobel 14.5, 15.5.1869. (ICIA)

6 "You will map permanent benefit with the minimum of trouble to yourself if you come to the terms they are prepared to offer", menade emellertid Downie, Downie till Nobel 11.5.1869. (ICIA)

7 Nobel till J. Downie 25.5.1869.

Det skotska förslaget låg långt ifrån Nobels tre förslag. Tjugofem procent av nettovinsten, inga andelar eller aktier, ingen kontant betalning erbjöd skottarna. För detta skulle Nobel inte bara avstå sitt dynamitpatent utan även göra utfästelser för framtiden. Nobels position var svagare nu sedan han misslyckats i London, vilket skottarna helt naturligt utnyttjade. Så uppfattade också Nobel förslaget. "It strikes me that your friends must be under some 'wrong impression'. They evidently think that I am somewhat in the position of a man sinking and ready to pay any price for assistance", skrev han till Downie något senare.[8]

Downie tycks inte ha varit säker på att Nobels dynamitpatent var något att satsa på att döma av efterforskningar han nu lät verkställa genom en patentbyrå i London.[9] Vid just den här tiden hade han också i sin hand ett annat projekt som i högre grad upptog hans intresse. Det gällde en ny metod för köttkonserververing. På mindre än sex veckor hade ett bolag bildats med ett nominellt aktiekapital på £90 000, varav uppfinnaren av denna nya "process or method for the preservation of all kinds of Butcher's meat in an entirely fresh and marketable condition", erhöll £22 000 i form av gratisaktier.[1] Det var samma grupp av "affärsmän och kapitalister" som Downie försökte intressera för dynamiten som deltog i detta andra projekt och vid ett par tillfällen passade man på att diskutera både dynamiten och köttkonserveringen.[2] Det var köttkonserveringen som prioriterades av de skotska finansiärerna vid denna tid.

Nobel återkom med ett nytt förhandlingsbud fram på sommaren 1869.[3] Han betecknade det själv som preliminärt. Nobel gick med på det skotska förslaget att han skulle få 25 procent av nettovinsten, dock med väsentliga modifikationer. Om vinsten översteg 20 procent av kapitalet skulle hans andel öka till 33 1/3 procent och om vinsten översteg 30 procent av kapitalet skulle hans andel vara 40 procent. Kapitalet skulle inte kunna höjas utöver £20 000 utan medgivande av samtliga parter. Beträffande patenträttigheterna för de brittiska kolonierna, som ingått i det skotska förslaget, meddelade Nobel att dessa enligt hans överenskommelse med de tyska kompanjonerna först skulle utbjudas till den tyska firman. Emellertid

8 Nobel till J. Downie 30.6.1869.

9 J. Downie till Messrs. Haseltue Lake & Co. 18.6.1869. (ICIA)

1 Provisional Prospectus of proposed Fresh Meat Co. The Australia and River Plate Fresh Meat Co. Ltd. 1 June 1869; Memorandum of Agreement between Henry Scott, New York and the following subscribers 13.7.1869. (ICIA)

2 J. Downie till J. Moffat, A. Nevel, C. Randolph, A. Schaw och C. Tennant 29.5.1869; dens. till W. McLellan 3.6.1869. (ICIA)

3 Nobel till J. Downie 30.6.1869.

fanns ännu inga sådana patent, och Nobel ansåg det inte praktiskt eller nödvändigt att förvärva patent i avlägsna kolonier.

Att döma av de kostnads- och vinstkalkyler som Nobel presenterat för Downie i samband med sitt allra första förslag räknade han med att hans vinstandel enligt detta sista förslag aldrig skulle bli så låg som 25 procent.

Innan förhandlingarna hunnit avancera vidare tog frågan om ett brittiskt dynamitbolag en ny vändning. Den 11 augusti 1869 antog Parlamentet the Nitroglycerine Act, som innebar en stark reglering av all hantering av nitroglycerin.[4] Förhandlingarna om att grunda ett bolag för dynamittillverkning fick skjutas på framtiden.

Downie engagerade sig nu helhjärtat för att försöka skaffa licenser åt det projekterade dynamitbolaget. Den mycket livaktiga brevväxlingen mellan Downie och inrikesministeriet ger vittnesbörd härom. Hans första brev till H.M. Principal Secretary of State for the Home Department, Henry A. Bruce, är daterat redan den 30 augusti. Det var en anhållan om en allmän licens att tillverka, sälja, transportera och använda "Dynamite or Nobel's patent Safety blasting powder", där Downie hade strukit under just ordet safety.[5]

Genom sin sekreterare lät inrikesministern meddela att tillstånd kunde beviljas för tillverkning av dynamit på de platser där den skulle användas. Däremot kunde transporttillstånd inte beviljas eftersom ministern blivit informerad om att dynamit inte kunde transporteras riskfritt. Då han emellertid inte var medveten om någon olycka som faktiskt inträffat vid transport kunde ett transporttillstånd för tre månader ges för den dynamit som eventuellt fanns i lager. Efter denna tidpunkt fick ingen transport av dynamit förekomma.[6] I praktiken betydde detta svar att alla planer på dynamitproduktion i Storbritannien kunde skrinläggas. Av presumptiva avnämare fanns ingen så stor att det skulle löna sig att starta dynamittillverkning enbart för dennes konsumtion.

Downie var också mycket upprörd och skrev till Orlando Webb för att be denne om hjälp att utforma ett svar på "this hideous misrepresentation of facts regarding Dynamite". På Webbs inrådan inkom Downie med en anhållan att inrikesministern måtte jämställa dynamit med krut och bomullskrut i fråga om tillstånd och behandling. Detta föreställde man sig skulle kunna vara en känslig sak. Rådgivare åt inrikesministeriet i frågor rörande sprängämnen, och rimligen den

4 Bl. a. W. J. Reader, a. a., s. 25.

5 J. Downie till H. A. Bruce, Secretary of State, Home Department 30.8.1869. (ICIA)

6 A. Lidell [Home Department] till Messrs. John Downie & Co. 2.9, 13.9.1869. (ICIA)

som hade informerat Henry Bruce om riskerna vid dynamittransport, var Fredrik Abel. Några år tidigare hade denne patenterat en ny och bättre metod att tillverka bomullskrut, som resulterat i att produktionen och användningen av bomullskrut hade ökat kraftigt i Storbritannien. Dynamit var en med bomullskrut konkurrerande produkt, betydligt starkare än detta.[7]

Vid den tidpunkt då nitroglycerinlagen antogs tycks Downie ha varit helt övertygad om att ett brittiskt dynamitbolag borde grundas. Hans ansträngningar att skaffa licenser som skulle göra detta möjligt var helt självpåtagna. Nobel hade inte anmodat honom till det och visste till att börja med inte ens om dem. Downie hade ännu ingen överenskommelse med Nobel eller ens ett löfte att han skulle få medverka i ett dynamitbolag. När dr. Bandmann, den ene av Nobels två tyska kompanjoner, besökte Glasgow på hösten 1869 utan att avlägga visit hos Downie, blev denne märkbart sårad. Som bevis för sitt fortsatta aktiva intresse för dynamitaffärerna sände Downie kopior av sin korrespondens med inrikesministern till Nobel. Han verkade nu synnerligen mån om goda relationer till Nobel och framhävde sitt engagemang genom att anställa försök med och inhämta expertutlåtanden om en självtändande säkerhetslampa att användas i gruvor, som Nobel nyss hade uppfunnit.[8]

Hela hösten 1869 gick utan några tecken på att inrikesministeriet ändrat sin inställning till dynamit. I februari 1870 ljusnade emellertid utsikterna för dynamitföretaget högst väsentligt. Inrikesministern var nu beredd att ge tillstånd för transport av dynamit på vissa villkor samt också för användning och försäljning av dynamit. Han ställde också i utsikt att tillverkningstillstånd skulle beviljas när han fått detaljerade uppgifter om plats och metod för tillverkning samt de kvantiteter man hade för avsikt att producera.[9]

För att man skulle kunna lämna de erforderliga informationerna var det nödvändigt att först bilda ett bolag. Downie skrev genast till Nobel och upplyste om inrikesministerns ändrade attityd. Han skulle genast höra med sina vänner om

7 J. Downie till O. Webb 14.9. (citat) 24.9, 30.9.1869; dens. till Home Department 18.9.1869. (ICIA) Uppgifterna om Abels bomullskrut, R. Trotter, a. a., s. 112.

8 J. Downie till Nobel 24.9, 6.11, 18.11, 24.11.1869. (ICIA) I Downies brevkopiebok från denna period finns också ett flertal brev till olika personer angående Nobels "self-igniting lamp". Det kan nämnas att Downie vid denna tid uppenbarligen hade ont om pengar. I ett brev till W. McLellan, 24.11.1869, bad han denne om finansiell hjälp: "I must 'keep the kettle boiling' in one way or other."

9 A. Liddell [Home Department] till J. Downie 3.2., 9.2.1870. (ICIA)

de fortfarande var beredda att delta i dynamitprojektet.[1]

Mot bakgrund av Downies avsevärda ansträngningar att utverka licens för dynamit framstår Nobels reaktion som synnerligen indifferent. I sitt svar till Downie reagerade han som om han inte längre var särskilt angelägen att nå en snabb uppgörelse med Downie och dennes vänner. Efter en längre utläggning om hur fruktansvärt upptagen han varit de senaste månaderna med att utvidga den tyska fabriken som visat sig för liten för den stora efterfrågan, kom han äntligen fram till frågan om en fabrik i England, som han sade. Han framhöll att han nu var långt mer oberoende av andra än tidigare. Men eftersom han engagerat sig i dynamitaffärer i ett flertal länder och dessutom behövde mycket kapital för det tyska företaget var han fortfarande beredd att acceptera "a fair proposal of partnership". Det var emellertid, ansåg Nobel, inte mödan lönt att fundera för mycket på det innan man sett om tillståndet var användbart eller ej. Särskilt hans slutord måste ha förefallit Downie ironiska: "I wrote a letter to H.M.P.S. of State for the H. D. which I think did some good and enclosed an Austrian act about Dynamite."[2]

Uppenbarligen ville Nobel ge intryck av att situationen hade förändrats till hans fördel på grund av framgångarna på kontinenten. Det var i och för sig riktigt. Dynamiten hade haft stor framgång i Tyskland och Österrike och var nu på ett helt annat sätt än tidigare känd i vida kretsar, inte bara i dessa länder. Men helt oberoende var Nobel knappast vid denna tidpunkt. Det enda företaget på kontinenten var än så länge det tyska med sin österrikisk-ungerska filial. I Frankrike pågick förhandlingar men de var ännu inte slutförda och där tillverkades ännu ingen dynamit. Det svenska bolaget var litet och Nobels vinst därifrån tämligen obetydlig. Just på våren 1870 drabbades den tyska firmans fabrik i Krümmel av en svär explosion och produktionen där kom inte igång igen förrän på hösten.[3] Nobels ointresse kan därför säkerligen tolkas som en förhandlingsattityd.

Ingenting tycks ha hänt i förhandlingsväg under våren 1870. Den 17 juli utbröt det fransk tyska kriget. Downie tog krigsutbrottet till förevändning för att återigen vända sig till inrikesministern. Han anhöll att de villkor skulle speci-

1 J. Downie till Nobel 5.2.1870, två brev. (ICIA)
2 Nobel till J. Downie 14.2.1870. (ICIA)
3 C. F. Carstens till Nobel 13.7.1870, 3.8.1872.

ficeras under vilka man kunde få tillverka dynamit i landet. Det var av största intresse för landets gruvägare att ha tillgång till dynamit. Med tillstånd att transportera och lagra dynamit hade man kunnat tänka sig att bilda enbart ett försäljningsbolag i Storbritannien. Att importera dynamit från Hamburg var emellertid nu inte längre möjligt.[4]

Vare sig det fanns någon realitet bakom Downies motivering eller den ingick i hans strategi var effekten den avsedda. Den licens för lagring och transport av dynamit som hade utlovats i februari utfärdades omgående. Dessutom fick Downie detaljerade upplysningar om de villkor som måste uppfyllas för att tillverkningstillstånd skulle beviljas.[5]

Nu fanns äntligen fastare grund att stå på och Downie arbetade med otålig energi på att få till stånd en dynamitfabrik i Skottland. Han kontaktade sina vänner för att återuppta diskussionerna rörande ett bolag. Hans problem var Nobels obeslutsamhet. Han skulle omedelbart ha tagit initiativ till bildandet av ett bolag "if friend Nobel was at all workable", klagade han för Webb. Downie erbjöd sig till och med att resa till Hamburg för att förhandla med Nobel eftersom denne var så upptagen med att utveckla sin "grand Invention".[6]

Redan i början av oktober hade förhandlingarna med Nobel ändå nått därhän att man enats om huvudprincipen. Det inbetalda kapitalet, d.v.s. det kapital som de skotska affärsmännen skulle stå för, skulle först åtnjuta en ränta på 6 procent. Sedan skulle den resterande vinsten delas mellan Nobel och hans skotska partners. Så långt var de två parterna eniga. Däremot hade man ännu inte nått någon överenskommelse om respektive parts andel av den resterande vinsten. Nobel ville fortfarande ha hälften medan de skotska affärsmännen insisterade på att få tre fjärdedelar. Från bägge hållen var det kanske förhandlingsbud och Downie kom med ett kompromissförslag: "Suppose we meet each other and 'split the difference between us' as is said in this Country. You taking 3 and those who supply the cash getting 5."[7] Tydligen tyckte Downie att gränsen för eftergifter nu var nådd. Det skulle vara Nobels fel om det nu föll igenom, skrev han till Webb.[8]

4 J. Downie till Home Department 19.7.1870. (ICIA)
5 A. Liddell [Home Department] till J. Downie 26.7.1870. (ICIA)
6 J. Downie till O. Webb 27.8.1870; dens. till Nobel 28.7.1870. (ICIA)
7 J. Downie till Nobel 30.8. (två brev), 30.9.1870. (ICIA)
8 J. Downie till O. Webb 5.10.1870. (ICIA)

Nobel gick med på att han själv för sin del skulle få 3/8 av vinsten och de skotska delägarna 5/8, dock på vissa villkor; han skulle också ha rätt att teckna andelar på samma sätt som de andra finansiärerna. Nu var förhållandet det omvända mot tidigare, sade Nobel: "Formerly I sought your friends; they will have to seek me now. If we agree, well and good: if not, I shall before the spring start a factory in England without the aid of capital. Your friends are much mistaken if they think that it is their funds I value. I need only say a word and the capital will be placed in Germany, at my disposal. What I want is good and commercial ability to overcome the prejudices which will act as a stumbling block on our first start. To these my concession will be made, not to the capital."[9]

Vinstfördelningen var man nu överens om. Ännu fanns det dock några olösta frågor och det var om dem diskussionen och korrespondensen kom att röra sig den närmaste tiden. Det var främst två frågor det gällde, storleken på bolagets kapital och Nobels ansvarighet.

I den sista förhandlingsomgången hade man talat om ett bolagskapital på £15000. Downie försökte nu övertyga Nobel att man borde ha ett större startkapital. "By the way I think we should at once make the capital £20000 so as to give the development of the business full scope (but of cource you are the best judge)", var den motivering han gav till Nobel.[1] I själva verket tycks Downie ha varit orolig för att de skotska finansiärerna skulle ställa sig tveksamma om Nobels inflytande blev för stort. Det framgår av Downies brevväxling med Orlando Webb. Till denne skrev Downie att han tyckte att begynnelsekapitalet borde vara ännu större, snarast £30000, eftersom Nobel och tydligen också någon av dennes bröder vill *köpa* andelar i bolaget. Downies vänner skulle förmodligen inte nöja sig med en alltför liten andel. Vid denna tid hade Downie redan gjort utkast till prospekt för det nya dynamitbolaget i vilket andelskapitalet var satt till £40000.[2]

Vinstfördelningen var en sak. Andelarna i bolaget var en annan. Att Nobel skulle få 3/8 av nettovinsten betydde inte att han skulle ha något inflytande i bolaget. Men skaffade han sig nu andelar i bolaget genom teckning på samma sätt som andra finansiärer, var det naturligtvis annorlunda. Downie och hans skotska vänner ville uppenbarligen inte i alltför hög grad dela med sig av inflytandet.

9 Nobel till J. Downie 10.10.1870.

1 J. Downie till Nobel 15.10, 26.10.1879. (ICIA) Citatet är hämtat ur det senare av dessa brev.

2 J. Downie till O. Webb 7.11.1870; "Proposal for the establishment of a Company for the Manufacture of Dynamite" 24.10.1870. (ICIA)

Frågan om Nobels ansvarighet kom också upp. Hittills hade förhandlingarna med Downie rört bildandet av ett privat bolag med obegränsad ansvarighet. Nobel ville nu köpa andelar i bolaget men han ville inte vara ansvarig. Från förhandlingarna rörande grundandet av ett franskt bolag vet man att Nobel inte önskade något ansvar för affärer som han personligen inte skulle ta del i. Skottarna ansåg däremot å sin sida att Nobel också måste dela ansvarigheten. Det var Orlando Webb som kom med lösningen att ge bolaget form av ett limited liability company där ansvarigheten var begränsad till aktiekapitalet. Denna lösning föreslogs alltså av den skotska parten och Nobel samtyckte.[3]

Strax före jul 1870 kunde Downie skicka ut "Prospectus of the Dynamite Manufacturing Company of Great Britain, Ltd." Ett bolag skulle bildas med ett nominellt aktiekapital på £24 000, uppdelat på 900 A-aktier och 1 500 B-aktier, samtliga lydande på £10. De 900 A-aktierna skulle gratis tillfalla Alfred Nobel för hans apport av dynamitpatentet. Nobel hade dessutom rätt att teckna 300 B-aktier. B-aktierna skulle tecknas på vanligt sätt och de skulle åtnjuta preferens vid utdelningen. Först skulle de 1 500 B-aktierna få en utdelning på sex procent. Därefter skulle de 900 A-aktierna ha rätt till en utdelning på sex procent. Den resterande vinsten skulle sedan utdelas lika på samtliga 2 400 aktier. Nobel skulle ersättas med £300 för sina tidigare utlägg för patentet.[4]

Därmed var de frågor som man diskuterat under de senaste månaderna också lösta. Nobel skulle få hälften av aktierna, som han ursprungligen hade tänkt sig. För 300, en åttondel av det totala antalet aktier, skulle han dock få betala. Han fick därmed hälften av inflytandet i bolaget, men också hälften av ansvarigheten, en ansvarighet som emellertid var begränsad till aktiekapitalet.

Den skotska parten hade föredragit att Nobels andel varit mindre, men, som Downie skrev till Webb, en förändring till det bättre i detta avseende skulle vara "an ample time job". Man borde bara se till att vissa klausuler i överenskommelsen var så formulerade att en förändring var möjlig "when the day of action comes".[5]

Prospektet för det planerade dynamitbolaget utsändes till 35 personer tillsammans med en kallelse att samlas på ett hotell i Glasgow den 27 december

3 Detta framgår av J. Downie till O. Webb 14.11.1870 och dens. till A. Schaw 17.12.1870. (ICIA)

4 Prospectus of the Dynamite Manufacturing Company of Great Britain, Ltd. (ICIA)

5 J. Downie till O. Webb 19.11.1870. (ICIA)

1870 för att diskutera detta. Tjugosju hörsammade invitationen.[6] Samma dag som mötet hölls skrev Downie och rapporterade till Nobel. Med hänvisning till den för den skotska karaktären så betecknande försiktigheten förberedde han Nobel på att de deltagande helt säkert skulle ta god tid på sig att studera prospektet ur alla aspekter. Downie passade på att framföra att en mycket ekonomisk herre anmärkt på de £300 för patentomkostnader som Nobel skulle ha. Downie sade sig ha svarat att det var en så obetydlig summa att det var fullt tänkbart att Nobel ville avstå från den men att han själv tyckte att bolaget i anständighetens namn borde betala den. Nobel föll inte för denna trevare utan vidhöll sina krav på ersättning för gjorda utlägg.[7]

För att bilda ett bolag på det sätt som man nu enats om måste ett avtal först ingås mellan Nobel och Downie. Enligt bolagslagen skulle nämligen alla aktier emitteras mot kontant betalning såvida inte ett skriftligt avtal med annan innebörd först hade registrerats. Avtalet undertecknades i början av april 1871.[8] Nobel hade nu fått det precis som han velat ha det, tyckte Downie, som för Webb suckade: "Hoping the days of darkness are now past and that the dawn of progress is at hand."[9]

Att bolagsbildandet särskilt under det senare halvåret framskridit så langsamt berodde till dels på att de två parterna befann sig på så vitt skilda orter. Förhandlingarna mellan Downie och Nobel hade hela tiden förts per korrespondens med undantag för det allra första sammanträffandet på våren 1868. Sedan Downie redan skickat avtalet i dess slutgiltiga form för Nobels underskrift till en adress i Prag skrev Nobel från Wien och bad honom skicka avtalet till Hamburg.[1]

Aktieteckningen började i april 1871 och redan efter en knapp vecka hade två tredjedelar tecknats. Cusel som från London skrev och bad att få teckna aktier fick ett avböjande svar av Downie, där denne falskeligen beklagade att inga aktier fanns kvar. En person hörde genast av sig och ville försälja 50 ton kiselgur till

6 Detta framgår av brev till dessa personer samt anteckningar i Downies brevkopiebok. (ICIA)

7 J. Downie till Nobel 27.12.1870. Till Webb skrev Downie dagen därpå: "Yesterdays meeting has set them all more or less on the 'que vive' as I meant. Hoping M. Nobel does not want rapid action. They are cautios men." J. Downie till O. Webb 28.12.1870. (ICIA)

8 Memorandum of Agreement between Alfred Nobel . . . and John Downie (signerat av Nobel den 6 april, av Downie den 12 april 1871).

9 J. Downie till O. Webb 18.3, 24.3.1871. (ICIA) Citatet är hämtat ur det senare av dessa brev.

1 Framgår bl.a. av J. Downie till O. Webb 3.4.1871. (ICIA)

dynamittillverkningen.[2] Ännu skulle det dock dröja inemot två år innan fabrikationen kunde påbörjas.

Fredagen den 2 juni 1871 samlades de skotska aktieägarna till konstituerande bolagsstämma. Därefter lät man inregistrera The British Dynamite Company Limited.[3] Den utan jämförelse störste aktieägaren var Alfred Nobel med sina 1 200 aktier sammanlagt, varav 300 var kapitalaktier.[4] Därnäst kom John Downie med 240 aktier, motsvarande tio procent av aktiekapitalet, d.v.s. den av Nobel utlovade kommissionen. Det skall noteras att Downie inte fick sitt kommissionsarvode ur Nobels andel, som det var sagt i Nobels allra första förslag. Det var dock Nobel som betalade för dessa aktier.[5] För drygt en tredjedel av det satsade kapitalet svarade alltså Nobel direkt eller indirekt.

Förutom Nobel och Downie fanns ett trettiotal aktieägare, alla skottar. De flesta var köpmän från Glasgow, men dessutom fanns bland dem fyra "Ironmasters" och två "Contractors". Flertalet aktieägare hade endast 10–20 aktier. Åtta personer ägde 50 aktier. Ur deras krets hämtades tre av de fem styrelsemedlemmarna, Charles Randolph, ingenjör från Glasgow, Henry Alexander Rannie, "Gentleman", också han från Glasgow, samt John Moffat, civilingenjör och parlamentsledamot från Ardrossan utanför Glasgow. Den fjärde styrelsemedlemmen var en köpman från Glasgow, Archibald Galbraith. Han hade 25 aktier. Till femte styrelseledamot valdes Alfred Nobel med speciell benämning, technical director.[6]

I juni 1871, tre år efter det att förhandlingarna mellan Downie och Nobel inletts, kunde man nu börja leta efter en lämplig plats för en dynamitfabrik. Den plats man valde var Ardeer sydväst om Glasgow. Det var en veritabel sandöken

2 J. Downie till Manager Union Bank of Scotland 18.4.1871; dens. till J. Douglas 18.4.1871; dens. till O. Webb 20.4, 22.4.1871; dens till Nobel 19.5, 24.5.1871. (ICIA)

3 Cirkulär om den konstituerande bolagsstämman utsändes till 31 aktietecknare, Downies brevkopiebok; Forbes, Moncriff, Paterson & Barr till Exchequer Chamber, Edinburgh 2.6.1871; J. Downie till Nobel 2.6.1871. (ICIA)

4 Hur aktieägandet vid grundandet såg ut framgår av Memorandum of Association of the British Dynamite Company, Limited.

5 Nobel till J. Downie 12.10.1871.

6 Styrelsevalet framgår av Articles of Association of the British Dynamite Company, Limited. Galbraith avböjde inval i styrelsen. I hans ställe valdes en annan köpman från Glasgow, David Wilson, J. Downie till A. Galbraith 8.6.1871; British Dynamite Co., bolagsstämmoprotokoll 6.10.1871. (ICIA)

enligt Nobel, som själv kom över för att godkänna Downies val.[7] Tomten gränsade på en sida till Atlanten, på en annan till floden Garnock och bestod mest av sanddyner som skulle lämpa sig utmärkt till skyddsvallar.[8]

På hösten kunde man börja bygga och följande vår sände Nobel Alarik Liedbeck till Ardeer. Liedbeck var sedan länge Nobels medhjälpare och förtrogne, tidigare fabrikschef vid det svenska Nitroglycerinaktiebolaget. I Ardeer skulle han bistå vid den tekniska inredningen. I juli 1872 hade man hunnit så långt att man kunde inbjuda H.M. Inspector of Explosives, Major Majendie, till Ardeer för demonstration av anläggningarna. Man utförde också diverse försök med dynamit enligt ett program som i förväg hade utarbetats av Nobel in i minsta detalj. Inspektionen mäste ha utfallit till belåtenhet för i slutet av september 1872 fick bolaget sitt tillverkningstillstånd.[9]

Den 13 januari 1873 var den första omgången dynamit tillverkad vid Ardeer fabriken klar för leverans till de brittiska uppköparna.[1] Det hade då gått nära fem år sedan Nobel begett sig ut på sin brittiska resa i avsikt att starta ett dynamitföretag. Och vad värre var, det hade gått sex år av patenttiden.

7 Nobel anlände till Glasgow den 15 juni. Downie hade då redan sett ut en lämplig tomt i Ardeer, som Nobel godkände. Ägaren visade sig senare inte vilja gå med på försäljning och i stället inköptes en angränsande tomt, J. Downie till C. Randolph 9.6., 17.6.1871; dens. till Nobel 23.6, 11.7, 19.7, 12.8.1871. (ICIA)

8 R. Trotter, a. a., ss. 29–30.

9 V. Majendie till J. Downie 2.6.1872; Programme for experiment in Dynamite (skrivet av Nobel); V. Majendie, Memo of Experiments with Dynamite; Nobel till V. Majendie 9.7.1872; V. Majendie till British Dynamite Co. 5.8., 30.9.1872. (ICIA)

1 R. Trotter, a. a., s. 32; W.J. Reader, a. a., s. 27.

Franskt dynamitbolag trots statligt krutmonopol

Länge hade Nobel umgåtts med planer på att starta ett företag i Frankrike. Med sina tyska kompanjoner hade han redan tidigt diskuterat möjligheterna att där bygga en fabrik för tillverkning av sprängolja.[1] Sedan han 1867 fått patent på dynamit i Frankrike hade hans planer inriktats på ett dynamitföretag, detta trots att staten hade monopol på tillverkning och försäljning av krut och hade haft det i princip sedan 1500-talet.[2] Sitt patent hade Nobel och det kunde inte staten utan vidare begagna sig av.

Under 1868 var det främst engelsmannen John Norris som haft hand om projektet och försökt finna finansiärer. Norris' sonderingar hade inte lett till något resultat och Nobel beslöt sig för att ta saken i egna händer.[3]

Nobel fann också en person som var lika optimistisk som han själv inför

1 Etablerandet i Tyskland och de första försöken att utvidga verksamheten.
2 Dictionnaire des Finances, s. 371 ff.
3 Not 1.

projektet. Denne var Paul François Barbe, yngre partner i firman Barbe, Père et fils et C:e, som drev ett järnbruk i Liverdun nära Nancy.[4]

I maj 1869, när korrespondensen mellan Nobel och Barbe börjar, var de redan överens om huvudprinciperna för samarbetet.[5] Barbe skulle försöka utverka tillstånd att starta dynamitproduktion i Frankrike. Han skulle svara för det erforderliga kapitalet, av Nobel beräknat till maximum 200 000 francs, varav 100 000 francs för byggande av fabrik. Detta kapital skulle löpa med en ränta om sex procent per år. Vinsten skulle delas lika mellan Nobel och Barbe.[6]

Uppenbarligen hade de tänkt sig att kunna driva ett dynamitföretag i privat regi, Nobel utarbetade detaljerade kostnadskalkyler för en årlig produktion av 200 ton. Vinstutsikterna för ett sådant företag bedömde Nobel som synnerligen goda. På grund av de höga krutpriserna i Frankrike, tre gånger högre än i Tyskland t.ex., skulle försäljningspriset på dynamit kunna sättas ganska högt, åtminstone 25 procent högre än på den brittiska marknaden. Vinstmarginalen skulle därför bli god och Nobel räknade med en årlig vinst på 541 100 francs.[7]

Barbe började genast göra förberedelser för att kunna demonstrera det nya sprängämnet. Då stötte de på den första motgången. Det parti på 20 kilo dynamit som Barbe för detta ändamål importerat från Tyskland blev beslagtaget i tullen.[8]

På hösten 1869 träffades Barbe och Nobel i Köln för att fortsätta förhandlingarna och diskutera de franska myndigheternas inställning. Nobel var då

4 När och hur denna kontakt etablerats kan inte fastställas. Förmodligen hade de träffats under någon av Nobels demonstrationer av dynamit i Elsass-Lothringen. Korrespondensen mellan Nobel och Barbe är den mest omfattande, såväl i tid som kvantitet, i hela Nobel-materialet. Barbe var, om möjligt, en lika flitig brevskrivare som Nobel själv och fr.o.m. mitten av 1870:talet överstiger hans brev till Nobel hundratalet per år.

5 Nobel till Messieurs Barbe, Père et fils & Co. 11.5.1869. I detta säger sig Nobel i princip gå med på det förslag som nyss framlagts av Barbe.

6 När Nobel började underhandla med Barbe hade förhandlingarna mellan honom och Downie just återupptagits. I dessa är det Nobel som först inför idén om sex procents preferens på inbetalt kapital, vilket senare blev stadfäst i överenskommelsen med de skotska finansiärerna. Uppslaget torde således ha varit Barbes.

7 Nobel till Barbe 10.8.1869. Nobel kalkylerade med att uppförandet av fabriken skulle kräva 100 000 francs. De totala kostnaderna för tillverkning och försäljning beräknade han till Fr. 459 000 per år, den årliga vinsten således något högre. Kostnadskalkylerna överensstämmer i sina detaljer ganska väl med dem som han ett år tidigare hade utarbetat för det brittiska projektet med den avvikelsen att löneläget beräknats ligga något högre i Storbritannien än i Frankrike samt att försäljningsprovisionen i Frankrike satts till 5 % mot 10 % i Storbritannien.

8 Barbe till Nobel 9.9.1869.

ganska pessimistisk inför möjligheterna att den franska staten skulle uppge sitt sprängämnesmonopol. Men bara någon månad senare hade hans sinnesstämning svängt. Orsaken var utvecklingen i Österrike. Också där hade staten krutmonopol, men efter bara tre månaders förhandlingar hade staten gett både tillverkningstillstånd för dynamit och transporttillstånd på järnvägarna. Dessutom hade tullavgifterna sänkts. Var detta möjligt i Österrike borde det också gå i Frankrike, ansåg Nobel.[9]

Nobels förhoppningar för Frankrike sträckte sig inte längre än till ett fabrikationstillstånd; att han och Barbe skulle få ha också försäljningen om hand trodde han inte. Han föreslog Barbe att hos krigsministern anhålla att uppfinnaren av dynamit skulle tillåtas själv exploatera sin uppfinning, sedan skulle produkten försäljas genom de statliga nederlagen varvid staten skulle uppbära royalty.[1] Barbe föredrog ett mera diplomatiskt tillvägagångssätt. Han skulle anhålla om audiens hos krigsministern och först sedan han pejlat stämningen föreslå det ena eller det andra. Helt överens var Barbe och Nobel om att till varje pris försöka undvika att staten lade under sig också själva produktionen av dynamit.[2]

Barbe var mycket optimistisk, men sådan var hans läggning. Han hade redan kontaktat flera inflytelserika deputerade för att förvissa sig om deras stöd, när saken kom upp till behandling i nationalförsamlingen.[3] Det skulle dock dröja avsevärt längre tid än både Barbe och Nobel föreställt sig innan detta blev aktuellt.

Förhandlingarna rörande den slutgiltiga utformningen av ett avtal mellan Nobel och Barbe fortsatte under tiden. Barbe gjorde ett första utkast som Nobel kommenterade och reviderade. De meningsskiljaktigheter som fanns mellan dem rörde vissa garantier som Nobel önskade. Han böjde sig dock för Barbes argument.[4]

9 Nobel till Barbe 24.10.1869.

1 Nobel till Barbe 28.10.1869.

2 Barbe till Nobel 2.11.1869.

3 Detsamma.

4 Nobel ville till att börja med ha bankgaranti för de 200 000 francs som Barbe skulle svara för. Barbe tyckte att den barbeska familjens fabriker och egendomar utgjorde fullgod kredit och att det skulle vara synnerligen oangenämt för honom att behöva utbe sig om bankgaranti. Nobel ville också i avtalet införa en klausul som gav honom rätt att när han så önskade på egen bekostnad anställa en person för att på ort och ställe bevaka hans intressen och representera honom. Detta avvisades av Barbe: "Je ne puis admèttre que de votre vivant pareille chose puisse avoir lieu. Que deviendraient et nos bons rapports, et notre confiance réciproque." Nobel avstod från bägge dessa krav. Nobel till Barbe 22.11, 30.11.1869; Barbe till Nobel 30.11, 19.12.1869.

I december 1869 återstod endast en fråga som inte var helt löst. Det gällde själva formen för avtalet. Nobel ville ha ett privat avtal, traité. Han önskade fritas från varje ansvar vid eventuella förluster, eftersom han inte skulle bidra med kapital eller ha ledningen för verksamheten utan endast ha del av vinsten i kraft av sina patenträttigheter. Endast ett privat avtal kunde ge honom dessa garantier, ansåg han.[5]

Barbe hade hela tiden utgått från att avtalet skulle gälla bildandet av ett bolag; det skulle vara ett s.k. contrat de société. Hans främsta argument var att det skulle ställa sig skattemässigt fördelaktigare, och han menade att Nobels önskemål rörande ansvarigheten kunde tillgodoses inom ramen för ett sådant avtal.[6]

Även i detta fall var Nobel beredd att ge med sig om Barbe kunde ge sitt ord på att den franska lagen tillät en av de kontraktslutande parterna att vara helt utan ansvarighet.[7] Efter att ha konsulterat sin advokat ändrade emellertid Barbe uppfattning och anslöt sig till Nobels ursprungliga linje; man måste först sluta ett privat avtal.[8]

Detta privata avtal undertecknades i april 1870 och följer de huvudprinciper som man redan ett år tidigare hade varit överens om.[9] Nobel överlät patenträtten för Frankrike på Barbe. Denne å sin sida förband sig att fullfölja ansträngningarna att få tillverkningstillstånd. Om och när sådant beviljades skulle han skaffa nödvändigt kapital – upp till 200 000 francs – för att starta fabrikation. Tio procent av detta kapital skulle årligen amorteras av tills hela summan hade återbetalts. Det innestående kapitalet skulle löpa med sex procents ränta. Den vinst som återstod sedan amortering och räntebetalning verkställts skulle delas lika mellan Nobel och Barbe.

Sedan förhandlingarna lyckligen slutförts och avtalet redan undertecknats gjorde Nobel en obehaglig upptäckt. Telegramledes underrättade han Barbe om att annuiteterna för hans franska patent inte hade betalts; Nobel fruktade nu att

5 Nobel till Barbe 1.11, 13.11, 30.11, 22.12.1869.
6 Barbe till Nobel 26.11, 19.12.1869, 1.1.1870.
7 Nobel till Barbe 28.12.1869.
8 Barbe till Nobel 22.1.1870.
9 Traité Entre les Soussignés M. Alfred Bernhard Nobel . . . et M. François Barbe, undertecknat av Nobel 7.4, av Barbe 10.4.1870.

dynamiten inte var skyddad i Frankrike.[1] De närmare omständigheterna kring detta är inte helt klara.

Det var Armengauds patentbyrå i Paris som hade hand om betalningen av Nobels patentutgifter i de flesta länder. När en annuitet förföll till betalning brukade Armengauds underrätta Nobel, som överförde den angivna summan på patentbyråns konto, varefter byrån verkställde inbetalningen. Det hände vid sådana tillfällen att Nobel bad Armengauds om specifikation på patentet i fråga och att han sedan meddelade att det var onödigt att förnya det.[2]

Dynamitpatentet av den 7 maj 1867 var egentligen ett tillägg till ett patent som Nobel tagit ut ett år tidigare.[3] Sannolikt har Nobel i detta fall obetänksamt avstått från att betala avgiften för grundpatentet från 1866 utan att beakta att då inte heller det viktiga tillägget ägde giltighet längre. Att Nobel ansåg att huvudpatentet var betydelselöst för hans fortsatta verksamhet framgår av korrespondensen mellan honom och Armengauds våren 1869, alltså ett år tidigare.[4] Tillverkningsmetoden för dynamit och Nobels initialtändning var nu allmän egendom i Frankrike. Den uppfattningen hade såväl Barbes advokat som Armengauds. Till och med Barbe var nu mycket pessimistisk. Kunde staten själva tillverka dynamit, hade de inga chanser.[5]

Sedan man kommit över den första chocken började man snabbt att diskutera vilka möjligheter som fanns att återvinna den förlorade patenträtten. Armengauds föreslog att Nobel skulle anhålla om ett nytt patent som innehöll alla förbättringar han utarbetat sedan 1867 avseende dynamit. På det sättet skulle han kanske

1 Barbe till Nobel 18.6.1870 i vilket Barbe bekräftar mottagandet av ett telegram från Nobel av den 17.6 med detta innehåll.

2 T.ex. Nobel till Armengaud âiné 1.9.1868, 8.2, 18.3, 23.4, 4.6, 19.9.1869.

3 Grundpatentet var av den 20 juni 1866 och skyddade metoden att blanda nitroglycerin och metylalkohol, Mémoire descriptif déposé à l'appui de la demande d'un Brevet d'Invention de 15 ans pour Mode de préparation de la nitroglycerine et autres substances explosibles par M. Nobel. I ett tillägg till detta patent av den 7 maj 1867 hade Nobel skyddat blandningar av nitroglycerin med icke explosiva porösa ämnen samt för första gången vad gäller Frankrike också sin princip för initialändring, Mémoire descriptif déposé à l'appui de la demande du'un Certificat d'addition du Brevet du 20 juin 1866 pour Mode . . . (L'addition consistent en perfectionnements). Patenthandlingar.

4 "Repondant à votre très estimé du 15 court je vous supplie de vouloir bien m'informer si le brevet Belge y mentionné a rapport à la Méthylisation (addition d'alcool méthylique) de la Nitroglycerine. En ce cas le brevet est inutile et nous pouvent le faire tomber." Nobel till Armengaud âiné 22.4.1869.

5 Barbe till Nobel 18.6.1870.

kunna skydda själva dynamittillverkningen igen.[6] Å andra sidan drog man sig för att börja röra i saken med en ny patentansökan så länge bara ett fåtal var invigda i förhållandena och dessa höll tyst. Tillsvidare avstod Nobel från att söka nytt patent.[7]

Det politiska händelseförloppet 1870 kom att skjuta formaliteterna rörande dynamitpatentet i bakgrunden. När det fransk-tyska kriget bröt ut på sommaren 1870 hade den franska regeringen ännu inte tagit ställning till Barbes anhållan om tillverkningstillstånd för dynamit. Barbe anhöll nu att denna omedelbart skulle behandlas. Förmodligen motiverade han det med att dynamit skulle kunna användas i kriget. I ett brev till Nobel, skrivet på dagen för krigsutbrottet, sade han, att han utfäst sig att inom tre veckor tillverka dynamit. För den händelse tillstånd beviljades måste Nobel omedelbart sända honom chefen för den tyska fabriken samt två patronmaskiner antingen via Schweiz eller per båt. Sitt svar kunde Nobel lämna till franska konsuln i Hamburg, inlagt i ett ytterkuvert adresserat till franska ambassaden i London med anhållan om det skulle vidarebefordras, föreslog Barbe.[8]

Kort därefter blev Barbe kallad till landets försvar.[9] Som skvadronchef i artilleriet deltog han i försvaret av Toul. Då fästningen föll i tyskarnas händer blev Barbe tillfångatagen. Han fick emellertid återvända till sitt hem i Nancy som fånge "på hedersord". Och Barbe försatt ingen tid. Denna krigsfånge på hedersord började genast föranstalta om inköp av glycerin och nödvändiga syror för att i Nancy tillverka dynamit. Nobel kunde nu skriva till honom i Nancy, meddelade han, eftersom de preussiska postförbindelserna dit fungerade alldeles utmärkt.[1]

Tyskarna tycks ha använt sig av dynamit i kriget.[2] I kanoner och skjutvapen kunde dynamit inte användas men väl vid sprängningar. Intresset för dynamit hade nu väckts också hos fransmännen med resultat att Gambetta slöt ett avtal med Barbe den 31 oktober 1870. Barbe åtog sig att bygga en dynamitfabrik och

6 Barbe till Nobel 24.6, 7.7.1870.
7 T.ex. Barbe till Nobel 22.4.1871.
8 Barbe till Nobel 17.7.1870.
9 Han var uppenbarligen med i reserven; allmän värnplikt infördes först 1872.
1 Barbe till Nobel 3.8.1870. Barbe var "prisoné sur parole"..
2 Notice Historique sur l'introduction en France de la Fabrication de la Dynamite.

förse regeringen med 500 kg dynamit per dag. Han fick en kredit på 60000 francs.[3]

Det är osäkert huruvida Nobel på detta stadium kände till Barbes kontrakt med Gambetta. I mars 1871, alltså fem månader senare skrev nämligen Barbe till Alarik Liedbeck, Nobels vän och medhjälpare i tekniska frågor, att han kanske skulle kunna göra upp med regeringen om en enorm affär antingen i form av leveransavtal eller i form av avtal avseende byggande av en fabrik.[4] Bägge dessa saker var då redan stadfästa i kontraktet med Gambetta av den 31 oktober 1870. Att Nobel senare fått kännedom om detta vet vi.[5]

Under Barbes ledning påbörjades dynamitproduktion på inte mindre än tre ställen, nämligen i Paris, i Liverdun samt i Paulille i Pyrénées-Orientales. I Paris tillverkades dynamit i två fabriker under överinseende av Achille Brüll, en tidigare bekant till Barbe och liksom denne f.d. elev vid École Polytechnique. Brüll kommenderade också en specialtrupp av "dynamiteurs" inom armén.[6] Produktionen i Paris förefaller ha skett helt efter regeringens beställningar; någon försäljning till privata kunder tycks inte ha förekommit. Frågan är om inte staten i praktiken hade denna produktion om hand. Att Nobel-företaget byggt dynamitfabriker i Paris finns nämligen inte dokumenterat.

Inte heller i Liverdun, där det barbska järnföretaget låg, byggdes några nya fabrikslokaler för dynamitframställning.[7] Å andra sidan var dynamittillverkning en förhållandevis enkel process som kunde ske under relativt primitiva förhållanden, i varje fall om man bortsåg från större krav på säkerhet.

En permanent dynamitfabrik för att tillgodose den civila efterfrågan – som ändå var den som man i detta skede av den nobelska verksamheten måste satsa på om företaget skulle bli en varaktig kommersiell framgång – var den i Paulille. Byggnationen påbörjades i december 1870.[8] Som nästan alla dynamitfabriker låg

3 Detta var under den Nationella Försvarregeringens tid. Avtalet fick formen av en utfästelse från "M. le Ministre", undertecknad 31.10.1870 och registrerad i Tours, 10.11.1870. Dynamitfabrikens ägare fick fritt disponera och försälja den del av produktionen som översteg 500 kg per dag eller de kvantiteter som ministern inte tog. L. Gambetta, 31.10.1870. Kopia i NA.

4 Barbe till A. Liedbeck 14.3.1871.

5 T.ex. Barbe till Nobel 14.2.1878.

6 Barbe till A. Liedbeck 14.3.1871; Dictionnaire des Finances, s. 1561.

7 I den första balansräkning som funnits tillgänglig för det franska företaget, av den 30.6.1872, finns i Liverdun endast upptaget lager.

8 A. Galliot, 75 ans d'activité d'un holding, s. 34.

den av säkerhetsskäl på en ödslig plats. Men varför just denna plats valdes vet vi inte. Fabriken låg på en kustremsa. I de närbelägna små kuststäderna Banyuls och Port Vendres kunde visserligen båtar med nödvändiga råvaror lägga till och i Pyrenées-Orientales fanns en järngruveindustri om än inte särskilt omfattande jämfört med andra områden.[9] Men för leveranser till andra delar av Frankrike var läget inte särskilt fördelaktigt. Paulille hade också en annan påtaglig nackdel; värmen sommartid gjorde tillverkningen besvärligare och mera riskfylld. Fabrikationen kunde inte upprätthållas under sommarmånaderna. Etablerandet skedde emellertid under en politiskt orolig tid och Paulille låg långt från krigsskådeplatsen; måhända övervägde detta nackdelarna.[1]

Redan i mars 1871 var man klar att leverera dynamit från Paulille. Under hela våren besvärades visserligen Paulille-fabriken av leveranssvårigheter på grund av järnvägarnas bristande kapacitet och tidvis låg fabrikationen nere. Men motgångarna var övergående och förväntningarna stora. När oroligheterna i Paris accentuerades i maj 1871 var Barbe på plats. Strax före Kommunupproret berättar han hur han demonstrerar dynamit för regeringen i Versailles. I Paulille utvidgades anläggningen. Planerna att bygga en fabrik för framställning av salpetersyra, en av råvarorna i dynamittillverkningen, började förverkligas.[2] Framtiden syntes ljus för Nobels och Barbes nystartade företag.

Da med ens försämrades utsikterna. I augusti 1871 ålade finansministeriet Barbe att upphöra med all dynamittillverkning. En ny lag hade antagits den 19 juni som förbjöd fri handel med vapen och ammunition samt icke auktoriserad tillverkning av "poudre fulminante". Som sådant betraktades dynamit. Finansministeriet tolkade denna lag som ett återupprättande av det privilegium som staten i praktiken haft långt före 1870; ingen auktorisering beviljades.[3]

Tvärtemot vad som tidigare skrivits i denna sak, även från franskt håll, betydde inte 1871 års lag något omedelbart avbrott för dynamitfabrikationen vid Paulille. Varken Barbe eller Nobel var beredda att ge upp så lätt. Barbe för sin del var

9 Dictionnaire des Finances, s. 559; Société Générale pour la Fabrication de la Dynamite, protokoll över konstituterande bolagsstämma 17.6.1875. (SCPA).

1 Innan fransk-tyska kriget bröt ut hade Barbe haft planer på att anlägga fabriken i Meurthe, i Frankrikes största gruvdistrikt. Den 28.5.1870 hade han inkommit med en anhållan till regeringen om tillstånd härtill. Detta framgår av det ovan nämnda avtalet med Gambetta.

2 Barbe till A. Liedbeck 14.3.1871; dens. till Nobel 15.3, 30.3, 6.4, 7.4, 12.4, 10.51871.

3 "Conseil d'État Section du Contentieux Réplique pour M. Paul Barbe", svar på dépêche du 24 Août 1881".

mycket trosviss beträffande möjligheterna att få fortsätta produktionen. Han förlitade sig på avtalet med staten. Redan några veckor efter det att han mottagit påbudet från finansmimisteriet skrev han till Nobel att han hyste det bästa hopp om att lyckas. Han hade enligt sina egna rapporter till Nobel den sista tiden ständigt befunnit sig i olika ministrars väntrum.[4]

Fabrikationen vid Paulille och även försäljningen inom Frankrike pågick i själva verket relativt obehindrat i drygt ett år efter det att den nya lagen trätt i kraft. Sommaren 1872 kunde Nobel hämta hem en vinst på 189 283 francs och 23 centimes från sitt och Barbes franska företag. Detta var Nobels hälftenandel av vinsten sedan anläggningskostnaderna amorterats av med 10 procent och det insatta kapitalet krediterats sex procents ränta. Den totala bruttovinsten uppgick till närmare 400 000 francs. Nobel avstod 25 000 francs av sin andel till Barbe "för den ofantliga möda han haft, samt nödvändigheten deraf, att neglicera sina öfriga affärer."[5]

Även Nobel var vid denna tidpunkt förvissad om att företaget skulle krönas med framgång. "Försäljningen går här bra", skrev han i augusti 1872. "Vi hoppas detta år få ännu större vinst om intet alldeles opåräknat timar. Regeringens krångel pågår, men hindrar oss ej. De få väl ge vika."[6]

Trots den optimistiska tonen i Nobels ovan citerade brev hade situationen för hans och Barbes företag blivit betydligt kärvare. Redan under våren 1872 hade dynamiten misstänkliggjorts på vissa arbetsplatser, berättade Barbe. Från hösten 1872 tycks avsättningssvårigheterna inom Frankrike ha blivit verkligt besvärliga. Dynamit hade beslagtagits på flera platser. Barbe meddelade Nobel att det var nästan omöjligt att tillverka och sälja i Frankrike. Situationen förändrades inte under de kommande två åren och räkenskapsåret 1873/74 slutade med förlust för företaget.[7]

Barbe ökade sina ansträngningar för att få till stånd antingen en uppgörelse med staten eller ett upphävande av det statliga monopolet. Majoriteten i nationalförsamlingen innehades ännu av rojalisterna, och Barbe tycks ha varit känd som republikan.[8] Vidare var de franska statsfinanserna hårt ansträngda i samband med betalningen av skadeståndet till tyskarna. Det är förklarligt att det i ett sådant

4 Barbe till Nobel 23.8., 25.8.1871.
5 "Fabrique de Paulilles", balansräkning 31.6.1872; Nobel till A. Liedbeck 10.8.1872 (citat).
6 Nobel till A. Liedbeck 10.8.1872.
7 Barbe till Nobel 20.10.1872; S. Fleury [bokhållare vid Paulille] till Nobel 8.12.1874.
8 t.ex. Barbe till Nobel 24.10, 19.11.1872.

läge inte var lätt att vinna gehör för ett uppgivande av det mångåriga franska statsmonopolet på sprängämnen.

Staten utbjöd nu själv dynamit till försäljning för ett pris av drygt 11 francs per kilo.[9] Det faktum att staten nu producerade dynamit måste ha varit ett dilemma för Nobel och Barbe. Eftersom Nobels dynamitpatent inte längre var giltigt vågade de uppenbarligen inte stämma staten för patentintrång. Barbe valde i stället att inkomma med skadeståndskrav till krigsministeriet för avtalsbrott; Gambetta hade undertecknat avtalet med Barbe i sin egenskap av krigsminister.[1]

I januari 1873 framlade finansminister Léon Say ett lagförslag inför nationalförsamlingen som avsåg att fastställa priserna på den statligt tillverkade dynamiten. Förslaget förutsatte statsmonopol; i annat fall skulle staten inte kunna kompensera sig för den nedgång i inkomsterna från kruttillverkningen som man befarade att en övergång till dynamit skulle medföra.[2] Om förslaget antogs skulle det innebära stadfästelse på att dynamittillverkningen tillhörde de statliga privilegierna. Tidigare hade endast allmänna termer som "armes et munitions de guerre" respektive "poudre fulminante" använts.[3]

En parlamentarisk kommission tillsattes för att utreda frågan. Ordförande var baron L. de Jouvenel. Kommissionen framlade i mars 1874 ett eget lagförslag enligt vilket såväl tillverkning som försäljning av dynamit skulle få fritt utövas av privata företagare mot en statlig accis på Fr. 1,50 per kilo.[4]

Fram till hösten 1873 hade den statliga krutmanufakturen administrerats av finans- och krigsministeriet tillsammans. I november detta år bestämdes emellertid att administrationen helt skulle övertas av krigsministeriet.[5] Under krigsministeriet arbetade en fortifikationskommission med general de Latour som

9 Société de l'Industrie Minérale, Rapport de la Commission chargée d'étudier les questions qui se rattachent au regime légal des Dynamite en France, s. 10; Dictionnaire des Finances, s. 1561.

1 Barbe till Nobel 14.2, 19.11, 26.11.1872.

2 Se not 9 ovan. Uppfattningen att staten fruktade en nedgång i konsumtionen av bergkrut var Gruvindustriföreningens. Obs. att Dictionnaire des Finances är publicerat under ledning av Léon Say.

3 "Conseil d'État Section du Contentieux . . . "innehåller en resumé över de aktuella lagarna.

4 Dictionnaire des Finances, s. 1562; Notice Historique sur l'introduction en France de la Fabrication de la Dynamite. Denna sistnämnda informationsbroschyr är genomgående pro-Barbe och torde vara utgiven av Barbe själv eller Barbe närstående kretsar.

5 Redan detta torde ha varit ett fall framåt för Barbes sak. Barbes aversion mot finansministeriet är i varje fall dokumenterad från 1875, t. ex. Barbe till Nobel 28.3.1875.

ordförande. I december 1874 lade även denna fram ett lagförslag för nationalförsamlingen som i princip innebar ett bevarande av statens sprängämnesprivilegium. Den del av privilegiet som berörde dynamitfabrikationen skulle dock lämnas som koncession till privata företag, medan försäljningen skulle ske vid statliga depåer.[6]

Det fanns nu tre lagförslag avseende tillverkning och försäljning av dynamit. Den 8 mars 1875 gick nationalförsamlingen till omröstning om dessa. Det var "priskommissionens" förslag som segrade. Dynamit och sprängämnen på nitroglycerinbas skulle inte ingå i statens monopol utan få tillverkas och försäljas av privata företagare. En accis om 2 francs per kilo för inhemska och 2,50 för importerade produkter fastställdes.[7]

I förhoppning att något av de två kommissionernas förslag skulle antas hade Barbe och Nobel redan planerat att rekonstruera sitt franska företag för att i aktiebolagsform återuppta verksamheten.[8] Bland de nya aktieägarna återfinns baron de Jouvenel och general de Latour. De fick sina andelar i form av gratisaktier. Först hade Barbe och Nobel tänkt att de Jouvenel skulle få 150 aktier och de Latour 50. De Jouvenel ansåg emellertid själv att han borde ha 100 aktier av dem vardera. Två hundra aktier i det nya franska aktiebolaget utgjorde 100 000 francs. De Latour var inte heller nöjd med sina 50 aktier. Om man får tro Barbe skulle han med hotfull kraft ha sagt att det inte var "un pot de vin" han hade tänkt sig utan 500 francs i månaden.[9]

Utan tvekan kostade det Barbe och Nobel en hel del "pourboire" för att åter få igång det franska företaget. Som chef för detta anställdes Louis Roux, tidigare direktör för den statliga krutmanufakturen.

6 Dictionnaire des Finances, ss. 1561–1562; Notice Historique . . .

7 Dictionnaire des Finances, s. 1562.

8 T. ex. Barbe till Nobel 3.2.1875.

9 Barbe till Nobel 3.8.1875. Kontakt med de Jouvenel hade etablerats redan 1873, L. de Jouvenel till Messieurs Nobel, Barbe et Brüll 11.2.1873. På hösten 1874 skrev Barbe: "Le baron est ici qui m'aide la plus possible. Jamais on n'a été aussi rapproché du but.", Barbe till Nobel 29.9.1874.

Barbe och fortsatta nyetableringar

Nobel var 36 år och Barbe var 33 när de 1869 första gången träffades och började förhandla om att starta dynamitproduktion i Frankrike. Detta sammanträffande blev upptakten till ett långt och intimt samarbete som kom att få stor betydelse för den fortsatta utvecklingen av Nobels affärer.

Barbe insåg genast dynamitens värde och också de möjligheter som däri låg för honom själv. Hans utgångshastighet var enorm. Knappt hade han fått igång det franska bolaget förrän han var i färd med att utvidga sin – och Nobels – verksamhet. I brev till Nobel, på Nationalgardets papper, yppade han sina många planer. Han hade redan kontaktat vissa finansgrupper för att starta ett företag i Spanien, sade han.[1] Han förhandlade med den peruanska regeringen. Han försökte intressera Nobel för att låta anlägga dynamitfabriker i Italien och Ryssland och starta ett glycerinbolag i Paris för koncentrering och destillering av glycerin, som sedan skulle utbjudas till de olika dynamitbolagen. Han skickade Nobel färdigskrivna fullmakter för att kunna anhålla om patent i Italien och Spanien. Nobel behövde bara underteckna. Dessa affärer skulle fullföljas med delad vinst och delade kostnader, föreslog Barbe.[2]

1 Barbe till Nobel 30.2.1871. Det var Crédit Mobilier Espagnole som han först kontaktat.
2 Barbe till Nobel 10.5, 23.8, 25.8, 27.11.1871.

Barbe fick skriva många brev innan Nobel svarade. Nobel var hövligt avvisande och gav uttryck för den försiktighet som var så karakteristisk för honom. Patent i Italien och Spanien tog han visserligen ut, men själv, genom den advokatbyrå i Paris som han tidigare anlitat i dylika ärenden. Produktion i Spanien och Italien sade han sig däremot inte vilja höra talas om. Dels var han över huvud taget inte särskilt positiv till planerna att anlägga ett stort antal fabriker i olika länder, dels ställde han sig direkt skeptisk till tanken att producerade i varma länder, i all synnerhet om det skulle var produktion i statlig regi, vilket Barbe i ett par fall hade antytt. I varma länder var explosionsrisken större och skulle staten ha hand om produktionen skulle de nödvändiga säkerhetsåtgärderna bara försummas och explosioner bli följden. Produkten och därmed Nobel skulle få skulden, och resultatet skulle bara bli nya förbud på andra håll i världen. Att det förekommit olyckor som spärrat ytterligare framsteg inom denna industri hade nästan alltid berott på att man velat gå för hastigt fram, sade Nobel. Han framhöll också, fastän synnerligen artigt, att Barbe måste ha klart för sig att han inte fick företa sig någonting utan Nobels samtycke.[3]

Avvisandet av Barbes förslag till trots var Nobel i princip inte emot dynamitproduktion i vare sig Spanien eller Italien om man skall döma av hans tidigare agerande. Han hade ju själv på ett tidigt stadium dels genom egna kontakter med Pereires och dels genom Norris' och Smitts förmedling försökt grunda ett företag i Spanien.[4] I början av 1870 hade han också med en italiensk konsument diskuterat önskvärdheten av att förlägga dynamitproduktion till Italien och t.o.m. bett denne att förmedla kontakt med någon hugad intressent.[5] Det kan således knappast ha varit huvudtanken bakom Barbes planer, nämligen att producera dynamit i bl.a. Italien och Spanien, som låg bakom Nobels negativa inställning. Antingen var det detaljerna i Barbes förslag som inte tilltalade honom, eller också ville han på det här stadiet inte ha med Barbe i dessa företag.

Det här var på hösten 1871. Ett år senare hade verksamheten utvecklats i just den riktning som Barbe föreslagit. Statuter för ett italienskt bolag höll på att utarbetas; ett avtal rörande grundandet var redan slutet. I Spanien var dynamitproduktion igång och ett beslut hade tagits att där också anlägga en fabrik för tillverkning av salpetersyra, en av råvarorna för dynamit. I Belgien hade en tomt

3 Nobel till Barbe 10.10.1871.

4 Se Etablerandet i Tyskland och de första försöken att utvidga verksamheten.

5 Nobel till Ingenjör Gouin 9.1.1870.

inköpts. I Schweiz letade man efter en lämplig tomt att bygga en fabrik på.[6]

Hur hade detta gått till och vad hade fått Nobel att ändra attityd?

Italien

År 1871 fanns det två bolag som exporterade dynamit till Italien och således konkurrerade om den italienska marknaden. Det ena var hamburgfirman Alfred Nobel & Co, i vilken förutom Nobel tyskarna Bandmann och efter Wincklers död C. F. Carstens nu ingick som kompanjoner. Det andra var Nobels och Barbes samägda franska företag.

Av Carstens korrespondens framgår att det tyska bolaget fick sin första direkta order från Italien någon gång på våren 1871. I ett brev till Nobel den 13 maj 1871 meddelade Carstens att deras firma fått en beställning på 45 centner av en Chevalier Robaudi. Eftersom tyskarna ansåg att utsikterna för den framtida avsättningen inom landet inte var särskilt "briljanta" och man därför borde inrikta sig på utlandsförsäljning, var de mycket glada över denna order som ställde i utsikt en mer regelbunden försäljning till Italien. Carstens bad Nobel att inte tala om denna affär för Mahler & Eschenbacher, firmans generalagenter i Österrike-Ungern, och inte heller för dess tekniske konsult Trauzl. Carstens och Bandmann fann ingen anledning att betala dessa herrar 10 procent på något som de själva skött om. Nobel försäkrades om att de naturligtvis inte skulle träffa någon överenskommelse med Robaudi som kunde inkräkta på hans patent i Italien. Då deras vidare förhandlingar rörande Italien emellertid försvårades av att de måste ta hänsyn till Nobels patent och till möjligheten av att han sålde detta till någon annan, såge de nu helst att han överlät sitt italienska patent på den tyska firman. De föreslog att Nobel skulle ge dem option på patentet till den 1 oktober, till vilket datum de trodde sig ha avslutit kontrakt med några italienska handelshus. De trodde säkert att de då skulle förvärva Nobels patent, för vilket de offererade 25 000 francs kontant betalning.[7]

Pa våren 1871, t.o.m. något tidigare än tyskarna, var Barbe redo att exportera dynamit till Italien. Han ville ha Mahler som generalagent för hela Italien med undantag för Sicilien, där han hade egna kontakter.[8] I mars och april fördes

6 Barbe till Nobel 17.10, 20.10, 24.10, 19.11.1872.

7 Alfred Nobel & Co. till Nobel 13.5.1871. Brevet är skrivet av Carstens.

8 Barbe till Nobel 15.3.1871.

förhandlingar med Mahler i vilka också Nobel deltog. Till att börja med ville Barbe att Mahler skulle binda sig för en viss kvantitet per år, men mycket snart var han villig att ge efter på denna punkt då man vid denna tid hade svårt att få avsättning i Frankrike till följd av den politiska situationen. Bolaget var i starkt behov av kontanter.[9] På Liedbecks och Mahlers inrådan övergick det franska bolaget till att färga sin dynamit i samma röda färg som Hamburg-firmans produkt hade och till att använda tyskt i stället för franskt pergamentpapper som emballage.[1]

Hur exporten till Italien kvantitativt utvecklade sig för de två konkurrerande bolagen, bägge med Nobel som partner, finns inga uppgifter om.

Sitt italienska patent fick Nobel i december 1871.[2] På våren 1872 lät Carstens och Bandmann Robaudi anhålla om patent på dynamit i sitt namn. De köpte också två tomter nära Avigliana utanför Turin och inhämtade regeringens tillstånd att där uppföra en dynamitfabrik. Detta skedde utan vare sig Nobels samtycke eller ens vetskap.[3] Likaledes på våren 1872 finns det antydningar om att Nobel anslutit sig till Barbes planer för Italien.[4]

Nobel hade inte funnit anledning att hålla sina tyska kompanjoner underrättade om Barbes planer att grunda ett dynamitbolag i Italien. Carstens och Bandmann hade å sin sida inte underrättat Nobel om eller inhämtat hans samtycke till de åtgärder de vidtagit i Italien. Det är omöjligt att säga om de vid tiden för dessa hade vetskap om Barbes sonderingar och handlade så att säga defensivt för att inte låta sig förekommas, eller om deras agerande låg före i tiden och Nobel handlade därefter. Man vet dock att Nobel åtminstone sedan våren 1871 hyst misstro mot i synnerhet Bandmann. Han kände sig lurad i samband med sammanslagningen av de två amerikanska bolagen, det atlantiska och det kaliforniska, vid vilken C.E. Bandmanns bror Julius spelat en stor roll som chef för och delägare i det kaliforniska företaget. Nobel hade i sammanhanget t.o.m. uttryckt sin avsikt

9 Barbe till Nobel 30.3, 6.4.1871. I det sistnämnda säger Barbe, att han vet att också Nobel befinner sig i penningförlägenhet. Därför vågar han inte insistera men om Nobel kunde sända honom 8 000 skulle det hjälpa honom ur den tillfälliga knipa han befinner sig i. I februari hade Nobel skickat Barbe 6 000 francs och Barbe bad honom låna ytterligare 8–9 000 till Paulillefabriken, Barbe till Nobel 15.2.1871.

1 Barbe till A. Liedbeck 14.2.1871; dens. till Nobel 7.4.1871.

2 Traité de la Société Italienne, 24.1.1873.

3 Robaudis patent av den 6.6.1872. hade den 25.6. överlåtits på Carstens och Bandmann, not 2 ovan samt Societa Anonima Italiana per la Fabricazione della Dinamite, Statuts.

4 Barbe till Nobel 11.2.1872.

att själv ta över ledningen för det tyska bolaget.[5] Vi vet också att Nobel inte accepterade tyskarnas offert på hans italienska patent.

På sensommaren 1872 kände Carstens och Bandmann i varje fall till Nobels/Barbes planer rörande produktion i Italien. De meddelade Nobel att de ryktesvis hört att en viss Hoffer på Nobels uppdrag och för ett franskt bolags räkning skulle anlägga en fabrik i Italien. De tänkte dock inte uppge den lysande marknad de med stor möda och stora kostnader lyckats skapa där och som de med Robaudis hjälp hade utsikter att ytterligare utvidga. Nobels patent var av intet värde, menade de. Vem som ville kunde anlägga en fabrik i Italien, något som de nu själva måste inrikta sig på.[6]

Carstens och Bandmann var beredda att sätta hårt mot hårt. Carstens uppfattning om värdet av Nobels patent var tydligen alldeles korrekt. Patentet skyddade helt dynamit nr 3, en svagare dynamitsort. Vad skyddet för dynamit nr 1, den starkaste dynamiten, beträffar var patentet endast tillfyllest såvitt man inte hade att strida med personer som var så väl insatta i dynamitproduktion som Carstens & Co, menade Barbe.[7]

Dynamit kunde tillverkas i snart sagt vilka styrkegrader som helst och med ett stort antal ämnen som inaktiva tillsatser. Sedan berodde det på patentlagarna i de olika länderna om ett generellt patent skyddade alla möjliga kombinationer eller om man måste specificera varje blandning för sig för att gå helt säker. Detta illustrerar återigen det vanskliga i att Nobel ensam skötte om patentfrågorna utan experter eller ens ett kontor eller sekreterare som kunde bistå honom. Hans franska dynamitpatent ägde nu heller inte fullständig giltighet, också detta förmodligen på grund av ett förbiseende från Nobels sida.[8] Även ett ofullständigt eller inte helt giltigt patent kunde i praktiken förhindra uppkomsten av konkurrens från andra, men detta gällde inte när man hade att göra med så initierade personer som t.ex. Carstens och Bandmann.

Snart fick Nobel också reda på Robaudis patent och Carstens och Bandmanns tomtinköp.[9] Han befann sig nu i en helt annan situation än tidigare. För Nobel tycks nu ha funnits tre möjligheter. En var att negligera tyskarnas hot och slutföra de förhandlingar som han och Barbe hade med Pereires i Paris och en annan

5 T. ex. Carstens till Nobel 3.4.1871; Nobel till J. Bandmann 10.1.1872.
6 Alfred Nobel & Co. till Nobel 3.8.1872.
7 Barbe till Nobel 9.9.1872.
8 Se föregående kapitel.
9 Carstens till Nobel 5.9.1872.

fransk bankir. J. E. Gunzbourg, om att grunda ett fristående dynamitbolag i Italien. Den andra var att överlåta patentet på det tyska bolaget, i vilken Nobel vid denna tid ägde 43 procent, och tillsammans med tyskarna grunda ett italienskt bolag, ett fristående eller ett dotterbolag till det tyska. Den tredje möjligheten var att försöka få till stånd en kompromiss.

Det var detta sista alternativ Nobel valde. Carstens och Bandmann inbjöds att bli delägare i det av Nobel, Barbe och de franska bankirerna prospekterade italienska bolaget. Nobel träffade tyskarna i München. Där kom man fram till ett samförstånd, varefter ett kompromissavtal slöts. Man beslöt också att genast börja bygga en fabrik utan att invänta avklarandet av alla formaliteter rörande bolagsgrundandet.[1]

Enligt det bolagsavtal som senare slöts skulle denna kompromiss ha ingåtts redan den 29 april 1872.[2] Att kompromissen skulle ha träffats så tidigt motsägs av korrespondensen mellan de berörda parterna.[3] Det är mer troligt att den antedaterades i det officiella avtalet. Daterades kompromissen före Robaudis patent och tyskarnas tomtköp skulle det vara svårare för en utomstående att se att bolagsbildandet föregåtts av stora stridigheter mellan parterna.

Enligt kompromissen köpte det nya bolaget tomterna i Avigliana och byggnadstillståndet av Carstens och Bandmann med ränta på deras utlägg. Robaudi skulle bli det nya bolagets generalagent för den inhemska försäljningen. Carstens och Bandmann fick rätt att teckna vardera en fjärdedel av kapitalaktierna och skulle svara för ytterligare 100 kapitalaktier som skulle stå till italienska tecknares disposition. Barbe fick rätt att teckna 50 kapitalaktier.[4] Kompromissen stadfästes i ett avtal avseende grundande av ett italienskt bolag, undertecknat av de berörda parterna i januari 1873.[5] Bolaget skulle ha ett kapital på 300 000 francs som skulle inbetalas genom teckning av 600 kapitalaktier à Fr. 500. Redan vid grundandet skulle också 2 400 gratisaktier, actions de jouissance, emitteras varav 1 200 till dem som tecknat de 600 kapitalaktierna och 1 200 till Nobel för hans dynamitpatent. Nobel skulle dessutom ha 10 000 francs för patentutgifter och andra utlägg som han hade haft före 1872. På det satsade kapita-

1 Carstens till Nobel 5.9, 13.9,1872; Barbe till Nobel 17.10, 20.10, 24.10, 19.11.1872.
2 Traité de la Société Italienne, 24.1.1873.
3 Bl.a. Alfred Nobel & Co. till Nobel 3.8.1872.
4 Traité de la Société Italienne, 24.1.1873.
5 Detsamma, där en lista över aktietecknarna samt det antal kapitalaktier var och en tecknade också återfinns.

let skulle bolaget betala en ränta om sex procent per år. Kapitalaktierna skulle successivt amorteras av. Tjugofem procent av den årliga vinsten skulle gå till denna amortering och de resterande 75 procenten utdelas per gratisaktie. När kapitalaktierna slutgiltigt amorterats skulle endast gratisaktierna existera och följaktligen åtnjuta hela utdelningen.

De 600 kapitalaktierna och 2 400 gratisaktierna fördelades på följande sätt:

	Antal kapital-aktier	Antal gratis-aktier	Procentuell andel *tills* kapitalaktierna amorterats	Procentuell andel *sedan* kapitalaktierna amorterats
Eugène Pereire	40	80	4	3,3
Isaac Pereire	40	80	4	3,3
J.E. Gunzbourg	40	80	4	3,3
Germain Halphen	30	60	3	2,5
P.F. Barbe	50	100	5	4,2
C.F. Carstens	150	300	15	12,5
C.E. Bandmann	150	300	15	12,5
Alfred Nobel	–	1 200	40	50,0
Reserverade för italienska tecknare	100	200	10	8,3
Summa	600	2400	100	99,9

Först i november 1873 konstituerades det italienska bolaget och i december godkände de italienska mydigheterna bolagsordningen för Società Anonima Italiana per la Fabricazione della Dinamite.[6] Denna bolagsordning följde i princip avtalet på alla punkter utom en; aktiekapitalet lyder på 600 000 lire, vilket vid den här tiden motsvarade 600 000 francs.[7] Varför denna ändring företagits mellan avtalets signerande och fastställandet av bolagsordningen ger det bevarade materialet ingen förklaring till.

Aktiekapitalet var nu fördelat på 1 200 aktier, fortfarande lydande på Fr. 500. Nobel fick 600 aktier för sin apport och resterande 600 skulle utgöra kapital-

6 Società Anomina . . ., Statuts.

7 Kursen framgår dels av själva avtalet som refererats nedan, dels av t.ex. Statistical Abstract for Foreign Countries, 1860–1875–76.

aktier. Vid första teckningen skulle 30 procent av kapitalaktiernas nominella värde inbetalas. I konsekvens härmed fick bolaget ett nominellt aktiekapital på 600000 lire i stället för 300000 francs. Andelarna i bolaget blev redan från början så som de enligt avtalet skulle ha blivit först sedan kapitalaktierna amorterats av.

Nobel kom alltså från början att få hälften av aktierna i det italienska bolaget. Enligt de officiella handlingarna framstår Barbes andel som förhållandevis ringa. Mot en betalning av i första omgången 7500 francs och en garanti på totalt 25000 francs skulle han få 50 aktier eller drygt fyra procent i det italienska bolaget, vilket var vitt skilt från det förslag han ursprungligen framställt till Nobel.

I realiteten fick han en betydligt större andel på särdeles förmånliga villkor. Av korrespondensen mellan Barbe och Nobel framgår nämligen, att Barbe erhöll hälften av Nobels gratisaktier. Detta arrangemang var uppenbarligen redan överenskommet mellan de två innan förhandlingarna med övriga intressenter avslutats.[8] Barbes första plan innebärande delning av vinsten med Nobel kom alltså att fullföljas fastän det officiella avtalet inte ger någon antydan om det.

Spanien

Det spanska dynamitbolaget konstituerades vid sammanträden den 29 och 31 juli 1872 och produktionen kom igång redan på hösten samma år. Det slutgiltiga avtalet rörande bolagsordning undertecknades dock först i oktober 1873. Bolaget fick namnet La Société Anonyme Espagnole de la Poudre Dynamite.[9]

Startkapitalet fastställdes till 950000 reales eller 250000 francs, fördelat på 2500 kapitalaktier om vardera 100 francs.[1] Samtidigt emitterades 10000 gratisaktier, actions de jouissance, och precis som från början var tänkt rörande det italienska bolaget fick de som tecknade kapitalaktier dubbla antalet gratisaktier. Kapitalaktierna gav sex procents ränta och skulle amorteras av enligt samma principer som bestämts i fråga om det italienska bolaget. Barbe erhöll 12000 francs för att han på bolaget överlät sin kundkrets i Spanien.

8 Barbe till Nobel 13.8.1877 (där Barbe hänvisar till Beslutsboken i Paulille, beslut nr. 1) och 14.8.1877.

9 Statuts de la Société Anonyme Espagnole de la Poudre Dynamite. Traité Espagnole 27.10.1873.

1 Detta och följande, bolagets statuter, not 9 ovan.

De 10 000 gratisaktier som utgavs var inte åsatta något nominellt värde. Femtusen tillföll tecknarna av kapitalaktierna. Av de resterande 5 000 erhöll Nobel 4 000 för apport av sitt dynamitpatent. För bolaget att distribuera i sitt intresse, med andra ord att utdela till personer som gjorde bolaget tjänster, återstod 1 000 gratisaktier. Till att börja med var det tydligen tänkt att Nobel skulle haft 5 000 gratisaktier. Han avstod emellertid från 1 000. Detta skedde redan hösten 1872 och tycks ha ingått som en förutsättning för den italienska kompromissen.[2]

Barbe var den störste tecknaren av kapitalaktier; han tog 1 000 av de 2 500. Pereires tecknade sig för 320. Av adresserna i aktieägarförteckningen framgår emellertid att åtminstone fem av de övriga personer som tecknade sig för kapitalaktier var knutna till Crédit Mobilier Espagnole, ett av familjen Pereires företag.[3] Tre av de femton aktietecknarna har inte gått att identifiera. Det är möjligt att även dessa tillhörde Crédit Mobilier-gruppen. Med vad vi känner till får vi följande fördelning av aktierna i det spanska bolaget:

	Kapitalaktier	Gratisaktier
Crédit Mobilier-gruppen	740	1 480
Eugéne Pereire	300	
Gustave Pereire	20	
Casimar Salvador	250	
Baron de Heeckeren	100	
Monsieur Desmarest	50	
Monsieur Collet	10	
Monsieur Malaport	10	
Paul Barbe	1 000	2 000
Germain Halphen, grosshandlare	240	480
J.E. Gunzbourg, bankir	300	600
Monsieur Charlon, direktör	50	100
I. Lévy, ingenjör	50	100
Övriga tecknare	120	240
Nobel	–	4 000
Till bolagets disposition	–	1 000
Summa	2 500	10 000

2 Barbe till Nobel 19.11.1872.

3 Statuts de la Société . . . Espagnole . . ., modifierade av bolagsstämman 17.3.1877. Häri finns en aktieägarförteckning med titlar och adresser inkluderad.

Barbe skulle således svara för 100000 francs av startkapitalet, ett kapital som dock skulle löpa med ränta och så småningom återbetalas. Han erhöll en femtedel av gratisaktierna samt 12000 francs. Nobel fick 40 procent av gratisaktierna. Så säger de officiella handlingarna avseende det spanska dynamitbolaget.

Vi vet emellertid från korrespondensen mellan Nobel och Barbe att engagemanget i och vinsten från det spanska bolaget skulle delas lika mellan Nobel och Barbe.[4] Sannolikt svarade Nobel för hälften av Barbes kapitalinsats och sannolikt delades de 6000 gratisaktiersom Nobel och Barbe gemensamt fick mellan de två.

Schweiz

I Schweiz fanns en lysande marknad genom de nyss påbörjade entreprenadarbetena för Gotthards-banan och i St. Gotthardstunneln.[5] På hösten 1872, då statliga ingripanden omöjliggjorde dynamitproduktion i Frankrike och därmed en av Barbe kalkylerad stor export till Schweiz, blev det särskilt aktuellt att kunna producera i Schweiz. Barbe tänkte sig att Carstens skulle erbjudas en andel när fabriken väl var färdig.[6]

Carstens och Bandmann menade att den schweiziska marknadens behov mycket väl kunde tillgodoses av de tyska och italienska bolagen och motsatte sig givetvis Barbes planer. Att de senare skulle erbjudas en andel i bolaget hade de ingen vetskap om. De uttalade stor oro för att ett bolag i Schweiz skulle medföra konkurrens för det tyska bolaget på de sydtyska och österrikiska marknaderna även om det inte exporterade. De konsumenter som bodde nära gränsen kunde tänkas göra sina inköp i Schweiz. En sådan händelseutveckling kunde inte vara i

4 Barbe till Nobel 24.9.1875, 13.8, 14.8.1877.

5 Mellan Schweiz och Italien slöts 1869 ett fördrag att gemensamt bidra till Gotthardsbanan. 1870 anslöt sig Nordtyska Förbundet, 1871 Tyska Riket. I december 1871 konstituerades ett bolag för genomförande av projektet. Arbetena på tunnlarna genom St. Gotthardspasset började den 13 september 1872, Volkswirthschafts-Lexikon der Schweiz, I, s. 783 ff.

6 Barbe till Nobel 24.10.1872.

Nobels intresse, tyckte de, och försökte enträget påverka Nobel att inte låta Barbe bygga en fabrik i Schweiz.[7]

Så dags hade emellertid Nobel redan bestämt sig för Barbes linje. Barbe och Nobel hade kommit överens om att tillsammans exploatera dynamiten i Schweiz och där bygga en fabrik. Det nödvändiga kapitalet skulle i största möjliga mån tas ur Paulille-fabrikens vinster.[8] En fabrik byggdes nu i Isleten i kantonen Uri.

Det schweiziska företaget fick en annan konstruktion än de italienska och spanska; det var snarast att betrakta som ett dotterföretag till det franska, i vilket endast Nobel och Barbe var delägare. Dock fanns det i det schweiziska bolaget en, som Carstens uttryckte det, "dunkles 1/6", som innehades av annan person. Enligt tyskarnas antydningar var Louis Favre, huvudentreprenören för St. Gotthardstunneln, på något sätt involverad. Så tycks också ha varit fallet till en början, men några år senare återköpte det schweiziska bolaget Favres andel.[9]

Samarbetet mellan Nobel och Barbe

I de intressemotsättningar som uppstått mellan å ena sidan Nobels tyska kompanjoner Carstens och Bandmann, å andra sidan Nobels franske kompanjon Barbe, hade Nobel tagit ställning för Barbe och/eller emot Carstens och Bandmann.

Hellre än att överlåta sitt italienska patent på det tyska bolaget, i vilket Nobel ändå ägde 43 procent, tog han en mindre andel i ett italienskt aktiebolag med något mera spritt ägande. Han kan naturligtvis ha bedömt de framtida utsikterna för ett bolag på italiensk mark och utdelningen på till och med en ganska liten andel i ett sådant som mer lovande än det kommersiella utbytet av export från

7 De hotade: "Wir müssen also die Schweizer Fabrik auf das ernste bekämpfen und mit den Preisen ohne Rücksicht auf die Kosten soweit wie nötig heruntergehen", såvida Nobel fullföljde det projekt som de via tidningarna hade hört talas om. Nobel skulle säkert genom de vinster den tyska firman kunde göra i Schweiz få möjlighet att ge vissa koncessioner till Barbe. Även Carstens och Bandmann kunde eventuellt tänka sig "ein Opfer", Alfred Nobel & Co. till Nobel 17.7.1872. Carstens och Bandmann als Theilhaber von Alfred Nobel & Co. till Nobel 8.9.1872. Citatet återfinns i sistnämnda brev.

8 Barbe till Nobel 13.8.1877. Här hänvisar Barbe till Beslutsboken i Paulilles, beslut nr. 5 av den 8 april 1873: "Il a eté décidé d'un commun accord de fonder en Suisse une fabrique de Dynamite etc. les fonds nécessaires à cette opération étant fournis autant que possible par la société de Paulilles."

9 Favres andel återköptes 1875 för Fr. 135 000, Barbe till Nobel 3.10.1875.

Tyskland och de 43 procent av detta som skulle tillfalla honom. Men han kan också ha bedömt sina möjligheter att påverka affärernas utveckling i Italien genom ett italienskt bolag med hjälp av Barbe och andra aktieägare som större än de möjligheter hans inflytande i det tyska bolaget kunde ge. Trots sina 43 procent i den tyska firman var han där i minoritet, och Carstens och Bandmanns handlingssätt lovade inte gott för framtiden; detta var i varje fall uppenbarligen Nobels uppfattning.

I fråga om Schweiz är det mer uppenbart att Nobel tog ställning direkt *för* Barbe. Export till Schweiz från de tyska, österrikiska och italienska fabrikerna måste ha tett sig betydligt förmånligare än export från Tyskland/Österrike till Italien. I detta fall är det t.o.m. fråga om huruvida det inte företagsekonomiskt skulle ha varit fördelaktigare att utnyttja den kapacitet som redan fanns i de existerande fabrikerna än att bygga en helt ny fabrik. Nobel tycks aldrig riktigt ha övervägt detta. Han lämnade Barbe fria händer.

I de tre bolag som grundades åren 1872 och 1873 kom Barbe att få lika stor andel som Nobel. I fråga om det schweiziska företaget är detta inte särskilt anmärkningsvärt eftersom dess kapital kom från det franska företaget; i det franska bolaget hade Barbe svarat för större delen av kapitalet och vinsten skulle delas lika mellan honom och Nobel. Troligt är dock att det kapital som officiellt satsades av Barbe i de italienska och spanska bolagen också kom från hans och Nobels gemensamma vinst från det franska företaget.

Även om de närmare omständigheterna inte klart framgår av materialet kan sägas att det franska avtalet de facto utsträcktes att gälla även Italien och Spanien. Nobel satsade sina dynamitpatent, Barbe svarade för anskaffande av kapital och de delade på vinsten, i det här fallet gratisaktierna.

Nobel hade accepterat Barbes ursprungliga plan att de gemensamt skulle exploatera dynamiten och dela vinsten. Han hade nu hittat en person som kunde föra förhandlingar och nå fram till snabba resultat. Det besparade honom mycken tid och möda, som han i stället kunde ägna sina forskningar. Nobels segslitna förhandlingar med skottarna var ju ännu färska i minnet. För att kunna dra nytta av denna Barbes kapacitet var Nobel beredd att ge honom en andel i bolagen som var lika stor som hans egen.

Något förvånar man sig ändå över att den försiktige Nobel satsade så oförbehållsamt på Barbe, i all synnerhet när man känner till att Nobel i kommentarer till andra kollegor uttalade sig ganska kritiskt över Barbes affärsmoral.[1] Formellt

1 H. Schück & R. Sohlman, a. a. s. 114.

fanns det ingenting som kunde ha hindrat Barbe att liera sig med exempelvis Carstens och Bandmann i det italienska bolaget eller med andra aktieägare i det spanska bolaget för att utmanövrera Nobel. Barbe satsade emellertid på lojalitet mot Nobel, något som skulle visa sig givande också i framtiden.

I fortsättningen kom Nobel och Barbe också att arbeta i team. År 1873 flyttade Nobel på Barbes inrådan till Paris.[2] Som tidigare var det Barbe som hade hand om den praktiska sidan av förhandlingarna. Han tog kontakter, gjorde upp förslag, diskuterade och kompromissade. Nobel fanns hela tiden i bakgrunden. Han rådfrågades i viktigare frågor och hölls så vitt man kan avgöra även underrättad i de trivialaste. Var Barbe och Nobel inte överens försökte Barbe visserligen enträget övertala Nobel. Han lyckades ganska ofta, men gjorde han inte det rättade han sig alltid efter Nobel. Man kan inte ge något enda exempel från 1870-talet på att Barbe handlat mot Nobels uttryckliga uppfattning eller önskemål.

Det här var de år då dynamitfabrikationen i Frankrike låg nere. Barbe uppvaktade och intrigerade träget för att förmå franska staten att häva sitt förbud mot dynamitframställning. Han var också aktiv på många andra plan. Framför allt ägnade han tid åt att få igång produktionen och försäljningen i Italien, Spanien och Schweiz. Han var nästan alltid på resande fot i olika länder. Han såg till att byggnationerna startades, att maskiner och teknisk utrustning införskaffades. Den nya fabriken i Skottland fick stå modell. Där hade det senaste i fråga om apparatur installerats och därifrån gjorde också Barbe sina beställningar, ibland via Nobel.[3]

När han inte själv reste, sände han antingen sin gamle vän Achille Brüll, tidigare verksam i det franska bolaget, eller paulillefabrikens chef, Xavier Bender, eller en tredje fransman, Amadée Hoffer, som engagerades vid denna tid. Brüll skickades t.ex. till Schweiz för att underhandla om försäljningar till St. Gotthardstunneln, Hoffer och Bender till Spanien för att organisera den kommersiella sidan av det spanska bolaget. Efter någon tid kom Brüll att stationeras i Schweiz som chef för fabriken där. Hoffer placerades i Italien, sedan Barbe personligen satt honom in i de tekniska aspekterna av dynamittillverkning.[4]

2 H. Schück & R. Sohlman, a. a., s. 165.
3 Barbe till Nobel, hösten 1872–1875.
4 Barbe till Nobel 17.10, 24.10, 26.11.1872.

Former för företag och finansiering

När Alfred Nobel 1865 lämnade Sverige var hans avsikt att i skydd av patentet introducera sprängoljan i de stora europeiska länderna. Sprängoljan skulle produceras i varje enskilt land. Att bygga ut den svenska fabriken eller den tidigast etablerade utländska anläggningen vid Krümmel med tanke på export syns aldrig ha föresvävat Nobel.

Den utländska företagsetableringen gick till en början trögt enligt Nobels uppfattning. Hans otålighet kan delvis förklaras med hans rastlösa läggning. Men framför allt var det angeläget att få igång produktion och försäljning på de nya marknaderna, att i egentlig mening bli etablerad i de olika länderna, medan patenten ännu var giltiga.

Nobel hade förväntat sig att introduktionen av sprängoljan liksom senare av dynamiten skulle gå snabbare än vad som blev fallet. Han hyste en stark tillit till de egna produkternas överlägsenhet. Erfarenheterna från Skandinavien hade stärkt honom i hans förlitan på sprängoljans konkurrenskraft.

Det visade sig dock inte alls så lätt att finna intressenter villiga att satsa pengar på det nya sprängämnet. I Tyskland blev Nobel tvungen att själv tillskjuta en stor del av startkapitalet i det första utländska produktionsföretaget. De försök som samtidigt gjordes i andra europeiska länder att få igång produktion av sprängolja blev helt resultatlösa. Sedan Nobel 1867 tagit ut patent på dynamit i ett begränsat

antal europeiska stater ökade han ansträngningarna att där introducera den nya produkten. Eftersom han saknade kapital blev dessa ansträngningar liktydiga med försök att finnan finansiärer. För den uppgiften engagerade Nobel omväxlande brodern Robert, J. W. Smitt och J. Norris. De bearbetade olika länder på kontinenten, dock utan framgång. Själv koncentrerade sig Nobel på Storbritannien. Där lyckades han 1868 intressera några skotska köpmän för att exploatera det nya sprängämnet, men det tog lång tid innan ett företag bildades och produktionen kom igång.

Under tiden hade Nobel emellertid funnit en person i Frankrike, som från första stund visade engagerat intresse för dynamiten och med entusiasm åtog sig att introducera sprängämnet i sitt hemland. Denne visade sig också kapabel att ta hand om det nya sprängämnets fortsatta introduktion på andra europeiska marknader. Nobels första kontakt med Barbe daterar sig till våren 1869. Efter fyra års intensiva ansträngningar hade Nobel äntligen funnit en person villig att helhjärtat satsa på nitroglycerinsprängämnenas framtid. Att Nobel, som till en början ställde sig tveksam till Barbes många gånger temperamentsfulla agerande, efter hand accepterade dennes självtagna mandat kan förklaras mot bakgrunden av de svårigheter och missräkningar han haft att kämpa mot under de tidigare årens försök att etablera sig som internationell företagare.

1860-talet var en brytningstid mellan gammalt och nytt i fråga om företagsformer. De tidigast grundade företagen, de i Sverige och Norge, var från början aktiebolag. I Tyskland instiftade Nobel ett handelsbolag, det franska företaget var Barbes men Nobel fick i specialavtal del i vinsten. Det brittiska företaget grundades som aktiebolag. Så blev också fallet med de dynamitföretag som senare grundades på Barbes initiativ.

I de sprängämnesföretag Nobel grundade ingick han själv som delägare mot överlåtande av patent. I aktiebolagen utgick Nobels andel i form av gratisaktier, i avtalet med Barbe i form av hälften av företagets vinst.

Svårigheterna att finna riskvilligt kapital gjorde att rena tillfälligheter blev avgörande för valet av finansiärer. I Sverige blev det en köpman, i Tyskland en juris doktor som dock inte var särskilt bevandrad i vare sig handelsrätt eller företagsjuridik. Nobel syns emellertid ha i första hand sökt kapital bland personer som på ett eller annat sätt hade anknytning till bergsbruk eller järnvägsbyggande, naturliga användningsområden för sprängämnena.

Nobelbolagen var alla jämförelsevis små företag. Störst var det brittiska med nominellt £ 24 000 motsvarande drygt 400 000 kr, även det ett litet företag för sin tid. Av det brittiska bolagets aktiekapital utgjorde £ 9 000 värdet av Nobels patent

och reellt inbetalt kapital var således endast £ 15 000.

Endast i det brittiska bolaget var aktiekapitalet inbetalt till kapitalaktiernas fulla värde. I de övriga nobelaktiebolagen erlades betalning för bara en del av dessas nominella värde, i det italienska bolaget till en så liten del som 30 procent. Det är i och för sig inte anmärkningsvärt, snarare var det regel även i brittiska aktiebolag vid denna tid.[1] Det ansågs närmast vara en fördel att vid behov kunna inkalla resterande kapital; aktietecknandet innebar till viss del endast en utfästelse att tillskjuta ett garanterat belopp om så skulle befinnas påkallat.

I det franska företaget fick finansiärerna genom Barbes initiativ 6 procents preferens på satsat kapital före utdelning. Nobel föreslog samma utdelningsform för det brittiska bolaget. Principen blev sedan norm för alla nybildade Nobelaktiebolag.

I det franska företaget amorterades det ursprungligen satsade kapitalet efter hand av. Samma förfarande beslöts beträffande de aktiebolag där Barbe ingick som delägare, de italienska och spanska bolagen. Aktieägarna lånade så att säga bolaget startkapitalet kortfristigt och fick ränta på pengarna under löptiden. Det förefaller ha varit en vanlig form av kapitalgivning i latinska länder vid den här tiden.

Nobel hade inte tänkt sig att han själv skulle behöva satsa pengar i företagen. Så kom emellertid att ske. För att över huvud taget få igång någon produktion i Tyskland tvangs Nobel i initialskedet att avyttra strängt taget alla sina realiserbara tillgångar. I Frankrike var det förmodligen osäkerheten i fråga om patentens giltighet som gjorde det nödvändigt för Nobel att också gå in i bolaget med pengar. I Storbritannien var motivet snarast en önskan att få en större andel i ett lovande företag än han hade kunnat förhandla sig till. I Spanien stod Barbe som finansiär till 100 000 francs; sannolikt härrörde de från det franska företagets vinst av vilken Nobel hade rätt till hälften.

Under den tyska firmans första år satsades knappast mer än cirka 30 000 mark. Hur mycket som sedan inbetalades eller huruvida något vidare inbetalades vet vi inte. Det sannolika är att de eventuella vinster som kunde redovisas fick kvarstå i firman. Kapitalaktierna i samtliga övriga kontinentala dynamitföretag och i det brittiska bolaget löd på tillhopa inte fullt 750 000 kronor. Med ett sammanlagt kapital som ungefär motsvarade det inbetalda kapitalet hos ett svenskt mekaniskt

1 J. B. Jeffreys, "The Denomination and Character of Shares, 1855–1885"; H. A. Shannon, "The Coming of General Limited Liability." Bägge dessa i E. M. Carus-Wilson, Essays in Economic History, I.

verkstadsföretag vid denna tid startades den europeiska dynamitindustrin.[2] Själv hade Nobel bidragit med drygt 110 000 kronor, Barbe stod för ytterligare 170 000 kronor.

2 T. Gärdlund m.fl., Atlas Copco 1873–1973, s. 29 ff.

OMORGANISATION OCH INTEGRERING

De franska, tyska och schweiziska företagen blir aktiebolag.

Alltsedan 1871 hade Nobel och hans tyska kompanjoner Carstens och Bandmann umgåtts med planer att omorganisera den tyska firman Alfred Nobel & Co. Först 1875 var man beredd till handling.

Det var Alfred Nobel som först väckte tanken. På våren 1871 sade han sig ha för avsikt att ensam ta över firman. Han skulle stå för produktionen, Carstens och Bandmann skulle leverera råvaror och svara för försäljningen av de färdiga produkterna. Hur pass allvarligt menad denna plan var är svårt att säga. Nobel omtalade den för Mahler, en av kompanjonerna i det handelshus i Wien som hade firmans österrikiska generalagentur. Mahler vidarebefordrade sina informationer till Carstens och Bandmann.[1]

Anledningen till detta Nobels utspel torde framför allt ha varit att hans förtroende för Bandmann allvarligt rubbats just våren 1871. Enligt Nobel hade Bandmann och dennes bror i U.S.A. helt enkelt lurat honom vid sammanslagningen av de två amerikanska dynamitbolagen. Nobel var nu knappast ens on speaking terms med Bandmann.[2]

1 Carstens till Nobel 3.4.1871, där Nobels förslag finns citerat ur ett brev från Mahler till Carstens.

2 "Conferenzen hier scheinen mir nicht nützig, wegen des Verhältnisses zwischen Ihnen & Dr. Bandmann, welches ruhige Ueberlagung ausschliesst", Carstens till Nobel 3.4.1871.

Carstens avslog Nobels förslag på de tyska delägarnas vägnar. Det var "unansführbar"; Nobel skulle förmodligen överlåta företaget på andra personer och Carstens och Bandmann skulle inte få tillräckliga garantier för de utlovade leveranserna.[3]

Vid denna tidpunkt hade Nobel 48,45 procent i den tyska firman, Bandmann 36,55 procent och Carstens 15 procent.[4]

Under år 1872 diskuterades två olika förslag rörande firmans framtid. Det första emanerade från Nobel. Det andra var Carstens' och Bandmanns motdrag. Bägge gick ut på att firman Alfred Nobel & Co. skulle överlåtas på ett aktiebolag.

Nobel föreslog en köpeskilling på 1,3 miljoner thaler, d.v.s. 3,9 miljoner mark. Carstens ansåg att redan 1 miljon thaler skulle vara "ein schöner Preis". Fick de 1 miljon för firman kunde ett bolag med ett nominellt aktiekapital på 1,2 miljoner bildas; vinsten skulle då förränta det nominella kapitalet med cirka 15 procent. Köpeskillingen skulle utgöras av 600000 thaler i aktier och 400000 thaler kontant, ansåg Carstens och Bandmann. Förslaget att nu bilda ett aktiebolag var "opportun und erreichbar", sade Carstens, "sobald eine Einigung zwischen uns – Ihnen, Dr. Bandmann und mich – erfolgt ist. Eine solche Einigung halte ich nur für möglich, wenn Sie von vorne herein darauf verzichten, bei diesem Gericht mit zwei Löffeln zu essen." Nobel skulle heller inte kunna räkna med någon särbehandling för sitt patentinnehav. Hans belgiska, österrikiska och italienska patent hade inget reellt värde.[5]

Korrespondensen mellan Nobel och hans tyska kompanjoner från denna tid vittnar om ömsesidig misstro med anklagelser och motanklagelser. Att Nobel var misstänksam mot Bandmann har redan nämnts. Hans förhållande till Carstens präglades nu av ungefär samma inställning. Carstens hade infört ett bokföringssystem som gjorde det omöjligt för Nobel att ha full insikt i firmans affärer. "I have come as I were a stranger in my firm with full responsibility yet without the

3 Detsamma.

4 Den 13.12.1869 hade Nobel och Bandmann vardera avstått 15 procent av sina andelar till Carstens, vilket fastställdes i ett tillägg till ett tidigare societetskontrakt mellan Nobel och Bandmann av den 6.2.1867. Detta framgår av Societetskontrakt 4.1.1872.

5 Carstens till Nobel 3.8.1872.

power of control", uttryckte Nobel det.[6] I juni 1871 hade Carstens och Bandmann beslutat att frånta Nobel det tekniska överinseendet över firman och i stället överlåtit det på en speciell teknisk konsult, kapten Trauzl från Wien.[7]

Där fanns alltså motiv för Nobel att önska en annan form för den fortsatta verksamheten i Tyskland. Det är också möjligt att Nobels plan hade anknytning till hans och Barbes italienska projekt. Förslaget gjordes på sommaren 1872.

Carstens och Bandmann var å sin sida lika misstänksamma visavi Nobel och dennes förehavanden. Citatet ur Carstens' brev ovan vitsordar detta. I samma brev anklagade Carstens också Nobel för att med berått mod ha försökt ruinera sina kompanjoner och slänga ut dem ur firman. Detta skulle han hänt 1870 i samband med explosionen i Krümmel. Att återuppbyggnaden tog sådan tid att firman i augusti detta år stod helt utan penningmedel skulle Nobel ha varit skulden till.[8] Nu hade tyskarna också nåtts av de första ryktena om en förestående italiensk dynamitfabrik.[9]

Carstens och Bandmann förklarade sig i princip positiva till tanken att överlåta firman på ett aktiebolag. Men det skulle göras på deras villkor. Andelarna i den tyska firman var nu 42,75 procent för Nobel, 32,25 procent för Bandmann och 25 procent för Carstens.[1]

I december 1872 presenterade Carstens och Bandmann sitt motförslag. De låg i förhandlingar med ett konsortium och önskade Nobels fullmakt att träffa avtal om en överlåtelse av firman. Nobel skulle personligen erhålla sitt kapitaltillgodohavande i firman per den 31 december, cirka 2,25 miljoner francs. Det kunde han få antingen i form av prima växlar eller om han så önskade en del i växlar, en del i aktier i det planerade aktiebolaget.[2]

Tonen i tyskarnas brev var nu en helt annan. Nu var det Carstens och Bandmann som ville ha ett aktiebolag till stånd och det snabbt. Höjdpunkten för firmans vidkommande hade nåtts, menade de; därför borde man passa på att sälja. Snart skulle det brittiska bolaget vara färdigt att leverera på de utländska marknaderna där dittills krümmelfabriken haft monopol. Firmans försäljning i

6 Nobel till Carstens 15.12.1872. Brevet är av någon anledning skrivet på engelska.
7 Carstens och Bandmann "in Firma Alfred Nobel & Co." till Nobel 27.6.1871.
8 Carstens till Nobel 3.8.1872. Carstens till Nobel 13.7, 19.7, 26.7, 29.7.1870 vittnar om stor penningnöd.
9 Alfred Nobel & Co. till Nobel 3.8.1872.
1 Societetskontrakt 4.1.1872.
2 Carstens och Bandmann till Nobel 31.12.1872.

Italien skulle snart upphöra. Man hade vidare ingått avtal om att gemensamt med Barbe och fransmännen grunda ett italienskt dynamitbolag.[3]

Nobel accepterade. Han föredrog det första alternativet, att få hela sitt kapitaltillgodohavande i firman – av honom specificerat till 590 000 thaler – i prima växlar. Dessutom ville han ha 5 000 thaler för sina patent i Australien och Chile. Han förband sig att själv avstå från att starta dynamitproduktion i Tyskland eller Österrike och att utöva sitt inflytande för att få Barbe att lämna samma garantier.[4]

Dessa planer kom aldrig att förverkligas och sommaren 1873 löpte Nobels fullmakt ut.[5]

Följande år aktualiserades åter de gamla planerna att låta den tyska firman övergå i ett aktiebolag. Carstens, Bandmann och Nobel slöt ett avtal att genomföra detta före den 1 januari 1876.[6]

Vid den här tiden hade utsikterna för Barbes och Nobels franska projekt ljusnat. Barbe hyste starka förhoppningar om att snart kunna producera dynamit i Frankrike igen.[7]

Planer på en integrering av de franska, schweiziska och tyska företagen tog nu form. Den 1 januari 1875 bildades ett konsortium bestående av Carstens, Bandmann, Nobel och Barbe för just detta ändamål. Barbe skulle få köpa in sig i det tyska bolaget, Carstens och Bandmann i de franska och schweiziska.[8] Så här säger Barbe i ett brev till Nobel att det skulle gå till:

> Här följer ett sammandrag av våra muntliga överenskommelser avseende de affärer som vi äro i färd med att avsluta i Tyskland, Schweiz, Frankrike och Belgien.
>
> För att bli ägare till 20 % i Hamburg-firman bör jag betala 20 % av det verkliga kapitalet, som blir 450–500 000 thaler ...
>
> För att minska det pris som jag skall betala köpa herrar Carstens och Bandmann 25 % i den franska affären till den köpeskilling som fastställes, och konsortiet Nobel, Carstens, Bandmann och Barbe . . . köper likaledes för att reducera det pris som jag skall betala och alltjämt till försäljningspris hela vår ställning i Belgien och Schweiz.
>
> I alla dessa affärer, Frankrike, Belgien och Schweiz, som jag överlåter, tillhör hälften

3 Jämför grundandet av det italienska bolaget.

4 Nobel till Bandmann och Carstens 4.3.1873. 590 000 thaler motsvarade drygt 2,4 miljoner francs.

5 Detta framgår av Nobel till Carstens 1.4.1876.

6 Detsamma.

7 Barbe till Nobel 15.12.1874.

8 Framgår av Barbe till Nobel 3.2.1875.

Er. Då försäljningspriserna i dessa affärer fastställts kommer jag att med en frist om 6 månader kontant återbetala Er hälftenandel och som rätt och billigt är hålla Er räkning för ränta med 6 % per år fr.o.m. den 1 januari 1875.

Dessutom förpliktar jag mig att ända till slutet av 1876 årligen till Er betala hälften av de vinster som överskrida 20 % på mitt reella kapital, cirka 100000 thaler, vilket jag har att inbetala till Alfred Nobel & Co. för min andel om 20 % i detta bolags affärsrörelse.[9]

Som framgår skulle Nobel avstå andelar i bolagen för att aktiebytet mellan Barbe och Carstens & Bandmann skulle komma till stånd. Detta gick han med på.

Det är nödvändigt att gå till det slutgiltiga utformandet av de nya aktiebolagen för att få en uppfattning om vad det var som Nobel avstod från och hur hans andelar och inflytande i bolagen därigenom förändrades.

Det franska aktiebolaget

Det franska aktiebolaget, Société Générale pour la Fabrication de la Dynamite, grundades den 17 juni 1875. Det fick ett aktiekapital om nominellt 3 miljoner francs fördelat på 6000 aktier om Fr. 500. Hälften av aktierna, d.v.s. 3000 stycken, gick till Nobel. Barbe och Roux för deras apport av Paulille-fabriken och patent. Hälften skulle emitteras mot nyteckning. Vid teckningen skulle 25 procent

9 Voici le résumé de nos conventions verbales relativement aux affaires que nous sommes en train de terminer tant en Allemagne qu'en Suisse, en France et en Belgique.

Pour devenir propriétaire de 20 % dans la firme de Hambourg, je dois payer 20 % du Capital réel qui sera 450.000 ou 500.000 Thalers . . .

En reduction du prix à payer par moi, M. M. Carstens & Bandmann achètent 25 % de l'affaire française au prix de revient, qu'on etablit en ce moment, et l'association Nobel, Carstens, Bandmann et Barbe . . . prend également en réduction de ce prix à payer par moi, et toujours au prix de revient, la totalité de notre position en Belgique & en Suisse. Dans toutes ces affaires France, Belgique & Suisse, qui je cède, la moitié vous appartient. Les chiffres représentant les prix de revient de ces affaires étant arrêtés, je vous rembourserai votre moitié en argent dans un délai de six mois; en vous tenant compte, comme de juste, de l'interet à 6 % l'an, a partir du 1er Janvier 1875.

En outre jusqu-a la fin de 1876, je m'engage à vous payer la moitié des bénéfices excédant 20 % par an, et reversant à mon capital réel qui sera d'environ 100000 Thalers, et que j'aurai à verser à Alfred Nobel & Cie pour ma part de 20 % dans l'affaire de cette Société.
Barbe till Nobel 3.2.1875.

av det nominella värdet erläggas, ytterligare 25 procent strax därefter.[1] Det franska aktiebolaget kunde således börja sin verksamhet med ett färskt kapital om i första omgången 750000 francs. Ett tillskott av kapital var alldeles nödvändigt för att få igång Paulille-fabriken som stått oanvänd i tre år och från vilken en hel del apparater och maskiner under dessa år försålts till den italienska fabriken.[2]

Tretusen aktier tillföll som sagt Nobel, Barbe och Roux för apport. Rouxs apport bestod av ett patent på en speciell dynamitblandning och värderades till 80 aktier.[3] Att hans delaktighet över huvud nämndes i de officiella handlingarna kan ha berott på att Barbe och Nobel inte ville ge offentlighet åt det exakta antal apportaktier de själva skulle ha. Det kan också ha använts i PR-syfte. Roux hade fram till denna tid varit direktör i den statliga krutmanufakturen; nu blev han det nya aktiebolagets förste direktör.[4]

Fördelningen av apportaktierna framställdes av Barbe och Nobel på tre olika sätt. Det ena gällde för Carstens och Bandmann, det andra var avpassat för övriga franska aktieägare, det tredje var Barbes och Nobels interna beräkningar.

Enligt avtal med Carstens och Bandmann skulle fördelningen ske på följande sätt.[5]

Apport för patent, &c.	2 000 aktier	1 000 000 francs
Paulille, tidigare utgifter, &c	700 ”	350 000 ”
Till olika personer ”welche bisher behälflich und künftig einflussreich sein können”	300 ”	150 000 ”
Summa	3 000 aktier	1 500 000 francs

1 Société Générale, protokoll vid konstituerande bolagsstämma 17.6.1875. (SCPA)

2 Carstens och Bandmann till Nobel 7.5.1875.

3 Rouxs patent var av den 27.8.1873 och avsåg ”la compression des dynamites ternaires”, Barbe till Nobel 28.3.1875.

4 Se kap. Franskt dynamitbolag trots statligt krutmonopol, slutet.

5 Denna uppställning har gjorts på grundval av uppgifter i Nobel till Bandmann och Carstens 2.5, 17.5.1875.

Av de 2 700 aktier motsvarande 1 350 000 francs som återstod sedan 300 aktier skänkts till diverse personer skulle Barbe ha 37,5 procent, Nobel 37,5 procent och Carstens och Bandmann tillsammans 25 procent. För detta skulle Carstens och Bandmann betala Barbe 25 procent av det värde som åsatts Paulille; de skulle alltså betala 87 500 francs.[6] Det var det som Barbe menade med "25 procent i den franska affären till den köpeskilling som fastställes".

Tretusen kapitalaktier skulle också utges. Teckningsrätten till dessa fastställdes enligt samma proportioner. Barbe, Nobel samt Carstens och Bandmann hade rätt att teckna 2 700 kapitalaktier för nominellt 1 350 000 francs och övriga 300 aktier, motsvarande 150 000 francs, skulle stå öppna för andra intresserade. Barbe och Nobel hade vardera en teckningsrätt på 506 250 francs, Carstens och Bandmann på tillsammans 337 500 francs.[7]

Det franska bolagets aktier skulle enligt detta avtal fördelas på följande sätt, förutsatt att teckningsrätten utnyttjades:

	Nobel	Barbe	Carstens & Bandmann	Övriga	Samtliga
Apportaktier gratis	1 012,5	1 012,5	500	300	2 825
Andel i bolaget, %	(16,9)	(16,9)	(8,3)	(5)	
Apportaktier mot betalning			175*		175
Kapitalaktier mot teckning	1 012,5	1 012,5	675	300	3 000
Summa apport- och kapitalaktier	2 025	2 025	1 350	600	6 000
Andel i bolaget, %	(33,75)	(33,75)	(22,5)	(10)	(100)

* 87 500 francs = 175 aktier

I Frankrike framställde Barbe fördelningen så att 1 000 aktier eller 500 000 francs motsvarade värdet av Paulille-fabriken, detta för att inte närmare behöva redovisa gratisutdelningen till personer som gjort bolaget tjänster. Dynamitpatenten och goodwill värderades till 2 000 aktier eller 1 miljon francs.[8]

6 Not 5 ovan.

7 Nobel till Bandmann och Carstens 2.5.1875.

8 Société Générale, protokoll vid konstituerade bolagsstämma 17.6.1875. (SCPA)

Den verkliga fördelningen av apportaktierna förblev en hemlighet mellan Barbe och Nobel. Så här såg den ut:[9]

Apportaktier	Nobel	Barbe	Carstens & Bandmann	Övriga	Totalt
För Paulille utan kapitalinsats	100	100	–	–	200
För patent &c. utan kapitalinsats	662,5	662,5	500	400	2225
Summa apportaktier utan kapitalinsats	*762,5*	*762,5*	*500*	*400*	*2425*
För kapitalinsats i Paulille	40	220	175	–	435
Vilande för delcredere	70	70	–	–	140
Summa apportaktier	*872,5*	*1052,5*	*675*	*400*	*3000*
Andel i bolaget, %	(14,5)	(17,5)	(11,3)	(6,7)	(50)
Teckningsrätt	1012,5	1012,5	675	300	3000
Summa apportaktier och teckningsrätt	1885	2065	1350	700	6000
Andel i bolaget, %	(31,4)	(34,4)	(22,5)	(11,7)	(100)

Gratisutdelningen kom att bli något större än man först tänkt sig. Fyrahundra aktier, motsvarande 200000 francs, utdelades till personer som pa det ena eller andra sättet varit företaget behjälpligt. Baron De Jouvenel, ordförande i den kommission som haft i uppdrag att pröva lagförslaget om dynamitpriser, fick 200 aktier. General De Latour, ordförande i krigsministeriets fortifikationskommision, erbjöds 50 men tyckte att det var för litet.[1] Hur mycket han egentligen fick framgår inte. Brüll fick 32 aktier och Barbe senior 20. Av dessa 400 aktier fick också Roux 80 aktier för sin apport av ett patent.

De 600 aktier som enligt detta sätt att se återstod för Paulille fördelades mellan Barbe och Nobel. Först fick var och en aktier i proportion till det kapital som han tillskjutit i det gamla bolaget. Barbe som bidragit med 110000 francs fick således 220 aktier. Nobel som bidragit med 20000 francs fick 40 aktier. För delcredere,

9 Följande sammanställning har gjorts på uppgifter i Barbe till Nobel 3.8.1875.

1 Se kap. Franskt dynamitbolag trots statligt krutmonopol.

processer och dylikt avseende det gamla bolaget avsattes 70 000 francs eller 140 aktier. Resten, 200 aktier, skulle Barbe och Nobel förvalta för framtida bruk eller dela mellan sig.[2]

Nu återstod således 2 000 apportaktier för patent och goodwill. Av dessa fick Carstens och Bandmann 675 aktier, 175 mot erläggande av 87 500 francs till Barbe och 500 gratisaktier. Barbe och Nobel delade de kvarvarande aktierna, d.v.s. 1 325, lika mellan sig.

Den interna aktiedelningen mellan Nobel och Barbe följde principen att var och en först fick ersättning för det kapital han satsat i Paulille, resten delades lika. Den skedde således i enlighet med Barbes och Nobels avtal från 1870; kapitalet skulle amorteras av och vinsten delas lika.

I realiteten fick alltså Nobel 872,5 aktier eller 14,5 procent av det totala antalet aktier för sin del av apporten. Han skulle dessutom ha hälften av de 87 500 francs som Carstens och Bandmann betalade för 25 procent i Paulille. Och Barbe skulle ersätta honom för hälften av de 500 gratisaktier som Carstens och Bandmann fick. Omräknat i aktier blir detta 337,5 aktier. Nobel gick således med på att i stället för 337,5 apportaktier eller cirka 5,5 procent i bolaget ha en fordran på 168 750 francs innestående hos Barbe, löpande med sex procents ränta.

Den rätt att teckna 1 012 eller 1 013 kapitalaktier som Nobel dessutom hade tycks han ha utnyttjat endast till en mindre del. Från mars 1876 finns en anteckning av honom själv som visar att han då hade sammanlagt 19,6 procent av aktierna i det franska aktiebolaget.[3] Det gör 1 176 aktier. Det tyder på att Nobel tecknade kapitalaktier ungefär motsvarande den fordran han hade hos Barbe.

Barbe avstod likaledes från 5,5 procent i det franska aktiebolaget för att avtalet med Carstens och Bandmann skulle kunna uppfyllas. Han hade nu i form av apportaktier en andel motsvarande 17,5 procent av det totala antalet aktier. Det är högst osannolikt att han använde sig av någon större del av sin teckningsrätt. Han behövde ju pengar för att betala sin andel i det tyska bolaget och för att ersätta Nobel för hälften av Carstens och Bandmanns gratisaktier inte bara i det franska utan även i det schweiziska bolaget.

2 Det är möjligt att dessa 200 aktier också gick till personer som varit Barbe och Nobel behjälpliga. De har i föregående uppställning förts på Nobel och Barbe med 100 aktier var.

3 "Min ställning Mars 1876", Nobels kassabok för 1876.

Carstens och Bandmann använde sig dock av hela sin teckningsrätt;[4] därför kom Carstens och Bandmann att ha en större andel i det franska bolaget än Nobel – och förmodligen också större än Barbes. Deras totala innehav motsvarade 22,5 procent.

Det tyska aktiebolaget

Redan 1874 var man i princip överens om att göra om firman Alfred Nobel & Co. i Hamburg till ett aktiebolag. Diskussionerna kom sedan att röra konkreta förslag.

Tyskarna föreslog t.ex. att det franska aktiebolaget skulle köpa firman för 6 miljoner francs, varav hälften skulle betalas med aktier i detta bolag och hälften kontant. Detta förslag gjordes redan innan det franska bolaget hade konstituerats. Barbe hade ingenting att invända mot försäljningspriset och tyckte att förslaget hade vissa positiva sidor. Det franska bolagets aktiekapital skulle då kunna sättas till 9 miljoner francs. Enbart det tyska företagets vinster skulle utgöra tio procent på detta aktiekapital. Men Barbe skulle föredra, sade han, att ett separat tyskt bolag bildades. Det franska bolaget kunde sedan förvärva alla eller en del av aktierna. Han ansåg det nämligen betydelsefullt att varje land hade sin nationella fabrik.[5]

Nobels och Barbes motförslag var att i stället göra ett separat bolag av de österrikiska och ungerska fabrikerna. Dess aktier skulle köpas av det projekterade franska bolaget varav hälften skulle betalas i kontanter, hälften i obligationer till åtta procents ränta. Detta avvisades av Carstens och Bandmann med kommentaren att det minsann skulle falla Mahler och Trauzl i smaken.[6]

Bägge dessa förslag föll och det franska bolaget konstituerades sedan. Diskussionerna kom i fortsättningen framför allt att röra aktiekapitalets storlek. Skulle de österrikiska och ungerska fabrikerna inkluderas i det tyska aktiebolaget såge Nobel och Barbe helst att aktiekapitalet uppgick till 5 miljoner mark, varav 2 miljoner mark skulle amorteras av genom vinsten på samma sätt som bestämts om kapitalaktierna i de italienska och spanska bolagen. Ett sådant förfarande var dock inte förenligt med tysk aktiebolagslag enligt juristen Bandmann.[7]

4 Barbe till Nobel 8.12.1875; Carstens till Nobel 4.12.1878.
5 Barbe till Nobel 28.3.1875.
6 Nobel till Carstens 2.5, 17.5.1875; Carstens och Bandmann till Nobel 7.5.1875.
7 Bandmann till Nobel 22.11.1875; dens. till Barbe 2.12.1875. Carstens till Nobel 23.11.1875.

Till slut enades man om att bilda ett tyskt aktiebolag som inkluderade filialfabrikerna i Österrike-Ungern. Aktiekapitalet fastställdes till 3,5 miljoner mark. Sju tusen aktier på nominellt 500 mark skulle emitteras.[8]

Ersättningen för den gamla firman utgjordes av 6000 aktier. Av de återstående 1000 aktierna skulle 400 reserveras för gratisutdelning till diverse personer och 600, motsvarande 300000 mark, utbjudes till nyteckning.[9]

Carstens och Bandmann hade gjort ett förslag till gratisutdelning av 130 aktier till inalles 20 personer, de flesta kemister, förvaltare och kamrerare inom firman. Det största antalet, 60 aktier, skulle tillfalla kapten Trauzl, firmans tekniske konsult. Av de 270 gratisaktier som sedan fanns kvar skulle Mahler och Eschenbacher ha ett visst antal i samband med att de tecknade aktier. Om detta uppstod vissa meningsskiljaktigheter mellan Nobel å ena sidan, Carstens och Bandmann å den andra. Mahler och Eschenbacher hade blivit lovade att teckna 300 av de 600 aktier som stod till allmänhetens förfogande. Carstens och Bandmann tyckte att det skulle räcka med en gratisaktie per fyra tecknade eller 75 aktier. Resten av gratisaktierna hade de tänkt skulle tillfalla delägarna i den gamla firman, d.v.s. dem själva och Nobel. Nobel tyckte att man skulle vara litet frikostigare. Han föreslog åtminstone en gratisaktie per tre tecknade.[1]

Förhållandet mellan Nobel och hans tyska kompanjoner var tydligen fortfarande ansträngt. I dessa affärer som rörde miljonbelopp ödslade man tid på en omfattande korrespondens rörande 25 aktier eller 10000 mark.

Enligt det ingångna avtalet hade andelarna i firman i och med Barbes inträde fastställts till 34 18/45 procent för Nobel, 23 7/45 procent för Bandmann, 22 40/45 procent för Carstens och 19 25/45 procent för Barbe.[2]

Ursprungligen hade det hetat att Barbe skulle köpa 20 procent i firman. Varför avtalet i stället kom att lyda på exakt 19 25/45 framgår inte. Vid fastställandet av Nobels, Carstens och Bandmanns andelar torde man ha utgått från den andel var

8 DAG, protokoll vid konstituerande bolagsstämma 25.6.1876. (TA)

9 Detsamma.

1 Carstens till Nobel 13.11, 23.11, 26.11, 14.12, 18.12.1875; Carstens och Bandmann till Nobel och Barbe 11.12.1875; desamma till Nobel 18.12.1875; Nobel till Carstens och Bandmann 9.12, 20.12.1875; dens. till Carstens 16.12.1875.

2 Barbe till Nobel 23.10.1875.

och en hade i firman vid tidpunkten för avtalet. Den reducerades sedan med 19 25/45 procent av sitt tidigare omfång.[3]

Avtalet ger följande fördelning av aktierna i det tyska aktiebolaget:

	Antal aktier	Andel i bolaget, %
Nobel	2 065	29,5
Bandmann	1 389	19,8
Carstens	1 373	19,6
Barbe	1 173	16,8
Övriga aktieägare	1 000	14,3
Summa	7 000	100,0

Barbe fick för sin andel betala 293 333 mark.[4] Detta utgör 19 25/45 av 1,5 miljoner mark; han fick med andra ord en gratisaktie per varje betald aktie. Analogt härmed skulle Nobels, Carstens' och Bandmanns kapitalkonton i firman regleras så att de motsvarade 34,4, 23,2 respektive 22,9 procent av 1,5 miljoner. Även dessa skulle således ha aktier till kapitalinsatsens dubbla värde. Nobel hade för sin del över en miljon mark innestående i firman.[5]

I firman Alfred Nobel & Co. hade Nobel när denna likviderades 42,75 procent, Bandmann och Carstens tillsammans 57,25 procent. I det tyska aktiebolaget skulle Nobel nu få 29 procent, Bandmann och Carstens tillsammans drygt 39 procent och Barbe inte fullt 17 procent. Nobel var således beredd att avstå från 13 procent av sin årliga vinst från Hamburg-firman, när denna gjordes om till aktiebolag. Tillsammans med Barbe fick han dock 46 procent i det nya bolaget. Och den majoritetsställning som Carstens och Bandmann haft i firman var bruten.

Länge hade Nobel önskat se en förändring av det tyska dynamitföretagets juridiska status. Nobel bodde nu inte längre i Hamburg och deltog inte aktivt i företagets skötsel som han gjort under den första tiden. Hans engagemang hade

3 För Nobels del stämmer detta med hans senast kända andel i firman, 42,75 %. Bandmanns andel vid avtalets slutande skulle då ha varit 28,9 % och Carstens 28,4. En inbördes justering mellan de tyska kompanjonerna torde således ha skett sedan 1872, då Bandmann hade 32,25, Carstens 25 %.

4 Detta framgår av en räkning "Paul Barbe Debet" (utan datum men uppenbarligen avsänd av Nobel 1877) på hälften av den del av Barbes vinst i tyska bolaget som översteg 20 % och som enligt Barbe till Nobel 3.2.1875 skulle tillfalla Nobel. Där står: "Votre part du capital (19 5/9 %) 293 333 Mark."

5 Carstens till Nobel 29.3.1876.

utvidgats till ett flertal länder och han hade inte längre möjlighet att utöva personlig kontroll över den tyska firmans förehavanden. Ändå hade han obegränsad ansvarighet för vad Carstens och Bandmann företog sig. Det måste han ha upplevt som otillfredsställande, i all synnerhet med tanke på den brist på förtroende som präglade relationerna mellan kompanjonerna.

Fram mot mitten av 1870-talet hade andra skäl tillkommit som kan förmodas ha förstärkt denna Nobels länge närda strävan att se det tyska företaget i aktiebolagsform. Sedan 1873 hade Nobels tillgodohavanden i firman ständigt vuxit eftersom firman inte verkställde någon utdelning av vinsten. Nobel var påtagligt irriterad över detta; han ville disponera över sina medel.[6] När ett tyskt aktiebolag bildades skulle kontona regleras och Nobel skulle kunna disponera sitt överskott.

Den 25 juli 1876 konstituerades Deutsch-Oesterreichisch-Ungarische Dynamit-Actien-Gesellschaft. Det avtal som denna dag slöts mellan firmans delägare och grundarna av aktiebolaget innefattade även en överlåtelse av Nobels språnggelatinpatent. Nobel förband sig att på bolaget överlåta de patent för ett nytt sprängämne som han redan sökt och hade för avsikt att söka i Österrike-Ungern, Belgien, Preussen, Bayern, Würtemberg, Sachsen och Baden. Bolaget förband sig att betala Nobel en royalty om 24 pfennig per kilo för Belgien, 20 pfennig för Österrike-Ungern och 8 pfennig för de tyska staterna.[7]

Vetskapen om att han hade en ny uppfinning som snart var mogen att patenteras torde ytterligare ha drivit på Nobel i hans ansträngningar att bilda ett tyskt aktiebolag. I och för sig hade han kunnat överlåta de nya patenten på firman mot erhållande av royalty. Med tanke på den misstro Nobel med rätt eller orätt i många år hyst till Carstens och Bandmann torde detta alternativ ha tett sig mindre lockande.

De förhållanden som Nobel under många år upplevt som missförhållanden skulle rättas till i och med att Hamburg-firman övergick i ett aktiebolag, ett aktiebolag där Bandmann och Carstens inte hade absolut majoritet.

Det schweiziska aktiebolaget

En reorganisation av Barbes och Nobels filialföretag i Schweiz ingick som en

6 Nobel till Bandmann 31.1.1876; dens. till Alfred Nobel & Co. 31.1.1876.
7 DAG, Protokoll vid konstituerande bolagsstämma 25.6.1876. (TA)

förutsättning bland många i de transaktioner som Barbe, Nobel, Carstens och Bandmann hade enats om.

Bildandet av det schweiziska aktiebolaget gick snabbt och förorsakade inga meningsskiljaktigheter eller längre diskussioner. Den 30 september 1875 var formaliteterna avklarade och bolagsordningen undertecknad. Bolaget fick ett nominellt aktiekapital på 1,2 miljoner francs, fördelat på 2400 aktier à Fr. 500.[8]

Konsortiet, d.v.s. Nobel och Barbe tillsammans med Bandmann och Cartens, fick för apport av Isleten-fabriken med kundkrets "12/18" av de emitterade aktierna. Av dessa 1600 aktier fick Hoffer som ersatt Brüll som chef för företaget 26 stycken. De återstående 1574 aktierna delades så att Nobel fick 35 procent, Barbe 32,5 procent samt Carstens och Bandmann tillsammans 32,5 procent.[9]

Carstens och Bandmann fick köpa sina aktier men till en reducerad kurs på 225 francs.[1] De fick således 511 aktier mot att de betalade för 230. Den kända ägar strukturen i det schweiziska bolaget vid starten var således denna:

	Antal aktier	Andel, %
Nobel	551	23,0
Barbe	512	21,3
Carstens & Bandmann	511	21,3
Hoffer	26	1,1
Övriga aktieägare	800	33,3
Summa	2 400	100,0

Vad som hände med de 800 aktier som inte tillföll konsortiet är inte känt. Man vet således inte om de utbjöds till teckning, vilket kanske är det mest sannolika, eller om de fördelades på annat sätt.

Resultatet av omorganisationen

Paulille-företaget och Hamburg-firman hade nu likviderats. Tre nya aktiebolag hade övertagit deras verksamhet. För vart och ett fanns specifika skäl till en sådan ändring av företagsformen.

8 Statuts de la Société anonyme de la Fabrique suisse.
9 Barbe till Nobel 3.10.1875.
1 Barbe till Nobel 4.2.1876.

I Frankrike hade företaget legat nere i flera år. Där behövdes nytt kapital för att åter få igång produktion och försäljning. För en verksamhet i större skala var aktiebolagsformen att föredra. Det nya bolaget kunde börja med ett nytt kapital på 750 000 francs och med en garanti om att när så behövdes kunna infordra ytterligare 750 000 francs.

Fastän också det tyska aktiebolaget fick ett tillskott av nytt kapital, 300 000 mark, var det säkert inte främsta skälet till omkonstruktionen. Hamburg-firman led inte direkt av kapitalbrist. Just omkring 1875 var det främst Nobel som ville se det tyska företaget i annan form. För att uppnå det var han beredd att ta en mindre andel i företagen för sin personliga del än han tidigare haft. Carstens och Bandmann fick köpa in sig i Nobels och Barbes företag. Barbe fick köpa in sig i den tyska firman.

I det tyska aktiebolaget hade Nobel tillsammans med Barbe större möjligheter till inflytande. Samtidigt förlorade han och Barbe temporärt den kontrollerande majoriteten i det franska bolaget. Vid den här tiden stod emellertid det tyska bolaget i en klass för sig med vinster större än alla de andra kontinentala företagens tillsammantagna.

Ägarstrukturen i de kontinentala Nobel-företagen före och efter genomförda förändringar:

	Nobel	Barbe	Carstens och Bandmann	Övriga	Summa
Franska bolaget	50	50	–	–	100
Franska AB	*19,6*	*17,5*	*22,5*	*40,4*	*100*
Tyska firman	42,75	–	57,25	–	100
Tyska AB	*29,5*	*16,8*	*39,4*	*14,3*	*100*
Schweiziska bolaget	41,7	41,7	–	16,6	100
Schweiziska AB	*23*	*21,3*	*21,3*	*34,4*	*100*

British Dynamite Company blir Nobel's Explosives

The British Dynamite Company trädde i frivillig likvidation med utgången av bolagets fjärde verksamhetsår, 1876. Ett nytt bolag bildades som övertog det gamla bolagets rörelse. Det nya bolaget fick namnet Nobel's Explosives Company. Namnbytet ger en uppfattning om den framgång de nobelska sprängämnena och därmed Nobel själv haft sedan det första brittiska bolaget grundades.

Det nya bolaget fick ett aktiekapital på £ 240000, tio gånger större än det gamla bolagets. För en aktie i British Dynamite Co. fick aktieägarna tio aktier i Nobel's Explosives. Det var alltså en fondemission som fick denna form.[1]

Vinstutvecklingen för British Dynamite Company hade varit synnerligen fördelaktig. De redovisade vinsterna var:

1873	£6 739
1874	£16 058
1875	£22 306
1876	£30 965

Utdelningen under de fyra åren hade varit ganska blygsam, 10 procent på

1 Memorandum of Agreement ... The British Dynamite Company, Limited Alfred Nobel ... and Alexander Andrew Cuthbert ... on behalf of the promoters of a proposed Joint Stock Company, to be called "Nobel's Explosives Company, Limited", 8.1, 17.1.1877.

aktiekapitalet eller £ 2 400 per år.[2] Motiv för en fondemission fanns onekligen.[3] Varför företog man inte en sådan inom ramen för det ursprungliga bolaget utan valde detta mer dramatiska tillvägagångssätt?

Under våren 1875 upptog bolaget diskussioner med Nobel om ändring av den klausul i bolagsordningen som berörde ökning av aktiekapitalet och utdelning. Nobel erhöll ett förslag från bolaget enligt vilket ägarna av B-aktier var villiga att avstå från sin sex-procentiga preferens vid utdelning om Nobel å sin sida avstod från sin rätt till 3/8 av eventuella gratisaktier.[4]

Fastän till formen ett aktiebolag med begränsad ansvarighet innehöll British Dynamite Company kvarvarande särdrag från ett partnership, bl.a. bestämmelserna om Nobels tre åttondelar. Aktiekapitalet kunde höjas om 3/4 av aktieägarna sanktionerade det. Höjdes aktiekapitalet genom fondemission hade Nobel rätt till 3/8 av de nya aktierna. Höjdes aktiekapitalet genom nyemission fick han inga nya aktier om han inte som andra tecknade sig för sådana. Enligt avtalet med Downie, hade Nobel emellertid rätt till 3/8 av nettovinsten oberoende av aktieinnehav.[5]

Konsekvensen av dessa särbestämmelser måste av bolagsledningen ha uppfattats som besvärande. Nytt kapital kunde skaffas genom emission av B-aktier, d.v.s. sådana som tecknades mot betalning. Andelen B-aktier blev då större än ursprungliga 5/8, men efter en preferens på sex procents utdelning skulle den resterande vinsten ändå delas så att B-aktier fick 5/8 och Nobel fick 3/8.

Hur såg den finansiella situationen ut för det brittiska dynamitbolaget när diskussionerna om ändring av denna klausul påbörjades? Bolagets reella startkapital, det kapital som inbetalts, var £ 15 000. I balansräkningen för 1873 var enbart anläggningstillgångarna upptagna till £ 28 000. Redan innan produktionen tagit sin början hade man emitterat obligationer på £ 15 000, som förföll till betalning hösten 1877.[6]

Betalningsförmågan under år 1873 kan inte ha varit särskilt god. Rörelse-

2 British Dynamite Co., Bolagsstämmoprotokoll 1874, 1875. (ICIA)

3 Tidigare har också bildandet av Nobel's Explosives setts som ett uttryck för den stora framgång British Dynamite Co. varit, H. Schück och R. Sohlman, a. a., ss. 156–157. W. J. Reader, a. a., s. 31, säger att höjningen av aktiekapitalet möjliggjorde återbetalning av bolagets lån.

4 A. Schaw till Nobel 12.4.1875; British Dynamite Co. till Nobel 27.4.1875. (ICIA)

5 Memorandum of Agreement between Alfred Nobel . . . and John Downie, 6.4, 12.4.1871. Se Brittiskt dynamitbolag efter segslitna förhandlingar.

6 British Dynamite Co., Directors' Report 1873. (ICIA)

Tabell 1. *Det Brittiska bolagets tillgångar och skulder, 1873–1877.* (£)

	1873	1874	1875	1876	1877
Tillgångar					
Goodwill och patent	9000	9000	9000	9000	135000
Anläggningstillgångar	27790	30338	31549	33797	61697
Lager	18945	31040	46001	50974	56422
Likvida tillgångar	10522	17471	17693	31754	31895
Summa tillgångar	66257	87849	104243	125525	285014
Skulder					
Aktiekapital	24000	24000	24000	24000	240000
Reservfond	–	3500	5250	13378	–
Obligationer	15000	15000	15000	15000	–
Skulder till bank och styrelse	–	10936	11381	7862	2055
Leverantörsskulder och övriga kortfristiga skulder	20518	17516	13310	9017	9956
Vinst	6739	16897	35302	56268	33003
därav årets	*(6739)*	*(16058)*	*(22306)*	*(30965)*	*(33003)*
Summa skulder	66 257	87849	104243	125525	285014

Källor: British Dynamite Co., Balansräkningar 1873–1876, Nobel's Explosives Company Balansräkning 1877. (ICIA)

resultatet visade egentligen ett negativt saldo.[7] En stor del av vinsten låg förmodligen i lagervärdet. Uppenbarligen finansierade man en del av den löpande verksamheten med kortfristiga skulder. Leverantörsskulderna var även absolut sett mycket höga. Inte förrän i slutet av 1880-talet, då bolagets verksamhet hade fått en betydligt större omfattning, nådde de en liknande nivå.[8] Följande år, 1874, var likviditeten på papperet tämligen god. Likvida tillgångar täckte nära nog leverantörsskulder och liknande kortfristiga skulder. Samtliga omsättningstillgångar motsvarande ett värde som var mer än dubbelt så stort som de kort-

7 Se Tab 2. Hur "Value of sales" periodiserades är dock inte bekant.

8 Nobel's Explosives Co., Balansräkningar, 1877–1896. (ICIA)

fristiga skulderna. Huvuddelen av de likvida tillgångarna var kredit till försäljningsagenterna. I kontanta medel hade man den 31 december £19 vid huvudkontoret i Glasgow och £26 vid Ardeer-fabriken. Även om bolaget inte heller i fortsättningen hade några större summor i kassa fanns dock alltid andra kontanta medel i form av banktillgodohavanden att tillgå.[9] Under året inköptes en ångbåt för £3000 och nya maskiner och apparatur för ytterligare drygt £2000. Dessutom hade man utdelningen för 1873 på £2400. Betalningssituationen var tydligen fortfarande besvärlig och ett banklån togs på £6800. I verksamhetsberättelsen för året heter det: "The Company's Capital having proved inadequate for the extent of their Business, an advance has been obtained from the Company's Bankers, for which the Directors have become personally responsible."[1] Bolaget var också tvunget att låna drygt £4000 direkt från styrelsemedlemmarna, vilket däremot inte omnämndes.[2]

Tabell 2. *Intäkter och kostnader för British Dynamite Co., 1873–1876.* (£)

	1873	1874	1875	1876
Intäkter[1]	27470	55728	72259	93167
Tillverkningskostnader och administrativa kostnader	30200	47359	52506	57078
"Rörelseresultat"	–2730	8369	19753	36089
Räntekostnader	1200	2207	2502	1957
Resultat efter räntekostnader men före avskrivning och bokslutsdisposition	–3930	6162	17251	34132
Redovisad vinst	6739	16058	22306	30965

1) Egentligen försäljningsvärde, "Value of sales".

Källor: British Dynamite Co., Vinst- och förlusträkningar,
[Diverse beräkningar rörande försäljning och kostnader]. (ICIA)

9 Balansräkning för år 1874 och följande år. (ICIA)

1 Director's Report 1874. (ICIA)

2 Detta framgar av den interna balansräkningen som finns i manuskript. Dessutom finns en betydligt mer summarisk tryckt balansräkning. Ovan och i fortsättningen avses med Balansräkning denna interna, mer detaljerade balansräkning. Dessa återfinns i ICIA.

Det banklån som man lyckades få var tydligen avsett att amorteras tämligen snart. Redan under år 1875 återbetalades £ 3 000 och bolaget ökade i stället sin skuld till styrelsemedlemmarna. Den 31 december detta år var bolaget skyldigt sin ordförande, Charles Randolph, nära £ 2 000, Archibald Schaw nästan lika mycket, David Wilson drygt £ 1 600 och Alfred Nobel drygt £ 1 100, tillsammans cirka £ 7 500.[3]

Försäljningsmässigt var bolaget en framgång. Efterfrågan ökade stadigt. Man hade skaffat försäljningsagenter runt om i landet som krävde vissa kvantiteter dynamit i lager.[4] Det var under denna uppbyggnadsperiod en form av investering och den hade man uppenbarligen inte till fullo tagit med i beräkningarna. Etablerandet hade krävt mer kapital än man kalkylerat med och bolagets betalningsförmåga var ansträngd.

Sådan var situationen för British Dynamite Co. när förslaget att ändra den klausul som rörde gratisaktier framlades av bolagsledningen. Alldeles uppenbart måste ledningen ha känt ett behov av att konsolidera bolaget. Att man främst talade om gratisaktier kan ha berott på att man tänkte låta en nyemission föregås av eller kombineras med en fondemission.

Nobel var för sin del villig att gå med på att A-aktierna, d.v.s. de gratisaktier som han erhållit vid grundandet, konverterades till B-aktier. Så tolkade han förslaget från den skotska sidan. Samtidigt krävde han att den klausul som rörde möjligheterna att höja aktiekapitalet skulle ändras. Nu stod där att samtycke av 3/4 av aktieägarna fordrades. Nobel ville i stället att det skulle heta samtycke av ägarna till 3/4 av aktierna.[5]

Med den ändringen skulle Nobel inte åtnjuta någon favör vid fondemission. Om han på något sätt gjorde sig av med sina A-aktier, skulle han inte längre automatiskt få 3/8 av eventuella fondaktier utan endast en tilldelning i proportion till sitt då aktuella aktieinnehav. Men vid eventuella nyemissioner skulle Nobel dock ha sista ordet, förutsatt att han behållit drygt 1/4 av totala antalet aktier. Sin rätt till 3/8 av vinsten oberoende av aktieinnehav nämnde inte Nobel. Den tänkte han uppenbarligen inte uppge.

På sommaren 1875 diskuterade de skotska styrelsemedlemmarna sinsemellan planer på att likvidera det gamla bolaget och grunda ett nytt. Man tänkte sig samtidigt en expansion av verksamheten och talade om tillverkning av svavelsyra,

3 Balansräkning 1875.
4 Intern försäljningsstatistik. (ICIA)
5 Nobel till A. Schaw 1.6.1875.

destillering av glycerin och tillverkning av konstgödsel.[6] Det stannade dock vid planer, och på hösten 1875 var man på skotsk sida böjd för att låta allt förbli vid det gamla. Förhandlingarna med Nobel hade inte lett till önskat resultat. Styrelsen ville i stället försöka utverka befogenhet att utge obligationer för £ 30 000 utöver de £ 15 000 som redan emitterats.[7]

Diskussionerna om stadgeändringar fortsatte dock 1876. Året innan hade Nobel besökt Glasgow tre gånger och i februari 1876 reste han dit igen och stannade i två veckor.[8] Av den fortsatta korrespondensen mellan parterna framgår att man då hade diskuterat dels en stadgeändring dels grundandet av ett nytt bolag. Enligt Orlando Webb, den f.d. advokaten, och till att börja med också enligt bolagets rådgivande jurist var det inte lagligt att ändra den aktuella klausulen. Enda möjligheten att åstadkomma en ändring var att bilda ett nytt bolag på grundval av en av alla parter godtagen överenskommelse. Emellertid fruktade man att detta skulle kunna resultera i ett åtminstone tillfälligt produktionsstopp. Alla licenser måste nämligen förnyas, och med den erfarenhet bolaget hade av inrikesministeriets saktfärdighet, drog man sig för detta steg.[9]

Nobels position var fortfarande densamma. I varje fall var detta hans förhandlingsposition. Han var villig att avstå från sin rätt till särbehandling vid fondemission däremot inte från sina 3/8 av vinsten. Han ville vara garderad om företaget skulle besluta att höja aktiekapitalet, sade han. Om bolaget exempelvis skulle höja aktiekapitalet från £ 24 000 till £ 240 000 skulle han, om han avstod från sin rätt till 3/8 av vinsten, få nöja sig med en tiondel av sin nuvarande vinstandel eller också själv behöva teckna aktier för £ 90 000.[1]

På sommaren 1876 infördes en ny faktor i diskussionerna. Det var Nobels nya uppfinning, spränggelatin. Hans patentansökan för Storbritannien hade blivit beviljad strax innan, i maj 1876. Frågan gällde nu huruvida British Dynamite Company hade rätt till detta patent utan ersättning. Orlando Webb var av den uppfattningen, eftersom Nobel i sitt avtal med Downie hade förbundit sig att på bolaget gratis överlåta alla patent som innebar förbättringar av dynamit. Om

6 British Dynamite Co. till C. Randolph [styrelsens ordförande] 17.6.1875. Detta inkluderar en P.M. från Schaw angående ett nytt bolag. (ICIA)

7 A. Schaw till Nobel 22.11.1875. (ICIA)

8 [Nobel till] British Dynamite Co., Travelling Expenses 1875, 1876.

9 Nobel till A. Cuthbert 3.7.1876.

1 Nobel till O. Webb 3.7.1876.

detta skulle tillämpas på spränggelatin, ansåg Nobel det orättmätigt att kräva medgivanden från hans sida beträffande vinstklausulen.[2]

Nobels egen syn på sitt spränggelatin var emellertid att det inte utan vidare kunde betraktas som enbart en förbättring av dynamit. Spränggelatinet, en gelatisering av nitroglycerin genom tillsats av nitrocellulosa, byggde på åtminstone två helt nya rön ansåg Nobel, det ena berörde nitrering av bomull och det andra nitroglycerin. "It is certain that at the time of the formation of the Co. neither they expected to acquire nor I to cede. free of charge a patent of such importance", skrev Nobel till Archibald Schaw, som var den av de skotska styrelsemedlemmarna som tagit mest aktiv del i diskussionerna. Nobel föreslog nu att han skulle överlåta på British Dynamite Company spränggelatinpatenten för alla brittiska kolonier med undantag av Kanada; det kanadensiska patentet ansåg han borde tillfalla de amerikanska bolagen. För denna överlåtelse skulle bolaget betala Nobel en mindre royalty för såväl Storbritannien som kolonierna.[3]

Nobels förslag måste ses mot bakgrund av vad som avtalats vid bolagets grundande. När Nobel då på företaget överlät patenträtten för Storbritannien och dess kolonier med avseende på framtida förbättringar i dynamitpatenten, avsåg detta medgivande inte de australiska kolonierna; dynamitpatenten för dessa hade Nobel redan lovat bort till den tyska firman. Ville bolaget betrakta spränggelatinet som en förbättring av dynamit och bygga sina anspråk därpå skulle det därmed avstå från spränggelatinpatentet för Australien. Rätten därtill kunde bolaget få blott genom att betala royalty till Nobel och därmed erkänna att spränggelatin var en självständig uppfinning. Nobel hävdade också att så var fallet. Spränggelatin var betydligt kraftigare än dynamit, det hade "full syrebalans", d.v.s. det exploderade under vatten och avgav mindre gaser än dynamit.[4] Och Australien med dess stora gruvindustri var en stor potentiell marknad.

Nobel hade inte nämnt något om spränggelatinet som förhandlingsobjekt vid eventuell stadgeändring. Vem som införde det i dessa förhandlingar är omöjligt att säga. I mitten av oktober reste Nobel på nytt till Glasgow. Vistelsen varade nära en månad, vilket är anmärkningsvärt med tanke på Nobels ofta omvittnade motvilja att under vinterhalvåret vistas på nordliga breddgrader och hans avsky för den skotska väderleken under alla årstider.[5]

2 Detsamma.
3 Nobel till A. Schaw 6.7.1876.
4 T.ex. S. Nauckhoff och O. Bergström, a. a. s., 138.
5 Nobels reseräkningar enligt not. 8 ovan.

Under denna månad nådde man fram till en överenskommelse om såväl en stadgeändring som innebörden av spränggelatinpatentet. Redan i slutet av oktober hade man enats om att grunda ett nytt bolag och att detta skulle bevilja Nobel fem procents royalty på spränggelatinförsäljningen.[6]

Fyra avtal slöts som sedan slutgiltigt undertecknades i januari och februari 1877.[7] Mellan British Dynamite Company och Alfred Nobel överenskoms att samtliga aktier skulle betraktas som B-aktier, helt inbetalda. Mellan British Dynamite Company, Alfred Nobel och Alexander Cuthbert, som representant för grundarna av ett föreslaget nytt bolag, The Nobel's Explosives Company Ltd., träffades avtal om överlåtelse av hela det gamla bolagets rörelse på det nya bolaget. I detta avtal uppgav Nobel sin rätt till 3/8 av vinsten. Han överlät på det nya bolaget sitt patent för spränggelatin i Storbritannien och förband sig vidare att i framtiden på bolaget gratis överlåta alla patent som rörde sprängämnen med undantag för sådana som användes i skjutvapen, en inskränkning som skulle visa sig få stor betydelse i framtiden. I det tredje avtalet överlät Nobel sina spränggelatinpatent för alla brittiska kolonier och besittningar, och hans royalty för såväl Storbritannien som kolonierna fastställes. Nobel skulle ha fem procent på försäljningspriset exklusive provision till försäljningsagenterna och vad kolonierna beträffar också exklusive tullar. I det fjärde avtalet slutligen överlät Nobel och fabrikschefen vid Ardeer, George McRoberts, sin fabrik, Westquarter Chemical Works, på det nya bolaget till en köpeskilling på £6600.[8]

6 Memo showing probable Basis of New Co. 25.10.1876; Memo 27.10.1876. "Messrs. Ch. Randolph, Alfred Nobel. David Wilson, A.S. Schaw, H. Beckett and A.A. Cuthbert, shareholders in the British Dynamite Co., Ltd. met here this date for the purpose of considering and arranging as to the dissolution of the British Dynamite Co. and the foundation of a new Co." (ICIA)

7 Memorandum of Agreement British Dynamite Co. A. Nobel and A.A. Cuthbert 8.1, 12.1.1877; Memorandum of Agreement [2 st.] A. Nobel and A.A. Cuthbert 8.1., 17.1.1877; Memorandum of Agreement A. Nobel, G. McRoberts and A.A. Cuthbert 29.1, 7.2.1877.

8 Till februari 1873 hade McRoberts som var f.d. lärare förestått en fabrik för framställning av salpetersyra i Polmont i Skottland, vilken han ägde tillsammans med två andra personer. I februari 1873 anställdes McRoberts som chefskemist och fabrikschef vid Ardeer. Nobel köpte då ut McRoberts partners. Agreement Nobel–McRoberts 27.1.1873; Westquarter-fabriken hade sedan dess levererat salpetersyra till Ardeer och ett inlemmande av denna i British Dynamite Co. hade länge varit aktuellt. Nobel till A. Schaw 6.7.1876. Köpeskillingen fastställdes nu till £6597.1.2. och Nobels andel av denna var £4769.13.5. Nobel's Explosives, Styrelseprotokoll 29.3.1877. (ICIA)

De diskussioner och förhandlingar som påbörjats våren 1876 och som enligt denna framställning hade initierats av det brittiska bolagets besvärliga betalningssituation hade således lett till en kompromiss. Nobel hade avstått från sin rätt till 3/8 av fondaktierna och 3/8 av vinsten oberoende av aktieinnehav. Han hade erhållit rätt till royalty på spränggelatin. Bolaget hade gått med på att betrakta spränggelatinet som en ny uppfinning och betala royalty för det. Det hade fått patenten för de australiska kolonierna och det hade fått en modern bolagsordning utan besvärande särklausuler.

Det nya bolagets villkor var en klar förbättring sett från företagsledningens sida. Alla aktier var nu jämställda, vilket underlättade dess operationsmöjligheter framför allt beträffande framtida kapitalanskaffning.[9] Även för Nobel måste det varit av vitalt intresse att bolagets expansionsmöjligheter inte stäcktes. Nobel ansåg att likvidationen av det gamla bolaget borde offentligen motiveras och skrev därför till Alexander Cuthbert, det nya bolagets direktör: "Why then not expose the true motive briefly, instead of inserting a muddled extract from the Nobel-Downie agreement as the London lawyers have done. Please bear in mind that the 5th clause of the Nobel-Downie agreement, besides being tolerably obscure, has prevented a necessary increase of capital, and has put the Co. into such straits as to be dependent on the Directors advancing money or becoming sucurities for loans raised by the Co. Hence we may with good reason make that 5th clause our pleas for winding up the Co.[1]

Under den tid som förhandlingarna hade pågått hade betalningssituationen förbättrats för det brittiska bolaget. Rörelseresultatet hade ökat och var 1876 t.o.m. större än den vinst man redovisade. Leverantörsskulderna hade kunnat nedbringas till en längre nivå och banklånet hade återbetalts. I likvida medel hade bolaget nu vissa banktillgodohavanden.[2]

Det nya bolaget med ett aktiekapital på £ 240 000, tiodubbelt mot det gamlas, kunde börja sin verksamhet utan tillskott av nytt kapital. Reservfonden i det gamla bolaget uppgick till £ 25 303 och vinsten för 1876 till £ 30 965. Med hänvisning till fondemissionen gjorde man inte någon vinstutdelning det året. Tillsammans med aktiekapitalet hade man därför täckning för 39 procent av fondemissionens värde. Resterande £ 146 054 balanserade man genom att införa ett goodwillkonto på £ 120 000, genom att till £ 6 000 värdera en rätt att inköpa

9 Detta omnämns också i Memo 27.10.1876. (ICIA)

1 Nobel till A. A. Cuthbert 19.12.1876.

2 British Dynamite Co., Balansräkning för 1876 samt Tab. 1.

tomtmark samt genom att höja anläggningarnas värde med drygt £20000.[3] Samtidigt bestämdes att utdelningen inte skulle få överstiga fem procent. Resterande vinstmedel skulle i stället fonderas tills goodwillkontot hade avskrivits.[4]

Redan 1881 kunde detta ske.[5] Efter endast fyra års verksamhet hade Nobel's Explosives fondmedel och balanserade vinster för £120000 eller drygt 2 miljoner kronor. Att det aldrig blev aktuellt att under dessa år skaffa externt kapital är givet. Bolaget hade kunnat expandera sin verksamhet tack vare de fonder som efter hand byggts upp i kraft av bestämmelsen om den låga utdelningen och givetvis tack vare de goda vinsterna.

3 Detta framgår av utgående balans för år 1876 respektive ingående balans för år 1877, British Dynamite Co., Balansräkning 1876; Nobel's Explosives, Balansräkning 1877.

4 Nobel's Explosives Co., Articles of Association.

5 Se Bolagens utveckling, Nobel's Explosives Company.

ÄGARSTRUKTUR OCH INFLYTANDE

Förutsättningar

Samtliga dynamitföretag som grundats på den europeiska kontinenten för att exploatera Nobels dynamitpatent hade nu fått aktiebolagsform. I alla ägde Nobel och Barbe stora aktieposter. Carstens och Bandmann, Nobels tyska kompanjoner, hade varit med att starta det italienska företaget och de ägde nu också en ansenlig del i de franska och schweiziska bolagen. Halphen, Pereire och Gunzbourg hade deltagit i grundandet av de italienska och spanska bolagen. Nobelföretagen var följaktligen väl integrerade vid den här tiden.

Det förelåg inga hemligheter rörande produktionsmetoder eller teknik de olika Nobel-bolagen emellan. Alfred Nobel och hans kemister i Paris var produktutvecklare för samtliga bolag. Nobels tekniske medhjälpare, Alarik Liedbeck, medverkade vid byggande och förbättringar av samtliga fabriker. Infördes en förbättring i en fabrik var den snart genomförd i de övriga.[1]

1 1873 när Nobel flyttade till Paris lät han inreda ett laboratorium och anställde en kemist, Georges Fehrenbach, som kom att stanna i hans tjänst till början av 1890-talet. Laboratoriet flyttades senare till Sevran utanför Paris, utvidgades och fick flera anställda, H. Schück & R. Sohlman, a. a., s. 165 Nobel själv företog resor till de olika fabrikerna oftast flera gånger om året, vilket bl.a. framgår av Nobels kassaböcker. Han hade också en omfattande korrespondens med fabrikscheferna, vad DAG beträffar med dess tekniske konsult. S. Nauckhoff och O. Bergström, a. a. flerstädes, har analyserat ritningar över anläggningar och installation och påtalat framför allt Liedbecks roll. Denna framkommer också i korrespondensen mellan Nobel och Barbe under 1870-talet.

Även det brittiska bolaget kan inordnas i denna bild av en integrerad dynamitindustri. Visserligen var det av de ovan nämnda personerna endast Nobel själv som ägde aktier i Nobel's Explosives men hans innehav svarade för 40–50 procent av det totala antalet aktier. Det brittiska bolaget ingick också i det allmänna utbyte av erfarenheter och tjänster som förekom inom den nobelska dynamitindustrin vid mitten av 1870-talet.

Nobel själv uppträdde kanske som den främste förmedlaren av nyheter mellan de olika bolagen som grundats för att exploatera hans patent. Han stod också alltid på god fot med de tekniska ledarna för fabrikerna.[2]

År 1877 gjorde Nobel och Barbe ett försök att institutionalisera detta samarbete. De tog initiativ till grundande av ett syndikat, Le Syndicat des Fabriques de Dynamite Nobel.[3] Syndikatet skulle anställa en eller flera specialingenjörer, som skulle stå till medlemsföretagens förfogande. De skulle kunna resa från fabrik till fabrik och leda byggandet av nya anläggningar eller installationen av nya maskiner och vid påkommande behov ersätta någon fabrikschef. Varje bolag skulle lämna ett årligt bidrag till syndikatet som stod i proportion till dess produktion. För den tid bolaget tog ingenjörens tjänster i anspråk skulle det betala lön genom syndikatets förmedling och likaså utlägg för ingenjörens resekostnader.

Avsikten var också att syndikatet för bolagens räkning skulle ombesörja inköp av råvaror. En samordning av inköpspolitiken skulle leda till förmånligare villkor än vad varje enskilt bolag för sig kunde erhålla. För syndikatets medlemmar skulle också ett ritkontor med konstruktörer stå till tjänst. Eventuellt resterande fonder skulle varje år återbetalas i proportion till inbetalningarna.

2 Det är på sitt sätt betecknande att de enda personer i nobelbolagen förutom det svenska som Nobel i sina brev titulerade vän var Isidor Trauzl, DAG:s tekniske konsult, och George McRoberts, fabrikschefen vid Ardeer. Barbe som han ändå hade så nära kontakter med kallade han alltid Cher Monsiur Barbe. En enda gång skrev Barbe Mon cher ami men övergick sedan igen till Mon cher Nobel.

3 Redan i november 1871 hade Barbe föreslagit att man skulle uppföra en fabrik för destillering av glycerin i Paris. Denna skulle sedan förse de Nobel-bolag som Barbe planerade för. Nedanstående uppgifter om Syndikatet hämtade ur bl. a. Barbe till Nobel 26.2.1876, 22.8, 8.9, 20.10, 26.11.1877, 4.3, 8.4, 21.5.1878; Nobel till A. Schaw 9.10.1876, 22.11.1877.

Det goda samarbete och samförstånd som de integrerade nobelföretagen utåt kunde ge föreställning om visade sig emellertid vara ganska bräckligt. Syndikatets öde är ett exempel på detta.

Syndikatet blev nämligen ingen framgång. De spanska, italienska, schweiziska, franska och norska företagen anslöt sig visserligen, men entusiasmen var måttlig. Redan efter en tid förklarade det franska att det tänkte utträda. De två största företagen, det tyska och det brittiska, anslöt sig aldrig. Efter endast ett år upplöstes syndikatet. Det hade då gått med förlust som troligen Barbe och Nobel fick stå för.[4]

För att få en mer realistisk bild av samarbetet mellan nobelföretagen kan det vara motiverat att närmare utreda vem – eller vilka som hade det verkliga inflytandet över bolagen.

Ägarstruktur och rösträtt

I inget av dynamitbolagen hade Nobel vid mitten av 1870-talet ensam aktiemajoritet. När det brittiska bolaget grundades 1871 hade Nobel genom kompletterande köp uppnått ett aktieinnehav av 1 200 aktier av totalt 2 400. Dessa aktier gav honom till följd av den brittiska aktiebolagslagens speciella bestämmelser en röst för varje aktie upp till tio, en röst för var femte aktie därefter upp till 100 samt en för var tionde aktie utöver hundra, inalles 138 röster. Bolagets övriga aktier ägdes av ett trettiotal personer, alla med mindre poster om tio till femtio aktier var. De åtta personer som ägde vardera 50 aktier hade tillsammans 144 röster. Samtliga aktieägare förfogade över 562 röster.[5]

När British Dynamite Company 1877 gjordes om till Nobel's Explosives ökade automatiskt det inflytande Nobel kunde få på basis av sitt aktieinnehav. För en aktie i det gamla bolaget fick aktieägarna tio i det nya. Nobels ursprungliga innehav skulle ha renderat honom 12 000 nya aktier, vilket skulle gett honom 1 218

4 Förlusten var Fr.22 771, som fördes med hälften var på Barbes respektive Nobels konto i Paulille. (Den gamla firman fanns kvar "i likvidation" för Barbes och Nobels inbördes penningtransaktioner.) Barbe till Nobel 20.1.1878. Syndikatet likviderades den 17.7.1878.

5 Bestämmelser rörande rösträtt enligt The Companies Act of 7 August 1862 Table A ur W. Späing, Französisches und Englisches Handelsrecht im Anschluss an das Allgemeine Deutsche Handelsgesetzbuch. Dessa bestämmelser fanns också inskrivna i Articles of Association of the British Dynamite Co, Ltd. Aktieägandet vid grundandet framgår av Memorandum of Association of the British Dynamite Co, Ltd.

röster. De åtta personer som vardera ägt 50 aktier i British Dynamite Company skulle för dem fått aktier som gav 544 röster i det nya bolaget.

De proportioner i aktieinnehav som var för handen under bolagets första tid hade emellertid förändrats under åren. Redan på det gamla bolagets tid hade Nobel sålt ut ett par hundra aktier. Vid tiden för Nobel's Explosives' bildande ägde han 42 procent av det totala antalet aktier. Mot slutet av 1870-talet hade han ytterligare minskat sitt innehav; det representerade då ungefär 40 procent.[6]

Samtidigt hade en viss koncentration av ägandet ägt rum bland de skotska aktieägarna. Detta verkade på ett sätt till Nobels fördel: den del av rösterna som övriga aktieägare kunde få i förhållande till Nobel minskade ju mer koncentrerat ägandet var. Å andra sidan var det naturligtvis till nackdel för Nobel i den mån denne ville driva en egen linje. Med ett mera koncentrerat aktieägande bland de skotska delägarna borde det ha varit lättare att bland dessa nå enighet. Det var framför allt tre av styrelsemedlemmarna som hade ökat sitt aktieinnehav, Charles Randolph, Archibald Schaw och David Wilson. De fyra skotska delägare som tillsammans med Nobel utgjorde bolagets styrelse ägde nu 4 900 aktier. En sådan koncentration underlättades av bolagets statuter; de föreskrev att aktier vid försäljning först skulle utbjudas till styrelsens medlemmar.[7]

På den bolagsstämma som hölls 1879 hade Nobel majoriteten. Nu var han inte närvarande vid denna stämma utan hade sänt fullmakt till styrelsens ordförande. Samtliga aktieägare var heller inte närvarande.[8] Hade det gällt kontroversiella frågor i vilka Nobel förfäktat avvikande åsikter är det inte säkert att förhållanhållandena hade varit desamma; fler aktieägare kunde ha ställt upp på den skotska sidan.

Ägarstrukturen i de kontinentala bolagen vid bolagens grundande – så långt källorna medger kunskap om detta – såg ut ungefär på följande sätt:

6 Nobels kassabok för 1876; Nobel's Explosives, Bolagsstämmoprotokoll 1.4.1879; [Nobel] "Min ställning 1 Febr. 1880", Nobels kassabok för 1880.

7 Nobel's Explosives, Bolagsstämmoprotokoll 13.2,1877, Articles of Association.

8 Nobel's Explosives, Bolagsstämmoprotokoll 1.4.1879. Närvarande var 16 aktieägare med tillsammans 7 140 aktier. Fem personer hade sänt fullmakt på tillhopa 10 870 aktier varav Nobel för 9 670. Detta gav Nobel 886 röster, övriga såväl närvarande som representerade genom fullmakt hade 884 röster.

	Nobel	Barbe	Carstens & Bandmann	Pereires & Halphen	Övriga
	%	%	%	%	%
Italien	27	27	25	9	12
Spanien	28	28	–	35	9
Frankrike	20	16	23	–	41
Schweiz	23	21	21	–	35
Tyskland	29	17	39	–	15

Här har då förutsatts att ingen av de ovan nämnda grupperna tecknat sig för aktier som stod öppna för allmänheten.[9]

Om denna bild någonsin var helt riktig gällde den endast för den allra första tiden av bolagens existens. Hur grupperingarna under årens gång ändrades vet vi inte. 1879 hade Nobel 2 500 aktier d.v.s. 33 procent i det tyska bolaget. Vi vet också att Nobel år 1880 hade 21 resp. 23 procent av aktierna i det italienska och det schweiziska bolaget och att Barbe vid denna tidpunkt sade sig ha ett nära nog exakt lika stort aktieinnehav som Nobel i dessa bolag. Vi vet också att Nobel och Barbe tillsammans hade aktiemajoriteten i det spanska bolaget åtminstone fram t.o.m. bolagsstämman 1877.[1]

I de flesta Nobel-bolagen var det emellertid inte möjligt att uppnå röstmajoritet på grundval av absolut majoritet i antalet aktier. Rösträtten var nämligen begränsad enligt bolagens statuter.

I det spanska bolaget var rösträtten till en början graderad men inte maximerad. Där gav 25 kapitalaktier respektive 50 gratisaktier en röst.[2] Som aktiefördelningen såg ut när bolaget grundades skulle Nobel ha 80 röster och Barbe likaså 80 av totalt 294 möjliga. Crédit Mobilier-gruppen och Halphen skulle tillsammans ha 74 röster. Så snart kapitalaktierna hade amorterats av skulle Nobels och Barbes gemensamma röstantal öka till 120 av 197 möjliga. Vid en extra bolagsstämma i maj 1884 ändrades bestämmelserna rörande rösträtten. Samtliga kapitalaktier var nu utlösta och det fanns endast gratisaktier, s.k. actions de jouissance. Tio aktier skulle nu ge en röst, men rösträtten begränsades till maximalt tio röster oberoende av aktieinnehav. Dessa tio röster skulle även inkludera eventuella fullmakter från icke närvarande aktieägare.[3]

9 Se Grundandet av de italienska och spanska bolagen samt De franska, tyska och schweiziska företagen blir aktiebolag.

1 Nobels kassaböcker 1875–1880; Barbe till Nobel 2.8.1879, 5.2.1880, 6.6.1877.

2 Statuts de la Société Anonyme Espagnole de la Poudre Dynamite (1872).

3 Statuts de la Société Anonyme Espagnole de Dynamite et des Produits Chimiques (1884).

Statuterna i det italienska bolaget fastställde att var och en skulle ha en röst per fem aktier. Ingen fick dock ha fler än fem röster. Här fanns emellertid inga bestämmelser om att dessa fem skulle inkludera även röster enligt fullmakt.[4] Så som aktieägandet såg ut vid bolagets grundande innebar detta att Nobel och Barbe hade vardera fem röster, familjen Pereire och Halphen tillsammans 15 röster, Carstens och Bandmann tillsammans 10 röster. På övriga aktieägare skulle då ha kommit 20 röster förutsatt att de resterande aktierna var så fördelade att de gav maximal rösträtt.[5]

I det franska bolaget gav tio aktier en röst och rösträtten var maximerad till 50 röster. Ingen kunde rösta för fler än 50 röster vare sig för egen del eller tillsammans med fullmakt från annan aktieägare.[6]

Även för det schweiziska bolaget gällde en röst per tio aktier men här var rösträtten begränsad till 60 röster. Samma bestämmelser om inkluderande av fullmaktröster i dessa 60 gällde som i det franska bolaget.[7] För Nobels och Barbes del innebar detta från början 55 respektive 51 röster. Carstens och Bandmann hade 51 röster och övriga aktieägare maximalt 82 röster.[8]

I det tyska bolaget slutligen gav 10 aktier en röst och rösträtten var maximerad till 100 röster. Fullmaktröstning på upp till 100 röster per person var tillåten.[9]

Nu var naturligtvis denna röstmaximering en begränsning endast i formell mening. Det fanns ingenting som hindrade skenöverlåtelser och bulvanröstande. Att skenöverföringar förekom just på grund av röstmaximeringen finns det belägg för. På Alarik Liedbeck överfördes vid ett tillfälle 200 aktier i det tyska bolaget ur Nobels aktiepost just med motivering att man till fullo skulle utnyttja rösträtten.[1] Till den tyska bolagsstämman 1877 hade Ludvig Nobel sänt sin bror Alfred fullmakt för 1 000 aktier.[2] Det är möjligt att han verkligen köpt dessa aktier men det

4 Società Anonima Italiana par la Fabricazione della Dinamite . . . Statuts.

5 Se Grundandet av det italienska bolaget.

6 Société Générale pour la Fabrication de la Dynamite . . . Statuts. Här vet vi mycket litet om hur många aktier Nobel och Barbe innehade.

7 Statuts de la Société anonyme de la Fabrique suisse . . .

8 Jmfr. s. 90.

9 Statuten der Deutsch-Oesterreichisch-Ungarische Dynamit-Actien-Gesellschaft.

1 Barbe till Nobel 22.8.1880.

2 Fullmakt av Ludvig Nobel 17.10.1877 till DAG:s bolagsstämma avseende 1000 aktier. Fullmakten är inte utställd på person. Den användes aldrig. DAG, bolagsstämmoprotokoll 31.10.1877.

är lika möjligt att han höll dem i förvar för Alfred Nobels räkning.

På detta sätt kunde man kringgå bestämmelserna om begränsning av rösträtten. I det brittiska bolaget var det emellertid riskabelt att utnyttja denna möjlighet för den som avsåg att driva en annan politik än styrelsens; enligt statuterna måste aktier vid överlåtelse först utbjudas till styrelsen.

Bestämmelser rörande bolagens administration

Både enligt fransk handelsrätt och enligt den brittiska bolagslagen var det styrelsen som förvaltade bolaget och svarade för dess räkenskaper. Styrelsen i de franska bolagen, Conseil d'Administration, kunde delegera sina befogenheter till någon eller några av sina medlemmar, Administrateur[s] délégue[s]; de brittiska bolagens rätt att delegera till ett arbetsutskott var något mera begränsad.[3]

Statuerna i de spanska, italienska och schweiziska bolagen följde helt det franska bolagets statuter.[4]

Ett tyskt aktiebolag måste enligt tysk handelsrätt ha såväl Vorstand som Aufsichtsrat; bägges åligganden finns inskrivna i lagen.[5] Vorstand kunde bestå av en eller flera personer, aktieägare eller icke aktieägare, avlönade eller inte avlönade. Det var Vorstand som företrädde bolaget. Det var medlemmar av Vorstand som tecknade firman, var för sig eller tillsammans, beroende på bolagets statuter. Vorstand skulle se till att bolagets räkenskaper fördes, att vinst- och förlusträkning samt balansräkning uppgjordes och att bolagsstämman sammankallades.

Aufsichtsrat, vars åligganden inte kunde delegeras, skulle *övervaka* Vorstands verksamhet och förvaltning. Till den ändan kunde de när som helst kontrollera räkenskaperna. De skulle vidare *granska* den årliga vinst- och förlusträkningen, balansräkningen och Vorstands förslag till vinstdisposition samt underrätta bolagsstämman om detta. Om det ansågs påkallat i bolagets intresse kunde även

3 Loi de 27 juillet 1867 art 22, The Companies Act of 1867, ur W. Späing, a. a., s. 226 ff, s. 303.

4 Statuter för de franska, spanska, italienska och schweiziska bolagen. Fullständig beteckning framgår av noter ovan. För det franska inflytandet på handelslagarna i dessa länder, R. Cameron, France and the Economic Development of Europe, ss. 33–38, 431.

5 Detta och följande ur W. Späing, a. a., s. 198 ff.

Aufsichtsrat inkalla bolagsstämman. Medlemmar i Aufsichtsrat fick inte ingå i Vorstand. Aufsichtsrat valdes av stämman på viss tid.

Det tyska Vorstands åligganden och befogenheter var således snarast jämförbara med dem som styrelsen, Conseil d'Administration respektive Board of Directors, hade i de franska och brittiska bolagen. Aufsichtsrats befogenheter var snarast övervakande som namnet anger. Aufsichtsrat utsåg dock Vorstand.

Inflytandet i bolagen

Inflytandet i det brittiska bolaget

Huruvida Nobel hade kontrollerande inflytande i det brittiska bolaget vet man egentligen inte, helt enkelt därför att det aldrig kom till prövning. Förmodligen hade han det inte.

Det var styrelsen som förvaltade bolaget. För att utöva någon egentlig makt hade Nobel på bolagsstämman först behövt se till att styrelsens majoritet kom att bestå av personer som han kunde dirigera. Nobel försökte inte detta, förutsättningar fanns knappast heller. På vanligt sätt var de större delägarna representerade i styrelsen. Nobel satt själv i styrelsen, för övrigt bestod den av skottar som varit med om att grunda bolaget. De bodde alla i och omkring Glasgow, var samtliga bekanta med varandra, umgicks i många fall.[1] Det skulle knappast ha varit lönt för Nobel att i denna enhetliga krets spela ut den ena hälften mot den andra.

Verkställande var fram till våren 1875 John Downie som Secretary General.

1 Memorandum of Association of the British Dynamite Co., Ltd; Nobel's Explosives, Bolagsstämmoprotokoll 13.2.1877; A. A. Cuthbert, opubl. memoarer. (ICIA)

När han omkom anställde styrelsen en General Manager, Alexander Cuthbert.[2] Så länge Downie levde hade Nobel ett ganska stort inflytande framför allt vad gällde den tekniska sidan av företagets drift. Detta var ju i början av bolagets verksamhet; ingen annan i bolaget hade ännu någon större förtrogenhet med dynamittillverkning. Mellan Downie och Nobel rådde ett mycket gott förhållande.[3]

Alexander Cuthbert, som efterträdde Downie, kom att utvecklas till en synnerligen självständig bolagschef. Formellt var det styrelsen som bestämde. Den sammanträdde också en till två gånger i veckan. I realiteten var det emellertid Cuthbert som styrde Nobel's Explosives. Det tycks ha varit inte bara Cuthberts egen mening, vitsordad i hans memoarer, utan även samtida bedömares; Nobel och McRoberts, fabrikschef vid Ardeer, var definitivt av den uppfattningen.[4]

Till att börja med tycks samarbetet mellan Cuthbert och Nobel ha löpt relativt friktionsfritt och Nobel konsulterades ofta av Cuthbert i diverse praktiska frågor.[5] Mot slutet av 1870-talet försämrades relationerna gradvis. Cuthbert var till att börja med misstänksam mot Nobel och tycks med tiden ha blivit direkt avogt inställd till denne. Orsaken torde ha varit det bråk som uppstod mellan de brittiska och tyska bolagen rörande försäljning i de australiska kolonierna. Enligt Cuthberts egna tillbakablickar såg Nobel först till egna förmåner medan Cuthbert själv arbetade för bolagets bästa.[6]

Det var i praktiken Cuthbert som bestämde i Nobel's Explosives. Det ansträngda förhållandet mellan Cuthbert och Nobel gav inte Nobel några större möjligheter till inflytande. Tydligen har han också accepterat detta, och det är i

2 John Downie omkom i mitten av april i sviterna av en explosion av ett stort parti dynamit i slutet av februari. På en av bolagets ångbåtar hade man upptäckt att dynamitlasten avgav ångor. Downie reste omedelbart dit och tog sig före att själv och ensam förstöra dynamitpartiet. I en stor brasa som han tänt på kajen slängde han vad han trodde lagom portioner dynamit. Nobel skrev senare till H. M. Inspector of Explosives: "Mr Downie was one of the bravest man I ever met with and almost courted danger, partly from a mistaken sense of duty partly from personal attachment." Nobel till V. Majendie 5.8.1875. (ICIA)

3 Omvittnad av korrespondensen mellan Downie och Nobel 1871 – februari 1875.

4 A. A. Cuthbert, opubl. memoarer. Nobel till A. Hoffer 22.9.1883. McRoberts uppfattning kan sammanfattas med hans egna ord: "Without check on his growing power, he has gone on, until he could say with some truth – 'The board – I am the board'." McRoberts till Nobel 26.6.1883.

5 Detta framgår av den ganska omfattande korrespondensen mellan Cuthbert och Nobel, framför allt 1876–1878. I Nobel's Explosives' styrelseprotokoll från denna tid heter det också mycket ofta "Nobel to be asked". Det kunde gälla priser på glycerin, inköp av kiselgur och apparatur samt tekniska frågor, t.ex. 29.3, 16.4.1877, 3.12.1878.

6 Se Patent och andra konkurrensbegränsande faktorer.

och för sig begripligt eftersom bolaget gick utmärkt. Ställningen förblev oförändrad till hösten 1883 då Cuthbert begärde avsked från sin post.[7]

Inflytandet i de latinska och schweiziska bolagen

Frankrike. Styrelsen i det franska bolaget valdes för sex år. Den första styrelsen valdes i juni 1875 och skulle således sitta till 1881. I den satt Nobel och Barbe, Barbes far Barbe-Smitz, Carstens, Achille Brüll, André Mialane som var entreprenör för allmänna arbeten, Pierre Besson, styrelseledamot i Société du Chimic i Liège, en schweizisk glasbruksägare och en köpman från Marseille. Inalles bestod styrelsen av nio personer. Som verkställande anställde styrelsen Louis Roux som fick titeln Directeur General.[8]

Av vad man från andra sammanhang vet om Nobels och Barbes relationer till vissa styrelseledamöter verkar det rimligt att anta att de två kunde dominera denna styrelse, förutsatt att de själva var eniga. Barbes far får man förmoda röstade med sin son. Brüll som varit med redan på det gamla bolagets tid var till att börja med nära lierad med Barbe. Detsamma kan antas om Mialane; han och Barbe ägde t.ex. en ångbåt tillsammans som fraktade varor åt Paulillefabriken.[9]

Roux som verkställande direktör visade sig ganska snart vilja gå sina egna vägar och inte ta order av Barbe. Redan efter ett år talade Barbe om Roux's dominerande inflytande i det franska bolaget. Barbe sade sig ha för avsikt att snart visa tänderna.[1] Hans möjligheter att ge eftertryck åt hotelserna hade då redan minskat: Brüll betraktades nu som direkt fientligt inställd.[2]

På bolagsstämman 1876 finns det vissa tecken som tyder på att Barbe inte hade stämmans majoritet med sig. Under det första året hade bolaget köpt praktiskt taget allt som behövdes inom dynamitfabrikationen från ett Barbe närstående kommissionshandelshus i Paris. På bolagsstämman meddelade Roux att bolaget ville avveckla sina affärer med detta handelshus och endast köpa från det när det passade och var till bolagets uppenbara fördel. Detta blev också stämmans beslut.

7 Mer om detta i det följande.
8 Société Générale, Protokoll vid konstituerande bolagsstämma 17.6.1875. (SCPA)
9 Société Générale, Bolagsstämmoprotokoll 8.7.1875. (SCPA)
1 Barbe till Nobel 8.8.1876.
2 Barbe till Nobel 8.8, 16.8.1876.

Roux hemställde också om uppsägning av det avtal bolaget träffat med Barbe och Mialane angående förhyrning av deras ångbåt. Fabrikschefen vid Paulille, Xavier Bender, skulle själv få bestämma om transporterna.[3]

År 1877 beslöt bolagsstämman på förslag av Roux att utöka styrelsen med två medlemmar "pour mieux assurer l'expédition des affaires". Därmed torde Roux definitivt tagit över styret. Barbe hade kraftigt motsatt sig en utvidgning av styrelsen.[4] Men han och Nobel hade inte aktiemajoriteten i bolaget och de hade inte lyckats få stämman med sig. I den utökade styrelsen hade Barbe uppenbarligen inte längre majoritet. Åtminstone temporärt gav Barbe upp försöken att styra det franska bolaget. Hån sade visserligen till Nobel att han övervägde att återta makten genom att köpa franska aktier. Det blev dock inte aktuellt förrän långt senare. Barbe hade också så många andra järn i elden vid denna tid.[5]

I samband med världsutställningen i Paris 1878 hade Nobel för avsikt att utställa och demonstrera sin nya uppfinning, spränggelatinet. Roux lät dock meddela att det franska bolaget skulle utställa spränggelatin som sin produkt. Samma uppfinning kunde inte utställas av två deltagare och Roux gav sig inte. För Nobels del löstes problemet ändå. "Syndikatet" hade i en annan avdelning anhallit om att få utställa spränggelatin och lyckades få sin ansökan beviljad innan Rouxs begäran behandlats.[6]

Spanien. I det spanska bolaget var under mitten och slutet av 1870-talet Germain Halphen, styrelsens ordförande, och Eugène Pereire de tongivande. Styrelsen i övrigt bestod av Nobel, Barbe samt tre andra personer. Det gick dock knappast någon klar skiljelinje mellan Barbe/Nobel och Halphen/Pereire. Barbe var inte särskilt förtjust i Halphen vid denna tid, det framgår klart. Trots att Halphen och Pereire ofta handlade i samstämmighet – man finner ofta uttalanden av typen 'Halphen och Pereire föreslår', 'Halphen och Pereire avser' – kunde Pereire ibland ansluta sig till Barbes kritik av Halphen. Bägge var t.ex. ense om att de allmänna omkostnaderna i det spanska bolaget var för höga.[7]

Under 1877 talade Barbe flera gånger om att han skulle fjärma sig från Halphen, Pereire et consortes genom att avgå ur styrelsen. Om han och Nobel

3 Société Générale, Bolagsstämmoprotokoll 27.10 1876.
4 Société Générale. Bolagsstämmoprotokoll 27.10 1877; Barbe till Nobel 7.7.1877.
5 Barbe till Nobel 20.3.1878.
6 Barbe till Nobel 2.4.1878. med bifogat brev från Roux.
7 Société Espagnole, Statuts; Barbe till Nobel 24.9.1875, 2.10, 4.11, 1.11.1876, 28.1.1877.

fortfarande hade majoritet vid bolagsstämman 1877 borde de tillse att Halphen och Pereire inte omvaldes till styrelsen.[8]

Hur Nobel ställde sig i dessa meningsskiljaktigheter och hur relationerna mellan honom och Halphen respektive Pereire var vid denna tid är inte helt klart. Nobel ansåg i varje fall själv att hans förhållande till Halphen och Pereire var gott men att dessa två hyste antipatier mot Barbe.[9]

Med åren kom det spanska företaget att i allt högre grad betecknas som ett Pereire-företag. Detta framgår klart av händelseutvecklingen på 1880-talet.[1]

Italien. I det italienska bolaget valdes styrelsen för endast två år. Den första styrelsen bestod av Nobel, Barbe, Halphen, Pereire, Carstens och Bandmann.[2]

Under de första åren var Barbe och Carstens bägge administrateurs délégués, d.v.s. i styrelsens ställe mellan dess sammanträden. Den allra första tiden, när fabriken höll på att byggas upp, deltog Carstens aktivt.[3] Han hade emellertid också skötseln av det stora tyska företaget om hand och hade knappast möjlighet att ägna det italienska bolaget den tid som uppenbarligen behövdes för att utöva någon reell kontroll där. Dessutom hade Carstens svårt med det franska språket, bolagschefen och naturligtvis Halphen och Pereire var fransmän.[4] Carstens och Bandmann tycks ha varit tämligen isolerade i styrelsen. Det här var ju inte så många år efter det fransk-tyska kriget.

Barbes inflytande i bolaget blev allt mer dominerande och Carstens beklagade sig officiellt. Han och Bandmann hade ändå tillskjutit hälften av bolagets kapital men hade ingenting att säga till om.[5]

I Italien fick Barbe "pålitliga" bolagschefer. Först satt Amadée Hoffer där, sedan en annan fransman, Albert Duchêne, bägge handplockade av Barbe.[6]

Pereire och Halphen tycks inte nämnvärt ha ägnat sig åt det italienska bolaget. I den styrelse som valdes 1874 ingick de inte längre. 1876 sålde Eugène Pereire 79

8 Bl. a. till Nobel 4.5, 6.6.1877.
9 Nobel till Barbe 1.9.1877.
1 Se avd. om Trustbildning.
2 Società Italiana, Statuts.
3 Carstens till Nobel 12.6, 17.7, 8.9.1873.
4 "Wenn nur die Französische Sprache nicht wäre", sade Carstens själv, Carstens till Nobel 13.9.1872.
5 Carstens till Monsieur le Président de la Société Anonyme Italienne . . . 5.9.1875. Ordföranden var Barbe.
6 Barbe till Nobel 3.10.1875.

italienska aktier. På en aktie när motsvarade detta det antal kapitalaktier familjen Pereire tecknat vid grundandet.[7] Pereire och Halphen koncentrerade sig på det spanska bolaget.

Schweiz. I Schweiz valdes styrelsen för fem år. Den första styrelsen hade sex medlemmar, Nobel, Barbe, Barbes gamle vän Brüll samt tre schweizare. En av de sistnämnda, en överste Arnold, valdes till styrelsens ordförande. Det var han som hade utslagsröst. Barbe blev adminstrateur délégué.[8]

Det var till att börja med framför allt Brüll som engagerade sig i bolagets dagliga skötsel. Han bodde i Isleten och hade – fastän informellt – varit chef för fabriken där innan aktiebolaget konstituerades. Nu var det Hoffer som var fabrikschef. 1876 kom det till en brytning mellan Brüll och Barbe. Det tog Barbe mycken tid och mycket intrigerande att reducera Brülls inflytande och få styrelsens ordförande, överste Arnold, på sin sida.[9]

Hur Barbes relationer till de övriga styrelsemedlemmarna var är svårt att avgöra. Vi har endast Barbes egna redogörelser i brev till Nobel. Dessa tyder på att Barbe inte helt utan vidare kunde dirigera styrelsen. Han talar i alla fall om att han lyckats övertyga Arnold och Jauch i olika ärenden, ibland, fastän mera sällan, nämner han att det inte blivit som han föreslagit.[1] Från och med 1880 tycks Barbes inflytande i det schweziska bolaget ha blivit i det närmaste oinskränkt. Till det finns anledning att återkomma i ett senare sammanhang.

Nobels och Barbes inflytande. I det spanska bolaget hade Barbe och Nobel aktiemajoriteten men inte majoriteten i styrelsen. Styrelsen satt i fem år. I det franska bolaget hade Barbe och Nobel till att börja med majoritet i styrelsen men inte aktiemajoriteten; bolagets direktör kunde få stämman med sig för ett beslut

7 Barbe till Nobel 15.3, 17.3.1876. Nobel övertog 40 av dessa, Barbe 39.

8 Statuts de la Société . . . suisse.

9 Hoffer blev när han flyttade över till det schweiziska bolaget Administrateur délégué. Barbe berättar att det schweiziska styrelsen hållit sammanträde och utsett honom till sådan. Barbe till Nobel 5.12.1875. Nu fanns i kantonen Uri där fabriken låg inga aktiebolagslagar. Annars kan det knappast ha varit förenligt med i varje fall den franska handelslagens begrepp att styrelsen utsåg en delegerad styresman som inte var styrelseledamot. Hoffer fungerade som såväl fabrikschef som bolagschef. För att sätta stopp för Brülls fientliga agerande hade Barbe begärt att Brüll skulle avgå ur styrelsen, alternativt att han skulle sitta kvar som styrelseledamot "in partibus". Barbe till Nobel 8.8, 16.8.1876.

1 T.ex. Barbe till Nobel våren och sommaren 1880, särskilt 15.6.1880.

att utöka styrelsen. Det var uppenbarligen nödvändigt att ha såväl aktiemajoritet som styrelsemajoritet om de ville ha kontroll över bolagen, detta främst beroende på att aktieinnehavet genomgående var koncentrerat på ett fåtal händer.

Det var i nobelbolagen liksom i de flesta andra bolag vanligt att ge styrelseposter till stora aktieägare. De allra största, Nobel, Barbe, Carstens, Bandmann, Pereire och Halphen, satt i flera bolagsstyrelser. Vid deras sida fanns det också styrelsemedlemmar som hade mindre aktieposter. Men även om var och en av dessa ledamöter naturligtvis bara hade en röst – Barbe och Nobel hade tillsammans 7000 aktier i det spanska bolaget och en av deras formellt likaberättigade kollegor hade inte mer än 60 – var det i praktiken det personliga engagemanget och den reella ställningen hos vederbörande person som avgjorde inflytandet.

De italienska och schweiziska bolagen ägnade Barbe stor tid. Där fick han inflytandet. I det spanska bolaget gick Pereire och Halphen in för att skaffa sig kontrollerande inflytande och lyckades också. Barbe sade själv vid en tidpunkt att han inte haft tid att ägna det franska bolaget den tid som fordrades för att bolagets politik skulle stå i samklang med hans idéer och att detta var orsaken till att Roux kunnat göra sig stor.[2]

Av det tidigare har framgått att det framför allt var Barbe som aktivt engagerade sig i bolagens skötsel. Därför kan man knappast med bestämdhet säga huruvida även Nobel eftersträvade inflytande utöver det rent formella, det som tillkom honom via bolagsstämma och plats i styrelse. Hela tiden är det Barbe som för Nobel rapporterar vad han gjort och tänker göra i de olika bolagen. Man hittar sällan annat än i rent tekniska saker rörande tillverkningen direkta förslag om agerande från Nobels sida.

På en punkt finns det belägg för att Nobel i varje fall inte ville att han och Barbe skulle avstå från sina möjligheter att påverka bolagen. Det gäller det spanska bolaget. I samband med meningsskiljaktigheterna med Halphen och Pereire, då Barbe sade sig ha för avsikt att vid styrelsevalet 1877 se till att dessa inte blev omvalda, framförde Barbe som alternativ att han skulle sälja sina aktier till Pereire. I så fall skulle det vara likgiltigt om han och Nobel satt som styrelsemed-

2 Barbe till Nobel 20.3.1878.

lemmar eller ej. Nobel tyckte inte att Barbe skulle sälja sina aktier och Barbe rättade sig efter detta.[3]

Det är åtminstone här tydligt att Barbe handlade först sedan han fått sanktion av Nobel. Man får också komma ihåg att både Barbe och Nobel hade sin fasta bostad i Paris. Bägge befann sig ofta på resor vilket lämnat källmaterial i form av korrespondens. Likväl måste mycket ha behandlats muntligt mellan dem. Avsaknaden av aktiva inlägg i korrespondensen från Nobels sida i just dessa avseenden behöver inte betyda att Nobel förhöll sig passiv.

Inflytandet i det tyska bolaget

När det tyska aktiebolaget konstituerades 1876 invaldes i Vorstand Nobel, Barbe, Carstens, Bandmann samt en köpman från Hamburg, John Gunter. Samtliga medlemmar av Vorstand samt Julius Mahler, generalagenten i Wien, Emil Strokarck från Hamburg och I. A. Fischer från Siegen invaldes i Aufsichtsrat. Carstens utsågs till "Generaldirektor", Bandmann till juridisk förtroendeman och Nobel till teknisk förtroendeman.[4]

Vorstrand blev på detta sätt ett styrelseutskott jämförbart med Administrateurs délégués i franska bolag och en styrelsekommitté i brittiska. Meningen var uppenbarligen att detta Vorstand skulle verka som arbetsutskotten i de latinska och brittiska bolagen, d.v.s. i styrelsens ställe ta en aktivare del i bolagets skötsel än man kunde förvänta av hela styrelsen.

Detta var inte förenligt med bestämmelserna i den tyska handelslagen, något som tydligen inte ens Jur. Dr. Bandmann var medveten om. När aktiebolaget skulle inregistreras blev man uppmärksammad på detta. Vorstand fick inte bestå av medlemmar ur Aufsichtsrat. Bolaget var tvunget att ändra sina statuter.[5]

Nobel föreslog då att Carstens ensam skulle utgöra Vorstand, att Bandmann

3 Detta framgår av Barbe till Nobel 6.6.1877, där Barbe säger: "D'accord pour ne pas vendre les actions Espagnole . . ." Barbe skrev senare och påminde Nobel om att denne ännu inte sagt om han kunde begära avsked ur den spanska styrelsen eller ej. Barbe till Nobel 8.6.1877.

4 DAG, Protokoll vid konstituerande bolagsstämma 25.6.1876. Mahler hade 133 aktier, Fischer 60 och Gunter 10. (TA)

5 Bandmann till Nobel 2.8.1876.

skulle bli assistent eller suppleant till Vorstand och att statuterna borde ändras så att Vorstand valdes för endast ett år i taget. Carstens och Bandmann hade en avvikande mening. Bägge borde utses till Vorstand för åtminstone två år.[6]

Det blev som Carstens och Bandmann föreslog. Vorstand valdes på två år. Det förband sig dessutom att kvarstå till 1880 om Aufsichtsrat så ville. Även det sistnämnda inskrevs i bolagsstatuterna. Till Vorstand utsågs Carstens och Bandmann. Nobel, Barbe och Gunter kom att ingå endast i Aufsichtsrat.[7]

Nobel och Barbe fick på detta sätt betydligt mindre att säga till om i det tyska bolaget än de tydligen först hade avsett. Frågan är om de vid denna tidpunkt hade klart för sig vilka begränsade befogenheter som Aufsichtsrat enligt den tyska lagen egentligen hade.

Carstens och Bandmann var enväldiga under de första åren. År 1876 sammanträdde Aufsichtsrat endast vid två tillfällen, bägge i juli i samband med den konstituerande bolagsstämman. Året därpå var det sex sammanträden med Aufsichtsrat, varav två i mars med en dryg veckas mellanrum, ett i april och tre i slutet av oktober. Under dessa år sammanträdde styrelsen i det franska bolaget 16 respektive 19 gånger.[8] Aufsichtsrat-sammanträdena i mars ägnades åt att granska de bokförda värdena i den gamla firman Alfred Nobel & Co. och deras förhållande till dem som införts i det nya aktiebolagets huvudböcker. Sammanträdet beslöt att Vorstand skulle försöka ändra aktiebolagets balansräkning så att värdet på fabriksanläggningar och lager fördes åtskilt.[9] Vid sammanträdet i april avgav Carstens rapport om ett förestående nybygge av ett hus för kemisten i Krümmel. Vid det första sammanträdet i oktober föredrog Bandmann dagordningen för den förestående bolagsstämman. Vid nästa sammanträde utsågs Barbe, Fischer och Mahler att granska bolagets böcker mot den förelagda balansräkningen. Denna revisionskommitté kunde redan klockan kvart i nio dagen därpå, när nästa sammanträde hölls, rapportera att böckerna överensstämde med balansräkningen. Vid detta senare sammanträde gjorde Barbe ett försök till

6 Nobel till Bandmann 8.8.1876; Carstens till Nobel 18.8.1876. Carstens påminde om att de redan fått grundarnas fullmakt att sitta i två år. Då befattningen var så dåligt betald hade de dock för avsikt att snart lämna den.

7 DAG, Statuten. I bolagets statuter fanns dessutom inskrivet att medlemmar av Vorstand hade rätt att delta i Aufsichtsrats sammanträden med "berathenden Stimmen".

8 DAG, protokoll från Aufsichtsratssitzungen, 1876, 1877 (TA); Société Générale, styrelseprotokoll, 1876, 1877 (SCPA).

9 Protokoll från Aufsichtsratssitzungen 10.3, 19.3.1877. (TA)

obstruktion. Han gjorde sammanträdet uppmärksamt på det önskvärda i att nybyggnaderna omedelbart avskrevs. Strokarck anmärkte då, att denna fråga måste anstå till nästa år eftersom den inte fanns upptagen på dagordningen.[1]

Ännu hösten 1877 hade Nobel en fordran i det tyska företaget på drygt 200 000 mark och Carstens personligen var skyldig honom 60 000 mark. Långt innan det tyska aktiebolaget bildats hade Nobel varit irriterad över att han inte fått ut sitt tillgodohavande. 1876 hade Carstens och Bandmann förbundit sig att reglera Nobels konto senast en månad efter konstituerandet av det nya bolaget. Gång efter annan hade Nobel påmint om detta men Carstens hade alltid haft ursäkter för dröjsmålet.[2]

Barbe engagerade sig aktivt i Nobels bekymmer. Redan på hösten 1876 ansåg han att Nobel kunde betrakta sig som herre i bolaget och göra sig av med både Carstens och Bandmann. Ett år senare hade han hittat en lämplig kandidat att ersätta dessa två, Barbe själv; han skulle då tillbringa 15 dagar i månaden i Hamburg.[3] Vad Nobel svarade vet vi inte. Någon månad senare återkom Barbe med ett annat förslag; han och Nobel skulle bägge bli Vorstand. Även om enbart han själv inträdde i Vorstand skulle redan det vara en förbättring, sade Barbe.[4]

I oktober 1877 hade Nobel fått reda på orsakerna till varför hans konto inte hade kunnat regleras; Carstens och Bandmann häftade i skuld till det tyska bolaget med 289 000 mark, Bandmanns bror i U.S.A. med ytterligare 152 000, tillsammans 441 000 mark.[5] Detta kan knappast ha kommit som någon överraskning för Nobel. Han hade länge anat att det var något liknande som låg bakom dröjsmålet.[6] Nu hade han emellertid fått full visshet och Carstens tillstod också att uppgifterna var riktiga. Nobel hade indirekt och utan att bli tillfrågad lånat Carstens och Bandmann en avsevärd summa pengar. Carstens' och Bandmanns skuld motsvarade ungefär Nobels fordran. För den skuld som

1 Protokoll från Aufsichtsratssitzungen, 19.10, 29.10, 30.10.1877. (TA)

2 Nobel till Carstens 7.11, 11.11, 19.11.1876, 2.1, 4.1, 13.6.1877; Carstens till Nobel 30.10, 9.11, 23.11.1876, 8.6.1877.

3 Barbe till Nobel 24.10, 4.11.1876, 8.9.1877.

4 "Si j'entre seul au Vorstand, ce sera déja une amélioration; mais je serai souvent paralysé dans les réformes à introduir", som Barbe uttryckte det, Barbe till Nobel 11.10.1877.

5 Nobel till Carstens 9.10.1877.

6 Redan i början av 1876 hade Nobel sagt att Carstens och Bandmann använt sig av hans pengar för sina privata affärer men att de i längden inte skulle räkna med hans tålamod, Nobel till Bandman, dens. till Alfred Nobel & Co. 31.1.1876.

Bandmanns bror hade till bolaget stod formellt broderns firma, Bandmann & Nielsen.[7]

Nu fanns goda skäl att entlediga Carstens och Bandmann eller att utöka Vorstand. En högst villig kandidat fanns också, Barbe. "Jag finner situationen mycket allvarlig", sade denne, "det behövs en vakthund i Vorstand, utse mig. Det är nödvändigt."[8]

Det blev dock tills vidare inga förändringar. Till bolagsstämman några veckor senare fick Carstens Nobels fullmakt. Nobel lånade Carsten 75 000 mark till att börja med, mot säkerhet i aktier och åtta procents ränta. Nobels konto i det tyska bolaget debiterades och Carstens' krediterades med denna summa. Nobel köpte också några aktieposter av Carstens. Bland annat köpte han 200 tyska aktier som Carstens emellertid skulle få återköpa till samma pris mot erläggande av ränta för mellantiden. Meningen var givetvis att Carstens skulle avskriva sin skuld också med de medel som aktierna inbringade. Detta tycks dock inte ha skett enligt vad som senare framgick.[9]

I Aufsichtsrats åligganden ingick att granska räkenskaperna. Det uppdrogs nu åt Barbe och Mahler att göra en grundligare revision av bolagets böcker. Något beslut om detta finns inte protokollfört; förmodligen överenskoms det informellt.[1]

I juli 1878 kunde Barbe och Mahler meddela att räkenskaperna inte var förda till dags dato. Många konton låg 2–6 månader efter. Särskilt långt efter låg bokföringen av Carstens' och Bandmanns konton. I kassaböckerna och i journalen fanns blanka sidor, något som direkt stred mot den tyska handelslagen.[2]

Detta innebar en direkt försummelse av de plikter som enligt lagen åålåg Vorstand och hade kunnat motivera en omedelbar avsättning av Vorstand. Barbe meddelade också Nobel, att både Mahler och Trauzl, som tidvis deltagit i gransk-

7 Carstens till Nobel 27.11.1877.

8 "Je trouve la situation très grave; il faut un chien de gard dans la Vorstand, faites-moi nommer. C'est indispensable", Barbe till Nobel 20.10.1877.

9 DAG, bolagsstämmoprotokoll 31.10.1877 (TA); Nobel till Carstens 18.10, 23.10, 17.12.1877, 2.1, 2.3, 29.7, 12.12.1878; Carstens till Nobel 22.10, 27.11, 11.12.1877, 5.1, 12.3, 25.3, 26.4, 20.6, 4.11, 17.12.1878; Korrespondensen mellan Barbe och Nobel i denna sak är omfattande, i all synnerhet 1878–sommaren 1879.

1 DAG, Protokoll från Aufsichtsratssitzung 20.6.1878. (TA) Redan dessförinnan hade Barbe börjat granska böckerna, vilket han som medlem av Aufsichtsrat givetvis hade rätt till, Barbe till Nobel 7.4.1878.

2 Barbe till Nobel 12.7.1878.

ningen, hade föreslagit att Barbe skulle gå in i Vorstand. Nobels första reaktion var rädsla för att Aufsichtsrat skulle få bära ansvaret och bli ersättningsskyldigt till bolaget. Det skälet förebar han i varje fall i brev till Barbe.[3]

På hösten 1878 bestämde Barbe sig för att skaffa en våning i Hamburg. Han skulle temporärt bosätta sig där för att bringa reda i det tyska bolagets räkenskaper och se till att Carstens och Bandmann reglerade sina skulder.[4]

Då Barbe och Nobel nu träffades mera sällan, blev korrespondensen dem emellan synnerligen livfull, särskilt från Barbes sida. Barbe skriver nästan dagligen, ibland flera brev om dagen. Han ger en livfull skildring av sitt liv i Hamburg. Han är ganska ensam. Dagarna ägnar han åt bolaget, där hans snokande och agerande givetvis inte är speciellt uppskattat av Carstens och Bandmann. Bolagets tjänstemän är starkt influerade av Vorstand, anser Barbe, och det skvallras mycket. Till att börja med kan Barbe inte särskilt mycket tyska, men redan efter tre veckor säger han sig förstå konversationen ganska bra, han kan svara på frågor och till och med redan tänka på tyska. Han intresserar sig inte enbart för räkenskaperna. Han hade åsikter och ändringsförslag på en rad olika punkter från inköp av pergamentpapper till prissättningen på dynamit.[5]

I Hamburg bodde Barbe mer permanent fram till sommaren 1879, då han skriftligen delgav medlemmarna i Aufsichtsrat resultatet av sitt arbete under de gångna månaderna. Nu var Carstens' och Bandmanns skulder till bolaget reglerade, på några tio tusentals mark när.[6]

I bolagets protokoll finns ingenting nämnt om Carstens' och Bandmanns skulder eller om bristerna i bokföringen. När Barbe slutfört sin revision sommaren 1879 står det i protokollet endast: "Herr Barbe hat als Revisor die Bücher richtig und in Ordnung befunden und überreicht dem Aufsichtsrath einen detaillierten Bericht."[7]

Vissa antydningar finner man dock i protokollen. I januari 1879 har antecknats att Aufsichtsrat uppdragit åt Vorstand att förpliktiga kassaförvaltaren och bokföraren att inte utanordna medel för privata ändamål vare sig till medlemmar av Aufsichtsrat eller Vorstand eller någon annan person. I juni hölls också extra

3 Nobel till Barbe 19.7.1878.

4 Hans första brev till Nobel från Hamburg är daterat den 8.10.1878.

5 T.ex. Barbe till Nobel 9.10, 26.10, 28.10, 29.10, 31.10, 1.11, 2.11.1878.

6 Barbe till Aufsichtsrat, 1.8.1879 (TA). Redan i juni hade Barbe lämnat Hamburg vilket framgår av hans brev till Nobel.

7 Protokoll från Aufsichtsratssitzung 7.8.1879. (TA)

bolagsstämma för att godkänna ett antal ändringar i statuterna som Aufsichtsrat hade föreslagit. Dessa innebar en viss inskränkning i Vorstands befogenheter avseende underskrift av växlar och leveranskontrakt. I den paragraf i statuterna som rörde utnämning av Vorstand ströks också orden "auf zwei Jahre".[8]

Sommaren innan, 1878, hade Carstens och Bandmann fått Aufsichtsrats förnyade förtroende att i ytterligare två år utgöra bolagets Vorstand. Sommaren därpå tar Barbe på nytt upp frågan om deras avskedande, nu med stor skärpa. I brev på brev försöker han övertyga Nobel om att detta är nödvändigt. "Vår Vorstands oduglighet, lättja, etc., gör att vi bli tvungna att byta ut det: att handla annorlunda vore att handla mot våra intressen och inveckla vårt personliga ansvar", skrev han bl.a. till Nobel.[9] Barbe föreslog en provisorisk lösning. Han själv plus Mahler eller Trauzl skulle bli Vorstand i två år; under tiden kunde de träna upp någon duktig och helst förmögen ung man att permanent ta över. Trots inskränkningarna i Vorstands befogenheter och trots att det nu var utsatt för större kontroll, fortsatte nämligen Carstens med sina oegentligheter, påstod Barbe.[1]

Nu ville Barbe också se förändringar i Aufsichtsrats sammansättning: "Man måste ha gentlemän och vänner i det och det är ingalunda nödvändigt att fylla det med Hamburg-bor." Framför allt ville han byta ut Gunter, som han inte ansåg vara till någon nytta.[2]

Vid den kommande bolagsstämman stod Gunter och Strokarck i tur att avgå ur Aufsichtsrat. Barbe ville ha in Hoffer i Gunters ställe: "Om Ni godkänner mitt förslag skulle Ni genom att ge mig fullmakt för bolagsstämman kunna förskona Er från att närvara vid 'avrättningen' av Gunter. Jag åtar mig detta och min plan är säkerställd. Ni stannar inkognito i Hamburg."[3]

Nu blev det inte riktigt så som Barbe hade föreslagit. Nobel deltog i

8 Protokoll från Aufsichtsratssitzung 25.1.1879; Bolagsstämmoprotokoll 11.6.1879. (TA) Det är endast vid jämförelse med bolagets statuter som man egentligen kan se vad ändringarna innebar.

9 "L'incapacité, la paresse etc. de notre Vorstand nous mettent dans l'obligation de la changer; agir autrement serait agir contre nos intérèts et engager notre responsabilité personelle." Barbe till Nobel 3.6.1879.

1 Barbe till Nobel 26.6.1879.

2 "Il faut des gentlemen, et des amis; et il n'est nullement nécessaire de la remplir de Hambourgeois." Barbe till Nobel 26.6.1879.

3 "Si vous adoptez ma proposition, vous pourrez en me donnant pourvoir pour l'assemblée des actionnaires, vous dispenser d'assister à l'éxecution de Gunter. Je me charge de cela; et mon plan est assuré. Vous resterez incognito à Hambourg." Barbe till Nobel 8.8.1879.

bolagsstämman. Gunter blev omvald till Aufsichtsrat, däremot inte Strokarck. I hans ställe valdes Hoffer. Denne fick 231 av 425 röster. Rösterna för Hoffer var avgivna av tre närvarande aktieägare samt av dem som dessa hade fullmakt för.[4]

Först i och med detta val hade Nobel och Barbe fått en säker majoritet i Aufsichtsrat, ansåg Barbe. Hoffer var deras man. Vid ställningen 3–3 hade ordföranden utslagsröst, och ordförande var Nobel. Tidigare hade de varit beroende av Mahler. Denne hade visserligen alltid stött Nobel men nu – i sista ronden – sviktat något. Detta är Barbes version. Sanningen torde ha varit att Mahler var Nobels man, däremot inte Barbes.[5]

Redan dessförinnan måste det ha blivit bestämt att Hoffer skulle avlösa någon av Vorstands medlemmar. Han hade redan accepterat ett sådant förslag och flyttade nu till Hamburg för att sätta sig in i bolagets skötsel. Officiellt satt dock både Carstens och Bandmann kvar.[6]

I november inlämnade Bandmann sin avskedsansökan. Han erbjöd sig att ställa sina krafter till förfogande för att organisera bolagets utrikes försäljning. Nobel och Barbe hade långt tidigare diskuterat möjligheten att erbjuda Bandmann denna reträttplats. Hoffer utsågs nu till Vorstand. Alarik Liedbeck valdes till medlem av Aufsichtsrat i hans ställe.[7]

I januari 1880 begärde Carstens sitt avsked. Han ombads då av Aufsichtsrat att stanna i bolagets tjänst och biträda det nya Vorstand fram till sommaren. Detta accepterade han och först i juli 1880 utträdde han ur Vorstand.[8]

Ända sedan bolaget grundades hade Barbe och Nobel haft nära nog aktiemajoritet i det tyska bolaget. På bolagsstämman 1879 visade det sig också att de hade stämmans majoritet bakom sig. Hela denna tid hade de i praktiken majoritet i Aufsichtsrat. I varje fall hade Nobel det; Mahler hade säkert stött

4 DAG, Bolagsstämmoprotokoll 16.8.1879. (TA)

5 Mahler hade i sista stund inte helt varit inne på Barbes linje, påstod denne. Det gällde ett sammanträde med Aufsichtsrat 9.8. Barbe uppgav emellertid i brevet till Nobel den 8.8. att han hade för avsikt att inte använda sig av Nobels fullmakt på detta sammanträde för att få motståndarna att avslöja sig, då de skulle tro att Barbe och Nobel var oeniga.

6 Redan den 18.8. hade Hoffer accepterat att bli Vorstand, Barbe till Nobel 18.8.1879.

7 Protokoll från Aufsichtsratssitzung 4.11.1879, 7.2.1880. (TA) Vid det senare inträdde Liedbeck i Aufsichtsrat "durch Cooption".

8 Carstens avskedsansökan är daterad 9.1.1880. Aufsichtsrat ombad honom i brev av den 6.2.1880 att stanna till juni månads utgång. Bägge dessa finns citerade i Protokoll från Aufsichtsratssitzung 7.2.1880. (TA)

Nobel om denne velat avskeda Carstens och Bandmann. Avgörandet hade således legat hos Nobel.

Från första stund hade Barbe försökt övertala Nobel att använda sitt inflytande för att skilja Carstens och Bandmann från företaget. Men Nobel hade inte velat efterkomma dessa uppmaningar. På hösten 1877 hade Nobel fått klara bevis för vad han länge misstänkt; Bandmann och Carstens hade i 4–5 års tid använt sig av hans pengar för sina egna syften. Med hans pengar hade de kunnat köpa in sig i de franska och schweiziska bolagen. I just det läget gav Nobel Carstens fullmakt att företräda honom på bolagsstämman.

Det är möjligt att Nobel inte vågade ingripa förrän skulderna hade reglerats. Sedan det på våren 1878 väl hade uppdagats att det också fanns direkta försummelser i bokföringen var det helt enkelt nödvändigt att gå försiktigt fram. Aufsichtsrat skulle ha kontroll över räkenskaperna. Det var således fullt möjligt att göra dess medlemmar ansvariga för Vorstands försyndelser. Det behövdes bara att oegentligheterna kom till någon aktieägares kännedom och denne gjorde affär av saken. Om Nobel då agerade kunde han riskera att själv bli ersättningsskyldig för en del av de "lån" ur hans eget konto som Carstens och Bandmann hade beviljat sig själva.

Men det är också möjligt att Nobel inte ville ingripa. Trots allt som förevarit var det ännu sommaren 1879 nödvändigt för Barbe att utförligt motivera varför en förändring i det tyska bolagets direktion var av nöden. Det verkar som om Nobel inte var helt övertygad om detta.

En lösning som innebar att Carstens och Bandmann byttes ut mot Barbe fann hur som helst inget stöd hos Nobel. När ett byte av Vorstand omsider kommer till stånd är det heller inte Barbe som blir utnämnd utan den mer neutrale Hoffer.

I och med Hoffers val till Vorstand kom Aufsichtsrat att få större inflytande. Det berodde inte på några förändringar i Vorstands befogenheter utan hade sin grund i Hoffers personlighet och hans relationer till Barbe och Nobel. Hoffer var visserligen Barbes kandidat men han kom inte att gå i dennes ledband. Han kom inte heller att driva någon egen linje. Hoffer blev snarast verkställare av Aufsichtsrats politik och intentioner.

BOLAGENS UTVECKLING

Förutsättningar

Patent och andra konkurrensbegränsande faktorer

Europa och USA. I alla länder där Nobel ansett det mödan värt hade han låtit ta ut patent på dynamit. Dessa patent daterar sig till åren 1867 och 1868 vad beträffar Skandinavien, Storbritannien, Tyskland, Belgien, Frankrike samt USA. Patenten i Sydeuropa, Sydamerika och de brittiska kolonierna hade tagits något senare, omkring 1871 och 1872. Patenten hade varierande varaktighet beroende på patentlagarna i de olika länderna. I de länder där dynamitföretag grundats hade Nobel överlåtit patenten på företagen.[1]

I allmänhet har man tidigare förutsatt att dynamiten var patentskyddad i alla de länder där det fanns Nobel-företag.[2] Så var emellertid inte fallet.

I vissa tyska stater hade Nobel 1867 fått patent för 5–6 år, i vissa andra som i Preussen, fanns inga patent. Hela den tyska marknaden var utan patentskydd för dynamit under större delen av 1870-talet. Detsamma gäller för den österrikiska

1 Av den anledningen finns endast ett fåtal originalpatent i Nobelstiftelsens arkiv. Dateringen av patenten framgår av de avtal som slöts när företagen bildades.

2 Så t. ex. H. Schück och R. Sohlman, a. a. samt W. J. Reader, a. a.

marknaden. I Österrike hade Nobel fått patent, som dock lämnade så stora luckor att det i praktiken var värdelöst.[3]

Tveksamt är också om dynamiten verkligen var patentskyddad i Italien och Frankrike. Formellt var den vanligaste dynamitsorten inte helt skyddad i Italien, reellt utgjorde patentet likväl ett skydd för det italienska bolaget eftersom det fordrades stor insikt i dynamittillverkning för att genomskåda detta. Patentet varade endast i sex år och efter 1877 fanns inget patentskydd vare sig formellt eller reellt.[4]

I Frankrike hade patentet genom ett förbiseende förmodligen blivit s.k. allmän egendom, vilket dock inte ens de statliga myndigheterna hade kännedom om. Osäkerheten angående patentets giltighet försatte Nobel-bolaget i en brydsam situation. Om någon gjorde intrång på den franska marknaden skulle bolaget knappast våga risken av en patentprocess. Teoretiskt varade patentet till 1882.[5]

Inte heller det svenska dynamitpatentet gav ett hundraprocentigt skydd mot konkurrens. Ett flertal dynamitliknande sprängämnen förekom på den svenska marknaden vilka liksom dynamit bestod av nitroglycerin. I stället för kiselgur användes kolpulver, sågspån eller andra porösa ämnen som absorptionsmedel.[6]

Det schweiziska företaget hade helt naturligt inget patent eftersom patent inte beviljades i Schweiz. När det schweiziska aktiebolaget bildades 1875 fick detta överta den del av Nobels franska patenträtt som berörde Elsass-Lothringen. Bolaget kunde således på firmapapper och i annat tryck skylta med "Procédés et brevets A. Nobel".[7]

På den stora nordamerikanska kontinenten uppkom snart ett stort antal piratillverkare och det uppfattades som lönlöst att försöka stoppa dem.[8]

3 Societetskontrakt Nobel, Bandmann, Carstens 4.1.1872; Carstens till Nobel 3.8.1872. I Nobel till Downie 13.4.1869 står det att dynamiten inte är skyddad av patent i Preussen.

4 Se grundandet av det italienska bolaget.

5 Se franskt dynamitbolag trots statligt krutmonopol.

6 Redan tre månader innan Nobels svenska dynamitpatent hade beviljats hade kapten E. A. Björkman fått patent på något som kallades seranin, som bestod just av en sådan blandning av kol eller sågspån och nitroglycerin. Någon månad dessförinnan hade J. H. Norrbin och J. Ohlsson erhållit patent på ammoniakkrut som i stället för Nitroglycerin innehöll salpetersyrad ammoniak. På 1870 talet tillkom sedan flera liknande ämnen, sebastin, vigorit och petralit, BiSOS Fabriker och manufaktur 1867 s. 60, Jernkontorets Annaler för 1880, s. 385. Ammoniakkrutet betraktades uppenbarligen som den största faran för dynamiten; Nobel förvärvade nämligen Norrbin och Ohlssons utländska patent. Nobel till Barbe 5.12.1879.

7 Volkswirthschafts-Lexikon der Schweiz, ss. 572–581, Status de la Société suisse.

8 H. Schück och R. Sohlman, a. a., s. 151.

Det var egentligen bara det brittiska patentet som var helt oantastligt. Försök gjordes dock att komma in på den brittiska marknaden med andra nitroglycerinsprängämnen. En tysk firma, Krebs, började saluföra något som den kallade lithofracteur, av Nobel betecknat som "dynamite in disguise". Nobel's Explosives öppnade process mot firman och vann, dock först sedan processen förts ända upp i överhuset. Detta avskräckte tydligen från liknande försök och fram till maj 1881 hade Nobel's Explosives monopol på dynamit i Storbritannien.[9]

Inget bolag, kanske med undantag av det tyska, hann dra nytta av sina patent under hela den tid för vilka de beviljats. Det var bara de tyska, amerikanska och svenska företagen som ens hann börja producera dynamit under 1860-talet. Extremfallen åt andra hållet var Storbritannien och Frankrike. Det gick fem år av patenttiden innan det brittiska bolaget ens hann börja tillverka. I Frankrike förlorade man genom förbudet mot dynamittillverkning också fem år av den – för all del mycket eventuella – patenträtten.[1] Dynamit var ju ett sätt att lösa de transportsvårigheter som nitroglycerinet var behäftat med. För att förhindra att andra skulle komma på samma lösning hade Nobel varit tvungen att ta ut patent på ett tidigt stadium, i flera länder innan förhandlingar om att grunda företag ens hade inletts.

För att undvika inbördes konkurrens mellan Nobel-bolagen hade Nobel i de flesta fall sett till att i hans kontrakt med de andra grundarna klausuler införts, som förhindrade export till länder där han grundat eller hade för avsikt att grunda bolag.

Det svenska bolaget var helt förhindrat att exportera. Det franska fick inte exportera till Tyskland. Samma klausul gällde för British Dynamite Company. De italienska och spanska bolagen fick inte exportera till länder där Nobel hade grundat eller ämnade grunda produktionsbolag, inte heller till de brittiska och franska kolonierna. Det schweiziska bolaget hade förbundit sig att inte exportera till Tyskland eller Österrike.[2] Huruvida det förekom något gentlemens' agreement med de amerikanska bolagen är inte bekant. Faktum är att de europeiska bolagen avstod från den amerikanska dynamitmarknaden och vice versa.[3]

9 H. Schück och R. Sohlman, a. a., s. 157; W. J. Reader, a. a., s. 67; Nobel till H. R. Gale 17.4.1876.

1 Se kap. om dessa företags grundande.

2 Avtalen i samband med grundandet av dessa företag.

3 Cuthbert lät visserligen åren 1878 och 1879 öppna två agenturer i USA, den ena i San Fransisco. De blev dock ingen framgång. Nobel's Explosives, Sales by Foreign Agents. (ICIA)

Det tyska bolaget var Nobels första utomskandinaviska företag. Det hade ursprungligen grundats för tillverkning av sprängolja. Det tyska bolaget hade i ett väsentligt avseende en långt starkare ställning än andra, senare tillkomna Nobelbolag. Dessa var av särskilda klausuler förbjudna att exportera till Tyskland; ingen sådan klausul band det tyska företaget. Däremot var det tyska företaget svagt i patenthänseende. Självt hade det inga giltiga dynamitpatent medan det förelåg patentskydd inom de flesta potentiella exportmarknader. Betydelsen härav var, som den föregående allmänna framställningen visar, övergående eftersom patenten var kortvariga, men formellt sett gällde begränsningen i huvudsak under 1870-talet.

Under åren 1875 till 1877 erhöll Nobel patent på sin nya uppfinning, spränggelatinet. Spränggelatinpatenten betraktades av Nobel som helt oantastliga, eftersom det nu rörde sig om ett helt nytt ämne framställt genom en speciell kemisk process.[4] Mycket lägligt skulle spränggelatinpatenten ersätta dynamitpatenten, som hade gått ut eller snart skulle gå ut, och bolagens produkt skulle åtnjuta monopolställning i många år, i bästa fall som i Storbritannien och Frankrike i 14 respektive 15 år.[5]

När den tyska firman gjordes om till aktiebolag och likaså när British Dynamite Company övergick i Nobel's Explosives hade Nobel redan hunnit ansöka om patent respektive fått patent beviljat. Därför kom en överlåtelse från Nobels sida av spränggelatinpatenten att ingå i de avtal som slöts i samband med rekonstruktionen av dessa företag. Nobel överlät patenten på de nya bolagen och han fick rätt till royalty. I Tyskland skulle han ha 8 pfennig per kilo, i Österrike-Ungern 20 pfennig och i Belgien 24 pfennig. I Storbritannien och dess kolonier skulle han få fem procent på bruttopriserna exklusive försäljningsprovisioner och i förekommande fall tullar.[6]

4 Dynamit var en blandning, spränggelantin ett nytt kemiskt ämne. Till Smitt i svenska Nitroglycerinaktiebolaget som oroade sig över den växande konkurrensen från dynamitliknande ämnen i Sverige skrev Nobel: "Du frågar varför jag nu fruktar konkurrensen mindre än förr. Emedan jag "brygger" ett nytt sprängämne som kan motstå all känd konkurrens." Nobel till J. W. Smitt 17.2.1876.

5 När Nobel 1878 fick patent för hela det tyska kejsardömet gällde även detta för 15 år. Kaiserliches Patentamt N. 4829, 28.2.1878.

6 DAG, protokoll från konstituerande bolagsstämma 25.6.1876 (TA); Memorandum of Agreement, Alfred Nobel and A. A., Cuthbert 8.1, 17.1.1877.

Med de övriga bolagen upptogs diskussioner om patentöverlåtelser och royaltyvillkor under 1877. I Frankrike, Italien och Schweiz löpte dessa förhandlingar relativt smidigt. I Spanien däremot kom det till längre meningsutbyten och styrelsens ordförande, Germain Halphen, och Eugène Pereire hotade t.o.m. att stämma Nobel – och Barbe – inför rätta för att göra bolaget delaktigt av patentet utan ersättning. Liksom styrelsemedlemmarna i det brittiska företaget ville de se spränggelatin som en förbättring av dynamit. Enligt tidigare avtal skulle Nobel därför vara bunden att överlåta de nya patenten på bolaget utan ersättning. Hur man kom fram till en uppörelse vet vi inte. Utgången blev dock att Nobel lyckades få rätt till royalty även för Spanien och Portugal.[7]

I Frankrike, Italien, Spanien och Portugal fick Nobel en royalty motsvarande 30 centimes per försålt kilogram spränggelatin. I Schweiz skulle han ha 10 centimes. I Schweiz fanns inga patent varför detta på sitt sätt var anmärkningsvärt. Det var Barbe som hävdade att det schweiziska bolaget för principens skull borde betala royalty.[8] Efter diverse meningsutbyten mellan Nobel och Barbe kom Barbe att få rätt till hälften av Nobels royalty från de franska, spanska, italienska och schweiziska bolagen samt till en sjättedel av Nobels royalty från det tyska bolaget.[9]

Det låg i Nobels och Barbes intresse att bolagen nu övergick till spränggelatin-

7 Barbe till Nobel 10.1, 14.1, 13.8, 14.8.1877. Nobel företog själv en resa till Spanien. Barbe till Nobel 8.9.1877. Kanske kom man då fram till ett avtal. Nobel var av den uppfattningen att det enbart var av motvilja mot Barbe som Halphen och Pereire intagit sin bestämda ståndpunkt. Nobel till Barbe 1.9.1877.

8 Barbe hade föreslagit 15 eller 20 centimes, Barbe till Nobel 14.1.1877.

9 Som grund för sin begäran åberopade Barbe bl.a. de tidigare avtalen mellan honom och Nobel i vilka de kommit överens om att gemensamt exploatera dynamiten i de latinska länderna. Barbe betraktade således spränggelantinet som en förbättring av dynamit; han använde mot Nobel samma argument som Halphen och Pereire använt för det spanska bolagets räkning. Beträffande Frankrike och Schweiz ansåg Nobel redan från början att det var rimligt att Barbe fick hälften av royaltyn. Annorlunda var det med de andra länderna; det hade aldrig varit Nobels avsikt att det avtal som en gång slöts skulle gälla i oändlighet. Barbes anspråk på andel i royaltyn för Tyskland – först ville han ha en 1/5 av denna – byggde på att Barbe inte tyckte att han skulle behöva betala royalty för sin del i det tyska företaget. Resultatet av diskussionerna blev en kompromiss. Barbe åtog sig att av sin hälftendel i Nobels royalty för de latinska länderna och Schweiz betala 20 % till Nobels kemist Fehrenbach och 5 % till fabriks-cheferna i respektive land – en sådan andel hade Nobel lovat dem. Nobel svarade själv för ersättningen till fabrikscheferna i Tyskland och Österrike-Ungern samt till Trauzl. Barbe till Nobel 12.12.1877.

tillverkning. Det borde enligt dessa också ligga i bolagens intresse att kunna saluföra en helt patentskyddad produkt.

Patenträtten i kolonierna. Fullföljande ett gammalt löfte hade Nobel överlåtit dynamitpatenten för även de brittiska kolonierna på det tyska företaget. Dessa patent härrörde från åren 1871 och 1872. Spränggelatinpatenten för de brittiska kolonierna överlät han emellertid på Nobel's Explosives.[1]

I december 1878 blåste det upp till strid mellan de tyska och brittiska Nobelbolagen angående den australiska marknaden. Cuthbert hade i ett några veckor gammalt exemplar av Sydney Morning Herald fått läsa att en tysk ingejör vid namn Wagemann utförde demonstrationer med ett nytt sprängämne i New South Wales. Han hade snart tagit reda på att Wagemann var representant för det tyska nobelbolaget och att det nya sprängämne som denne demonstrerade var spränggelatin.[2]

Indicidenten gav upphov till en livlig brevväxling mellan Cuthbert, Carstens och Nobel. Snart uppdagades också andra missförhållanden. Nobel fick reda på att det tyska bolaget genom Wagemann låtit ta ut patent i de australiska kolonierna på spränggelatin med tillsats av kamfer. Det tyska bolaget fick kännedom om att Nobel's Explosives börjat exportera dynamit till Australien. En av det tyska bolagets agenter, ett brittiskt handelshus i Brisbane, stämde Nobel's Explosives för att det inkräktat på patenträttigherna i Queensland.[3]

Cuthbert ansåg att alltsammans var Nobels fel. Han sade sig ha frågat Nobel om det fanns några dynamitpatent i Australien innan bolaget börjat exportera dit. På detta skulle Nobel ha svarat att så inte var fallet. I stället misstänkte Cuthbert att Nobel låg bakom det tyska bolagets ansökan om ett nytt spränggelatinpatent i Australien.[4]

Denna misstanke var emellertid ogrundad. Nobel var mycket upprörd över Wagemanns aktion som han såg riktad mot sig personligen. Till Carstens skrev han "Ich betrachte das Vorgeben Wagemans als eine gegen mich persönlich gerichtete Chicane, denn etwas anderes könnte doch unmöglich damit bezweckt werden. Dass die Gelatinepatente gut sind ist Ihnen bekannt, and dass sie

1 T.ex. Nobel till Downie 19.6.1869. Se också British Dynamite Co. blir Nobel's Explosives.

2 A. A. Cuthbert, opubl. memoarer; Nobel's Explosives, styrelseprotokoll 6.1, 16.1.1879. (ICIA)

3 T.ex. Nobel till A. A. Cuthbert 25.12.1878; dens. till Carstens 13.2.1879; dens. till Hoffer. 17.12.1879. Barbe till Nobel 4.2.1879. Nobel's Explosives, styrelseprotokoll 15.6.1879 (ICIA).

4 Detta säger i varje fall Cuthbert i sina memoarer. Nobel hade nämligen uttryckt viss otålighet över att Nobel's Explosives inte börjat producera spränggelatin.

dieselben nicht durch Zusatz von Campher umgehen können, zumal analog wirkende Substancen in meine Patenten aufgezählt sind, ist aus den Patentgesetzen der verschiedenen Ländern leicht zu errechten." Han tyckte att Wagemanns patent i mycket påminde honom om Robaudis italienska patent en gång i tiden. Däremot var Cuthberts beskyllning mot Nobel angående dynamitpatenten riktig så tillvida att Nobel vid denna tidpunkt inte hade någon klar uppfattning om vad dessa patent innefattade. De hade tagits vid en tidpunkt då de inte tillmättes någon större betydelse och Nobel hade själv aldrig sett originaldokumenten. Vad han kunde dra sig till minnes hade han fått en upplysning av Bandmann att de endast inbegrep dynamit på ammoniakbas och att följaktligen handel med all annan dynamit skulle vara fri.[5]

Cuthbert var inte den som gav sig och den lovande exporten av dynamit till Australien tänkte han inte avstå ifrån. Han har själv berättat hur han omedelbart satte igång med att undersöka validiteten av Nobels tre dynamitpatent i Australien. Han rådfrågade flera patentbyråer och advokater. Han lät gå igenom förteckningar över de skrifter som fanns i allmänna biblioteket i Australien. Därvid uppdagades att skrifter där Nobels dynamit var beskriven hade funnits tillgängliga i Australien före den tidpunkt då Nobel ansökt om patent där. Saken var klar ur hans synvinkel och var det väl också i realiteten; Nobels dynamitpatent i Australien var värdelösa. Cuthbert fordrade skadestånd av det tyska bolaget för att det allvarligt skadat det brittiska bolagets handel i Australien.[6]

Medan han var i farten försökte han också komma åt Nobels spränggelatinpatent i Tyskland och Frankrike. Han skrev till Nobels patentbyrå och bad om utdrag, men blev nekad. Han granskade Nobels kontrakt med Nobel's Explosives och ifrågasatte dennes rätt till royalty på spränggelatin. Efter detta ändrade Nobel överskriften i sina brev från My dear Cuthbert till Dear Sir.[7]

Det brittiska bolaget fortsatte att exportera dynamit till Australien. Cuthbert fordrade skadestånd av det tyska bolaget och krävde att det skulle se till att processen mot Nobel's Explosives lades ned. Detta kom att bli den stående relationen

5 Nobel till Carstens 16.2.1879. Citatet ur detta. Nobel till Cuthbert 16.4.1879. Nobel ansåg själv sin ställning som styrelseledamot i bägge bolagen en aning "tickish" och påpekade för Cuthbert att då han gav råd till Nobel's Explosives var det som styrelseledamot, inte som privatperson. Nobel till Cuthbert 11.3, 21.3.1879.

6 A. A. Cuthbert, a. a. Cuthbert till Messrs. J. Thorne 9.2.1881. J. Thorne till Nobel 28.10.1880. I detta förklarar Thorne utförligt varför dynamitpatenten i Australien inte kan anses äga giltighet.

7 Newton & Son till Nobel's Explosives Co. 8.4.1881. Cuthbert till Nobel 29.3, 4.4, 5.4.1881.

mellan det tyska och det brittiska dynamitbolaget i tre års tid. Nobel försökte vid otaliga tillfällen att få det tyska bolaget att ordna så att processen i Australien lades ned och försökte i övrigt att medla och få till stånd en överenskommelse om exporten mellan de två bolagen. Cuthbert vägrade att ens överväga något samarbetsavtal innan det begärda skadeståndet hade utbetalats.[8]

Inte förrän sommaren 1882 bilades stridigheterna. Hoffer, Barbe och Nobel sammanträffade med Cuthbert i London. Nobel's Explosives fick ett skadestånd på £ 1 500, av vilket Nobel personligen och det tyska bolaget betalade vardera hälften. Bolagen tecknade ett leveransavtal, enligt vilket det tyska bolaget skulle leverera 500 ton dynamit som det brittiska bolaget skulle försälja i kolonierna. Samtidigt förband sig det tyska bolaget att inte på 15 månader konkurrera med Nobel's Explosives i Australien eller Kapkolonien.[9]

Något om marknaden för Nobels sprängämnen

I de tyska gruvorna hade Nobel testat sin dynamit. Det var också behoven i gruvindustri och järnvägsbyggande som Nobel framhöll när han för presumptiva finansiärer talade om dynamitens fördelar framför krutet. Dynamiten var kraftigare och därför arbetsbesparande. I gruvorna kunde man minska antalet borrhål och utvinna samma kvantitet malm. Vid järnvägsbyggande kunde man reducera antalet sprängningar och därigenom driva arbetet snabbare.

I sina försök att etablera en internationell dynamitindustri vände sig Nobel följdriktigt i första hand till finansiärer som hade kontakter och intresse inom gruvindustri och järnvägsföretag. I det brittiska och det spanska bolaget kom anknytningen till avnämarna att bli särskilt markant. Flera av de skotska aktieägarna hade ekonomiska intressen i gruvbolag. John Downie hade goda kontakter med gruvindustrin. Crédit Mobilier Espagnole, som genom Eugène Pereire kom att få ett allt starkare inflytande i det spanska bolaget, hade stora intressen i den kraftigt expanderande spanska gruvindustrin liksom i utbyggandet av det

8 Korrespondensen mellan de berörda parterna i denna sak uppgår till flera hundra brev. Den återfinns i Nobel till A. A. Cuthbert, A. A. Cuthbert till Nobel, Nobel till A. Hoffer, A. Hoffer till Nobel, Nobel till Barbe, Barbe till Nobel, Nobel till O. Webb, O. Webb till Nobel. Nobel till J. Thorne, J. Thorne till Nobel.

9 DAG. protokoll från Aufsichtsratssitzung 24.8.1882 (TA); Nobel's Explosives, styrelseprotokoll 1.8.1882, där dock ingenting nämns om skadeståndet (ICIA).

spanska järnvägsnätet. Barbe hade själv i sin egenskap av delägare i ett järnbruk och genom sin far, som fortfarande aktivt ledde detta, goda kontakter inom den franska gruvindistrin.[1]

Början av 1870-talet kännetecknas av en kraftig ekonomisk expansion i Europa med undantag för Frankrike. Av nobelföretagen var det bara det tyska och det svenska som hann utnyttja den verkliga högkonjunkturen. När konjunkturerna vände med början i Österrike på våren 1872 var de övriga dynamitföretagen ännu inte färdiga att leverera. 1873 kom produktionen igång i de brittiska, spanska, italienska och schweiziska dynamitföretagen. Då låg järnmalmsproduktionen ännu på en hög nivå, men de följande åren fram till 1878 var år av stagnation och nedgång för gruvbrytningen på den europeiska kontinenten. I Spanien var nedgången snabbt övervunnen. Dess järngruveindustri expanderade starkt under större delen av 1870-talet. I övriga Europa var det först 1880 som järnmalmsproduktionen överträffade tidigare toppnoteringar under 1870-talet.[2]

Exakta och kontinuerliga uppgifter om dynamitbolagens kundkrets saknas. Av strödda uppgifter kan vi dock dra vissa slutsatser. I bolagens verksamhetsberättelser, speciellt det brittiska och det franska, kommenteras regelbundet situationen inom gruvsektorn, då och då nämns speciella entreprenadarbeten, hamnanläggningar eller vägarbeten. Av Barbes brev framgår att marknaden i Schweiz till nära 100 procent bestod av järnvägs- och tunnelanläggningar och att de spanska avnämnarna i huvudsak fanns inom gruvindustri och järnvägsbyggen. Att det tyska bolagets största kunder var delstatliga gruvförvaltningar framgår av företagsledningens rapporter.[3]

För det brittiska bolaget finns mycket detaljerade uppställningar över de olika agenturernas försäljning bevarade. Bolagets första agentur etablerades för att tjäna de stora järngruvedistrikten i Cumberland och Lancashire. Under första verksamhetsåret svarade agenturen för nära hälften av bolagets totala försäljning. Även om dess andel successivt minskade var den ännu 1881 bolagets största. Då övertogs dess position av agenturen i Cornwall och Devon, Englands stora tenn- och koppargruvedistrikt, som 1881/82 då tennpriserna var

1 Uppgifterna om Crédit Mobilier Espagnole ur R. Cameron, France and the Economic Development of Europe, flerstädes.

2 W. Thorp, Business Annals flerstädes; BiSOS, Bergshanteringen 1909, s. 31.

3 Nobel's Explosives, Directors' Reports 1877–81 (ICIA); Société Générale, bolagsstämmoprotokoll 1879–81 (SCPA); Barbe till Nobel 1875–1880; Carstens till Nobel 7.10.1878; DAG till Nobel 7.1.1881.

goda svarade för 30 procent av Nobel's Explosives' inhemska försäljning. Under 1870-talet och början av 1880-talet gick drygt hälften av den dynamit som försåldes i Storbritannien via dessa två agenturer, 26 agenturer svarade för återstoden.[4]

Agenturerna i de typiska koldistrikten, d.v.s. de i Newcastle och Midlands, var länge ganska små. Ända fram till senare delen av 1880-talet hade de hand om vardera 2–5 procent av bolagets inhemska försäljning. I kolgruvorna kunde inte dynamit användas. Den värme som utvecklades vid explosionen var mycket hög och riskerna för antändning av de gruvgaser som alltid fanns i kolgruvorna alltför stor.[5]

I slutet av 1880-talet inträffade emellertid en markant förändring; Newcastle- och framför allt Midland-agenturens försäljning ökade snabbt. Den sistnämnda var 1890 bolagets största med 22 procent av försäljningen. Från mitten av 1880-talet kunde också de många agenturerna i Wales och Skottland notera en kraftig försäljningsökning. Det var här som kolproduktionen ökade snabbast vid denna tid.[6] Den ökade försäljningen i koldistrikten från mitten av 1880-talet kan knappast ha berott på ökad efterfrågan på dynamit till kolgruvorna, knappast heller till järngruvorna i koldistrikten. Från denna tid kunde emellertid Nobel's Explosives tillhandahålla sprängämnen med betydligt lägre explosionstemperatur. Det var modifierade former av Nobels redan 1876 patenterade spränggelatin. År 1894 utökade bolaget sitt sortiment med carbonite och Ardeer powder, bägge direkt avsedda för kolgruvor.[7]

Förhållandena var i stort sett desamma för de kontinentala dynamitbolagen. Vare sig dynamit eller det ursprungliga spränggelatinet kunde användas i kolgruvorna. Fram till mitten av 1880-talet koncentrerade sig bolagen ännu på anläggningsarbeten och gruvindustri – med undantag för kolgruvor.

Näst kol var järnmalm kvantitativt sett mest betydelsefullt inom gruvsektorn. Hur stor marknad kan järnmalmsproduktionen teoretiskt ha representerat för Nobel-bolagen i respektive land under 1800-talets senare del? Man har beräknat

4 Nobel's Explosives, Sales by District Agents, 1873–1896 (ICIA); B. R. Mitchell & P. Deane, Abstract of British Historical Statistics ss. 129, 155.

5 S. Nauckhoff, Nutida sprängämnen och deras lämplighet för gruvbrytning ur teknisk och ekonomisk synpunkt, s. 46.

6 B. R. Mitchell & P. Deane, a. a., s. 115.

7 Nobel's Explosives, Försäljningsstatistik 1873–1896 (ICIA); Det brittiska bolaget patenterade vid mitten av 1880-talet "Settle's Water-Cartridge". Genom denna anordning kunde spränggelatin och dynamit bringas till detonation i ett vattenfyllt hölje, vilket minskade riskerna för antändning av gruvgaser.

att relationen förbrukad dynamit till erhållen malm vid denna tid var i genomsnitt 1:5 000 i svenska järngruvor.[8] Om man förutsätter att förhållandena var ungefär desamma i andra järnmalmsproducerande länder skulle den potentiella marknad som järngruvor utgjorde för dynamit te sig på följande sätt:[9]

Potentiell efterfrågan på dynamit för järnmalmsproduktion (ton)

	Tyskland	Österrike–Ungern	Frankrike	Spanien	Storbritannien	Sverige
1871–75	1 050	250	510	120	3 200	160
1876–80	1 100	200	500	380	3 300	145
1881–85	1 700	300	600	830	3 400	175
1886–90	2 040	340	570	1 000	2 800	190

Järnmalmsproduktionen i Italien var av obetydlig omfattnig och skulle med samma beräkningsgrunder ha krävt endast ett femtiotal ton dynamit. Här var det svavelgruveindustrin som dominerade men i vilken mån den efterfrågade dynamit vet vi inte.[1] Både i Italien och Schweiz är det främst järnvägsbyggen och tunnelsprängningar som nämns när man någon gång talar om efterfrågan.[2]

8 I slutet av 1870-talet gjordes på uppdrag av Svenska Slöjdföreningen en mycket omfattande undersökning av de sprängmedel som använts vid svenska gruvfält under en tioårsperiod. Man fann att ett kilogram dynamit i genomsnitt hade resulterat i en berglossning om 10 ton. Hälften därav var malm, hälften gråberg, G. Nordenström, "Om Nitroglycerinhaltiga sprängämnen", publ. i Jernkontorets annaler för 1880, ss. 380–462.

9 Uppgifterna om järnmalmsproduktion ur BiSOS, Bergshandteringen, 1909, s. 31.

1 Statistical Abstract for Foreign Countries, 1876–1885–6.

2 Barbe till Nobel 1875–1880.

Tabell 3. *Järnvägsbyggande 1866–1890.* Genomsnitt per år för femårsperioder (km).

År	Tyskland	Österr.–Ungern	Frankrike	Spanien	Schweiz	Italien	Storbritannien	Sverige
1866–70	950	746	839	128	21	444	723	51
1871–75	1 817	1 431	768	129	119	240	361	348
1876–80	1 067	389	884	241	109	247	410	477
1881–85	626	731	1 256	321	64	344	378	201
1886–90	892	842	880	214	70	507	310	226

Källa: Statistical Abstract for Foreign Countries 1866–1897.

Vi vet att Statens Järnvägar under 1880- och 1890-talet använde 50–100 kg dynamit per kilometer.[3] Här är det dock betydligt vanskligare att göra jämförelser med andra länder; sträckan Mellansel–Hällnäs kan knappast jämföras med Gotthardsbanan. Även om anläggandet av vissa bansträckor naturligtvis krävde betydligt mer sprängämnen per kilometer än andra torde efterfrågan inom varje enskilt land knappast ha varit mer än något hundratal ton. Under början av 1870-talet var dock den potentiella efterfrågan från järnvägarna betydande i Tyskland och Österrike–Ungern. Detsamma gäller för Frankrike i början av 1880-talet. På sikt var det dock från gruvindustrin som den största efterfrågan kunde tänkas komma.

Av Nobel-företagen var det bara det tyska och det brittiska som hade någon export under 1870-talet. De schweiziska och italienska fabrikerna började försälja på utomeuropeiska marknader omkring 1882, det franska vid mitten av 1880-talet. De brittiska och tyska bolagen tycks ha haft i stort sett samma marknader, Australien, Syd-Afrika och Syd-Amerika. Det tyska hade tidigare än det brittiska intresserat sig för den sydamerikanska marknaden. Den schweiziska och italienska exporten tycks framför allt ha gått till Panama-näset och Syd- och Mellan-Amerika.[4]

3 Uppgifter om SJ:s konsumtion av dynamit har lämnats av fil. dr Hans Modig som inhämtat dem i samband med forskningar för sin avhandling, Järnvägarnas efterfrågan och den svenska industrin 1860–1914.

4 Nobel's Explosives, Sales by Foreign Agents (ICIA); DAG, Protokoll från Aufsichtsratssitzungen (TA); Société Générale, Spridda uppgifter om försäljning (SCPA); Barbe till Nobel 1880–1886.

Ett fåtal spridda uppgifter finns om vilka de utomeuropeiska kunderna var. Så nämner t.ex. Cuthbert "miners och constructors" i sitt program för utbyggnaden av bolagets försäljningsorganisation. Vid ett annat tillfälle talar han om att diamantfälten i Kimberley oväntat hade efterfrågat dynamit. I den brittiska styrelsens verksamhetsberättelse är det också förhållandena i gruvdistrikten som berörs när man redogör för exportsituationen.[5]

Strängt taget hela 1870-talet var en period av högkonjunktur i såväl Australien som Syd-Afrika. 1879 hemsöktes de australiska kolonierna av en svår torka som påverkade hela ekonomin, men mycket snart blomstrade denna återigen, inte minst till följd av nya upptäckter av mineraler. Kolonisationen och uppodlingen var i full gång och man kan där tänka sig många användningsområden för dynamit. Sedan diamanter upptäcks i Syd-Afrika 1870 hade ekonomin varit expanderande. År 1881 drabbades den emellertid av en kris som nådde sin botten 1883. Året därpå upptäcktes guld vid Witvatersrand och därefter vidtog en "mining boom" utan like. Även i Syd-Amerika var gruvsektorn kraftigt expanderande. Särskilt gäller detta Chile, Peru och Venezuela. Järnvägsnätet i Syd- och Mellan-Amerika höll nu på att byggas ut. Framför allt i Mexico, Argentina och Brasilien var järnvägsbyggandet under senare delen av 1870-talet och hela 1880-talet betydande, fullt i nivå med det som pågick i de flesta europeiska länder.[6]

Det största Nobel-företaget i Europa var under hela 1870-talet det tyska. Redan från decenniets början finns uppgifter om att dess produktion översteg 1 000 ton dynamit per år. År 1877 uppgav Nobel dess försäljning till cirka 1 200 ton.[7] Detta inkluderade då en export om 300–500 ton.[8] Det tyska bolaget var också det största exportföretaget under 1870-talet. 1877 exporterade det brittiska bolaget endast 58 ton. 1880 hade exporten ökat till 466 ton.[9] Den största gruvindustrin hade vid denna tid Storbritannien. Just 1877 var enbart järnmalmsproduktionen i Storbritannien halvannan gång större än Tysklands, Österrike-Ungerns, Frankrikes och Spaniens tillsammantagna. Även om den brittiska järn-

5 A. A. Cuthbert, a. a.; Cuthbert till Nobel 15.4.1881; Nobel's Explosives, Directors' Report, 1880–1886 (ICIA).

6 Official Year Book of the Commonwealth of Australia 1911; W. Thorp, Business Annals; Statistical Abstract for Foreign Countries, 1880–1892.

7 Nobel till Cuthbert 22.1..1877.

8 1879 uppgavs exporten till 325 ton, Carstens till Nobel 3.11.1879.

9 Nobel's Explosives, Consignments, 1877 och 1880. Försäljningen, Sales by Foreign Agents, var dessa år 35 respektive 276 ton. (ICIA)

Tabell 4. *Försäljning och vinster för Nobel-bolagen, åren 1877, 1880, 1883* (ton, sv. kronor)

	1877	1880	1883
Brittiska bolaget			
Försäljning	494	770	921
Vinst	665 154	1 282 086	760 752
Vinst per ton	1 346	1 665	826
Tyska bolaget			
Försäljning	1 200	. .	. .
Vinst	509 463	422 759	882 938
Vinst per ton	424	. .	. .
Franska bolaget			
Försäljning	178	552	. .
Vinst	101 931	368 478	455 211
Vinst per ton	572	667	. .
Spanska bolaget			
Försäljning	268	. .	. .
Vinst	216 000	464 600	801 100
Vinst per ton	806	. .	. .
Schweiziska bolaget			
Försäljning	134	. .	. .
Vinst	72 000	444 186	720 774
Vinst per ton	537	. .	. .
Italienska bolaget			
Försäljning	112		
Vinst	45 000		
Vinst per ton	402		

Källor: Nobel's Explosives, Vinst- och förlusträkningar, Intern statistik (ICIA); DAG, Balansräkningar, styrelseprotokoll (TA); Société Generale, Vinst- och förlusträkningar, Intern statistik (SCPA); "Intressanta anteckningar i samband med grundandet av Nobel's Dynamite Trust" (NA), Nobel t A. Cuthbert 22.11.1877.

malmsproduktionen stagnerade efter 1882 var den ända fram till mitten av 1890-talet absolut sett störst i Europa. I förhållande till denna marknad var det brittiska bolaget ett litet bolag. 1877 försåldes 451 ton inom landet, 1880 481 ton. 1880 var de spanska och franska bolagens försäljning större. Det svenska bolaget med sin oändligt mycket mindre marknad sålde vid samma tid 200–300 ton dynamit. I Storbritannien, där det fanns ett vattentätt dynamitpatent, var dynamitens andel av den totala sprängämnesmarknaden mindre än i andra europeiska länder.

I ett avseende intog dock det brittiska bolaget en särställning; det var det mest vinstgivande. Redan 1876 var Nobel's Explosives' vinster större än det tyska bolagets. Omkring 1880 var skillnaden mellan det brittiska bolaget och alla andra nobelbolag i vinsthänseende särskilt markant. Inget annat bolag nådde upp till mer än en tredjedel av den vinst som Nobel's Explosives då kunde redovisa. 1883 hade emellertid denna bild helt förändrats. De tyska, spanska och schweizisk-italienska bolagen kunde nu uppvisa vinster som stod helt i klass med det brittiska bolagets.

Förklaringen till förhållandena under 1870-talet och till den förändrade situationen på 1880-talet får vi söka i de enskilda bolagens utveckling.

Dynamit-Actien-Gesellschaft

Försäljning och lönsamhet

Redan firman Alfred Nobel & Co. hade tre dynamitfabriker. Den första som uppförts var Krümmel-fabriken utanför Hamburg. 1868 hade en fabrik byggts i Böhmen, i Zamky inte långt från Prag, och 1873 hade produktionsapparaten ytterligare utökats med en fabrik i den ungerska delen av det österrikisk-ungerska kejsardömet, i Pressburg.[1]

I samband med rekonstruktionen av firman till aktiebolag förvärvades en fjärde fabrik, i Schlebusch vid Mülheim. Schlebusch-fabriken hade uppförts av en konkurrent till firman och Nobel hade till att börja med häftigt motsatt sig förvärvet.[2] Även ur andra aspekter än konkurrensbegränsningens synes dock förvärvet av Schlebusch-fabriken ha varit ett förnuftigt köp. Krümmel-fabriken låg väl till för försäljning på export och förhållandevis väl till för försäljning till gruvorna i Hannover-distriktet. Däremot var det naturligtvis längre till den

1 Bl. a. H. Schück och R. Sohlman, a. a., s. 161.

2 Fabriken hade ägts av R. och C. Edelmann som också kom att ingå som aktieägare i DAG med 100 aktier. Nobel hade ställts inför fait accomplit; Carstens och Bandmann hade redan ingått ett avtal med Edelmann före bolagsgrundandet. Nobel till Bandmann och Carstens 30.12.1875; DAG, Protokoll från konstituerande bolagsstämma 25.6.1876 (TA).

marknad som den växande gruvindustrin i Rhenlandet utgjorde, i synnerhet som de tyska järnvägarna ännu i många år vägrade att frakta dynamit. I Schlebuschfabriken fick bolaget nu en produktionsenhet som låg närmare denna marknad.[3]

Bolaget fick ursprungligen namnet Deutsch-Oesterreichisch-Ungarische Dynamit-Actien-Gesellschaft. Redan efter ett år uteslöt man emellertid Österrike-Ungern ur firmabeteckningen. Bolaget fick namnet Deutsche Dynamit-Actien-Gesellschaft i dagligt tal förkortat till DAG. Detta berodde inte på att det ursprungliga namnet var långt och besvärligt utan på att det visade sig behäftat med en del juridiskt och administrativt krångel att bevara aktiebolaget i den form som först planerats. Det visade sig att bolaget också måste underställas den österrikisk-ungerska handelslagen med dess speciella bestämmelser. Man fann det enklare att pro forma bryta ut fabrikationen vid Zamky och Pressburg; i ett skenavtal överfördes den i koncession på Mahler & Eschenbacher, bolagets generalagentur i Österrike-Ungern. Reellt förändrades ingenting.[4] 1885 gjorde man ett separat aktiebolag av dessa fabriker. Samtliga aktier innehades av DAG.[5]

När aktiebytet mellan Barbe, Carstens och Bandmann ägde rum 1875–1876 avstod Nobel och Barbe något som av Barbe kallades den belgiska affären. Den belgiska affären var liktydig med dynamitpatentet för Belgien, och det var detta som överläts på det tyska bolaget. Det belgiska patentet kunde vidmakthållas utan att man där producerade dynamit. 1877 grundades ett belgiskt dynamitbolag med ett nominellt kapital på 125 000 francs, varav en fjärdedel inbetalades. Det tyska bolaget övertog två tredjedelar av aktierna, den resterande tredjedelen gick till den belgiska försäljningsagenten för dynamit, Leo Gerard. Det belgiska dynamitbolaget var enbart ett försäljningsbolag, all dynamit togs fortfarande från det tyska bolagets fabrik i Schlebusch.[6] Försäljningen på den belgiska marknaden var förhållandevis liten, mot slutet av 1870-talet cirka 45 ton per år.[7]

I avsikt att erövra den ryska marknaden bildades 1875 ett konsortium, snart upplöst och ersatt av ett annat. I dessa ingick Alfred och Ludvig Nobel, Carstens, Bandmann, Barbe, Mahler & Eschenbacher och kapten Trauzl, bolagets tekniske

3 Tillstånd att transportera på järnväg gavs någon gång mellan februari 1880 och augusti 1882. DAG, Protokoll från Aufsichtsratssitzung 7.2.1880, 24.8.1882 (TA).

4 DAG, Aufsichtsrats Rundschreiben augusti 1877; Protokoll från Aufsichtsratssitzung 11.9.1877. Samtliga protokoll i TA vilket gäller även för nedanstående noter.

5 DAG, Balansräkning 1885/1886.

6 Protokoll från Aufsichtsratssitzung 21.6, 6.12.1878.

7 Nobel till A. A. Cuthbert 22.11.1877.

konsult. Dynamit skulle levereras till Ryssland från de österrikisk-ungerska fabrikerna. Inget av dessa konsortier tycks ha haft någon egentlig framgång, till stor del uppenbarligen beroende på att de ryska myndigheterna inom sina gränser inte önskade hysa ett så farligt sprängämne. Nobel uppskattade själv efterfrågan från Ryssland till ett femtiotal ton under senare delen av 1870-talet.[8]

Tabell 5. *Hamburg-företagets vinster och räntabilitet, 1872–1885* (mark resp. procent)

	Brutto-vinst	Netto-vinst	Räntabilitet 1	2
Alfred Nobel & Co.				
1872	593 109	–		
1873	611 997	–		
1874	884 662	–		
1875	622 994	–		
DAG				
Jan.–juni 1876	282 330	–		
1876/77	573 720	440 080		
1877/78	571 120	373 800	9	17
1878/79	710 420	516 140	13	22
1879/80	476 080	453 160	11	20
1880/81	605 400	474 300	12	20
1881/82	604 488	367 620	9	15
1882/83	994 300	723 680	14	22
1883/84	803 240	607 660	10	16
1884/85	507 660	381 060	7	10

Källor: DAG, Bolagsstämmoprotokoll, Styrelseprotokoll (TA); Salings Börsen Papiere, II; Diverse beräkningar i samband med trusten; Nobel t, A. Cuthbert 15.10 1880 (NA).
För beräkning av räntabilitet 2 har dessutom anlitats korrespondens mellan Nobel, Barbe, Carstens, Bandmann och Hoffer, 1875–1884.

Hur stor det tyska bolagets produktion och försäljning var vet vi mycket litet om. Nobel själv har uppgivit cirka 1 200 tons försäljning år 1877. År 1879

8 Detsamma samt bl.a. Mahler & Eschenbacher till Ludwig Nobel 22.2.1878; Bandmann till Ludvig Nobel 21.2, 25.4.1878; Ludvig Nobel, "Memorandum über das Consortium zur Erbauung einer Dynamitfabrik in Russland" 27.11, 9.12.1878.

redovisades försäljningen av bolagsledningen till 320 ton för Schlebusch-fabriken och 500 ton för Krümmel-fabriken, varav 325 ton för export. Vid ungefär samma tid finns uppgifter om att Zamky och Pressburg svarade för ungefär 30 procent av bolagets totala vinster. Förutsatt att vinsten stod i proportion till försäljningen ger detta en total försäljning på cirka 1 100 ton.[9]

Uppgifter om bolagets vinster är betydligt talrikare. Vinstutvecklingen var fram till mitten av 1870-talet synnerligen tillfredsställande. För dessa år är det inte möjligt att beräkna räntabilitet då firmans kapital är okänt. Vi vet dock att Barbe år 1875 fick betala cirka 300 000 mark för 20 procent i firman vilket skulle motsvara ett sammanlagt värde på firmans tillgångar av 1,5 miljoner mark.[1] Räntabiliteten på det egna kapitalet torde således ha legat omkring 50 procent före 1875.

Vad som i tabellen kallas räntabilitet 1 har beräknats på bolagets genomsnittliga kapital som det officiellt angavs. Vid beräkning av räntabilitet 2 har hänsyn tagits till det faktum att det i bolaget faktiskt inbetalda kapitalet inte uppgick till mer än maximalt 1,8 miljoner mark av nominellt 3,5 miljoner.[2] Likaså har den höjning av det nominella kapitalet som företogs 1884 reducerats till hälften; att endast hälften inbetalades framgår av källorna.[3]

Ingendera av beräkningarna ger naturligtvis annat än en ungefärlig bild av de faktiska förhållandena. Den egentliga räntabiliteten torde successivt ha närmat sig det som här har kallats räntabilitet 1 fram mot 1880. Avskrivningarna var nämligen förhållandevis mycket höga under bolagets första tid. I balans-

9 Nobel till A. A. Cuthbert 22.11.1877; Carstens till Nobel 3.11.1879; DAG, Balansräkning 1880/1881. I den rapport som Société de l'industrie Minérale 1874 utgav i samband med diskussion i den franska nationalförsamlingen om de olika lagförslagen rörande dynamit sägs att konsumtionen av dynamit 1872 var 500 ton i Tyskland och 400 ton i Österrike-Ungern.

1 Se omorganisationen av det tyska företaget.

2 Den gamla firman torde ha haft tillgångar motsvarande 1,5 miljoner. Nya aktier för nominellt 300 000 mark utgavs. Hur stor andel av dessa som betalades in är oklart.

3 Våren 1883 företogs en fondemission på M. 750 000. Denna höjning av aktiekapitalet har till fullo inkluderats i genomsnittligt eget kapital. DAG, Protokoll från extra bolagsstämma 10.2.1883. Året därpå företogs en nyemission om ytterligare M. 750 000. Härav inbetalades endast hälften, dock till en kurs om 108 %. Således inbetalades M. 270 av det nominella värdet om M. 500 per aktie. DAG, Protokoll från Aufsichtsratssitzung 16.2, 11.9.1883; Nobel till A. Hoffer 20.9, 27.9.1883; A. Hoffer till Nobel 30.9.1883.

räkningen för 1880/81 var värdet på fabriker och anläggningar till och med lägre än det som återfinns i bolagets första balansräkning.[4]

Ytterligare en typ av räntabilitetsberäkning, nämligen för hela det i företaget arbetande kapitalet, kan göras för räkenskapsåren 1881/82–1884/85.[5] De ger följande resultat:

	Före avskrivningar	Efter verkställda avskrivningar
1881/82	15	9
1882/83	19	14
1883/84	14	10
1884/85	9	7

De avviker inte stort från räntabiliteten för det egna kapitalet, vilket är helt naturligt eftersom extern finansiering praktiskt taget inte förekom i det tyska bolaget under denna tid. Företaget hade inga långfristiga skulder.[6]

Räntabilitet på den här tiden var emellertid utdelningen. Så anges räntabilitet i Salings samtida Börsen Papiere. Efter utdelningen värderas också tydligen bolagen i finansiella kretsar. Det tycks ha varit särskilt vanligt i Tyskland. Nobel bekräftar detta: I Frankrike och andra länder tog man också hänsyn till fonderingar av vinster och avskrivningar, medan man i Tyskland främst såg till utdelningen.[7] Kurserna för DAG:s aktier följde också ganska väl bolagets utdelning under 1800-talets första hälft.

4 Ingående balans för DAG 1.7.1876 tillika utgående balans för firman Alfred Nobel & Co. upptar anläggningstillgångar till M. 2. 880 000. I balansräkning för 1880/1881 upptas de till M. 2 220 000.

5 Hela det sysselsatta kapitalet har beräknats som balansomslutningen minus leverantörsskulder och kontanta medel. Aktiekapitalet 1884/1885 har justerats mot bakgrund av enligt not 3 ovan kända fakta.

6 I varje fall upptar balansräkningarna 1880/1881–1885/1886 inga långfristiga skulder.

7 Detta enligt Nobel till Hoffer 5.9.1883.

Tabell 6. *DAG, Utdelning, aktiekurser och sparkvot, 1878–1885* (procent).

År	Utdelning	Aktiekurs	Sparkvot	
			brutto	netto
1877/78	10	–	27	– 12
1878/79	13,5	105	50	32
1879/80	12	106	1	– 4
1880/81	12	136	30	11
1881/82	10	100	30	– 14
1882/83	14	128	65	52
1883/84	11	122,75	26	3
1884/85	6,5	118,45	– 8	– 44

Källor: Se tab. 5. Sparandet är uttryckt som vinsten år 2 minus utdelningen för år 1.

Utvecklingen för det tyska företaget var betydligt mindre gynnsam från mitten av 1870-talet. Vinsterna låg i stort sett på samma nivå som de gjort i början av decenniet. Räkenskapsåret 1882/83 överträffades den gamla firmans toppnotering, den för år 1874. Det goda resultatet kan emellertid helt tillskrivas det faktum att man detta år levererade 500 ton dynamit via Nobel's Explosives.[8]

Mätt med moderna mått gick det naturligtvis inte dåligt för aktiebolaget heller, men resultatet var sämre än tidigare och det var man högst medveten om. Bolagets betalningsförmåga var vissa år något ansträngd. Särskilt 1879/80 tycks ha varit besvärligt. Under ett verksamhetsår som resulterade i en bruttovinst på 476000 mark i en balansräkning där fonderna reducerats med 40000 mark, skulle man verkställa utdelningen för 1878/79 på 462000 mark. 1885 var man i en likartad situation. Man hade året innan emitterat nya aktier som endast till hälften inbetalats. Återstoden representerade knappast några dolda tillgångar. De relativt stora avskrivningar som gjorts dessförinnan hade snarast tjänat att minska skillnaden mellan bolagets nominella aktiekapital och dess reella tillgångar. Skulle man kunna upprätthålla ambitionen med i stort sett oförändrad utdelningsprocent krävde detta att vinsterna åtminstone låg på samma nivå, helst

8 Protokoll från Aufsichtsratssitzung 10.9.1883. Den direkta egna exporten hade uppgått till 260 ton, Hoffer till Nobel 16.9.1883.

givetvis att de ökade. År 1885 var man dock nödgad att t.o.m. gå under den magiska 10-procentgränsen.[9]

Konkurrens och konkurrensbegränsning

Högkonjunkturen i Tyskland omedelbart efter det fransk-tyska kriget är de s.k. "Gründerjahre" inom den tyska industrin. Kapitaltillgången var god, framtidstron stark, den industriella tillväxten stor inom alla branscher. Järnmalmsproduktionen ökade med mer än 50 procent på tre år. Den snabba utbyggnaden av såväl det tyska som det österrikisk-ungerska järnvägsnätet fortsatte.[1] Marknaden för dynamit var expansiv. Det tyska Nobel-företaget som redan 1867 saluförde dynamit kunde dra full nytta av den växande efterfrågan. Firmans produktion och vinster ökade kraftigt.

Den avsättningskris med sjunkande produktion och fallande priser som följde kom också att drabba Nobel-bolaget. Det var inte bara så att efterfrågan sjönk och sedan stagnerade, konkurrensen hade också ökat. De expansiva åren i decenniets början hade inneburit ett stort nyetablerande även inom sprängämnesindustrin.

Som väntat med tanke på patentsituationen fick det tyska Nobel-bolaget ganska snart känna av konkurrens från andra företag. Redan 1871 fanns det konkurrerande dynamitföretag i såväl Tyskland som Österrike. År 1874 fanns enbart i Tyskland åtminstone sex dynamitföretag, Alfred Nobel & Co. inte inräknat.[2] Även om de var små jämförda med Nobel-firman var de inte betydelselösa, och i varje fall Carstens och Bandmann var bekymrade över den prispressande effekt som de hade.[3]

Det rådde delade meningar om hur konkurrensen skulle bemötas. Carstens och Bandmann var snarast inne på linjen att firman skulle köpa upp eller ingå leveransavtal med konkurrenterna. Nobel var emot sådana uppköp; konsekvensen

9 Att man i de kontinentala Nobel-bolagen kalkylerade med en utdelning om minst 10 % har framgått av omorganisationen av de tyska och franska företagen och framgår också av de fusionsdiskussioner som relateras i följande avsnitt.

1 W. Hoffman, Das Wachstum der Deutschen Wirtschaft seit der mitte des 19. Jahrhunderts flerstädes; Statistical Abstract for Foreign Countries 1865 to 1876–7.

2 H. de Mosenthal, The Life-Work of Alfred Nobel, s. 3.

3 Carstens till Nobel 1.5, 6.5, 13.5.1871, 30.5, 31.12.1872, 12.6.1873.

skulle bara bli höjda tillverkningskostnader. I längden skulle firman inte kunna fortsätta att köpa upp alla konkurrerande företag som kunde uppkomma. Bakom hans ståndpunkt tycker man sig också skymta moralisk indignation. Han talade ibland om parasitfabriker, och det verkar som om han tyckte att det skulle vara under hans värdighet att tvingas köpa upp företag som drog nytta av hans egen uppfinning.[4]

Leveransavtal ingicks dock med två av konkurrenterna, de viktigaste kan man förmoda. Efter en tid köpte man upp en av dessa och förvärvade härigenom Schlebusch-fabriken vid Mülheim, som kom att ingå i DAG.[5] Leveransavtal slöts också med Vereinigte Pulverfabriken, d.v.s. en kruttillverkare. Detta företag stod emellertid bakom Rheinische Dynamitfabrik zu Opladen, som hade grundats 1873 för dynamittillverkning. Avtalet gällde leverans av dynamit från Alfred Nobel & Co. till ett bestämt grosshandelspris, som Vereinigte Pulverfabriken sedan försålde.[6] Förmodligen trodde sig Carstens och Bandmann därigenom hålla nere dynamittillverkningen vid Opladen.

Under några år vid mitten av 1870-talet tycks inte konkurrensen ha varit av den omfattning att den besvärade Alfred Nobel & Co. Avsättningen och vinsterna var mycket tillfredsställande. Järnvägsbyggandet var vid denna tid fortfarande omfattande, särskilt i Preussen. Dessutom tycks det som om lönerna i allmänhet var stabilare än priserna. Under det allmänna prisfallet blev därigenom lönernas relativa betydelse större, vilket i konkurrenshänseende gynnade ett arbetsbesparande sprängämne som dynamiten.[7]

Under senare delen av 1870-talet blev dock konkurrensen inom Tyskland högst irriterande, sett ur DAG:s synvinkel. Det var tre företag som nämndes från tid till annan, Alt Berun i Schlesien, Kölner-firman Krebs med sin lithofracteur och Rheinische Dynamitfabrik zu Opladen.[8]

Den besvärligaste konkurrenten var Opladen och detta trots att DAG fortfarande hade ett leveranskontrakt med dess störste aktieägare, Vereinigte Pulver-

4 Nobel till Bandmann och Carstens 30.12.1875.

5 Detsamma.

6 Rheinische Dynamitfabrik zu Opladen konstituerades 1873 med ett nominellt aktiekapital på 300 000 thaler eller 900 000 mark, varav 60 % inbetalades, Bolagets statuter. Redan dessförinnan hade dynamitfabriken byggts, Barbe till Nobel 19.11.1872. Avtalet mellan DAG och Vereinigte Pulverfabriken framgår av Nobel till Bandmann och Carstens 30.12.1875.

7 Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich, 1882, s. 107; W. Hoffman, a. a. flerstädes; G. Bry, Wages in Germany 1871–1945, flerstädes.

8 Bl.a. Carstens till Nobel 12.2, 11.3, 14.3, 1.8, 22.12.1877.

fabriken.[9] Den starke mannen i både Vereinigte Pulverfabriken och Opladen var J.N. Heidemann. Vereinigte Pulverfabriken var hans verk. I början av 1873 hade på initiativ av Heidemann inte mindre än 19 krutfabrikanter i Rheinland och Westfalen gått samman i ett aktiebolag, vars fullständiga namn var Vereinigte Rheinisch-Westfälische Pulverfabriken. Syftet, att minska den överproduktion och konkurrens som rådde, uppnåddes åtminstone för en tid och för denna del av Tyskland.[1] Det är inte svårt att förstå att kruttillverkarna ville få in en fot på det nya sprängämnesområdet där detta var möjligt. Och möjligt var det i Tyskland eftersom marknaden där inte var skyddad av patent. Heidemann var dessutom en man med stora ambitioner på såväl det ekonomiska som politiska planet. Barbe, som i början kallade honom Eidemann, skulle snart lära sig stava hans namn rätt.[2]

Det rådde forfarande delade meningar inom DAG:s ledning om hur konkurrensen från Opladen och andra skulle bemötas. I linje med sin tidigare politik önskade Carstens och Bandmann samförstånd med konkurrenterna. Nobel, och med honom Barbe, var negativ såväl till samarbete som till uppköp av konkurrerande fabriker.

År 1877 inleddes förhandlingar mellan Carstens & Bandmann och männen bakom Opladen och Vereinigte Pulverfabriken. Man diskuterade en eventuell fusion mellan DAG och Opladen.[3] Vem som var initiativtagare till dessa förhandlingar är inte känt. Opladen-gruppen framställde som villkor eller önskemål att det italienska Nobel-bolaget skulle köpa deras nyligen uppförda fabrik i Oneglia i Italien. Nobel och Barbe sade blankt nej till detta. De ville inte höra talas om köp av vare sig Opladen eller Oneglia. Det italienska bolagets styrelse som erhållit det formella anbudet avvisade detta.[4]

Som tidigare ansåg Nobel att förvärv av konkurrerande dynamitfabriker var en dyrbar och kortsiktig politik. Det var lätt att starta dynamitfabrikation; köpte man upp ett företag fanns det snart flera andra. Vad Opladen beträffar ansåg både Nobel och Barbe att det var ett företag på fallrepet. Barbe hade hört ryktas att

9 Protokoll från Aufsichtsratssitzung 13.3.1878.

1 V. Holzschuher, Soziale und Ökonomische Hintergrunde der Kartellbewegung, s. 99. G. Martin, Geschichtliche Entwicklung der Kartellbildung in der deutschen Sprengstoff-Industrie, ss. 8–11.

2 Barbe till Nobel 17.12.1877.

3 Framgår av Barbe till Nobel 19.10.1877 som sade sig ha hört det av Edelmann vilken var på besök i Paris.

4 Carstens till Barbe 13.12.1877; dens. till Nobel 12.3.1878; Barbe till Carstens 15.12.1877; dens. till Nobel 16.12.1877, 3.2, 24.2.1878.

Opladens direktör skulle lämna bolaget för att ge sig in i trävarubranschen, vilket för Barbe var ett tecken på att företaget måste gå dåligt. Nobel ansåg att det var DAG:s leveranskontrakt som höll Verinigte Pulverfabriken och männen bakom såväl detta företag som Opladen under armarna.[5]

Det blev därför ingen fusion med Opladen den här gången. Visserligen var Vorstands makt stor men för inköp av andra fabriker fordrades bolagsstämmans beslut. Med Nobel och Barbe i opposition brydde sig inte Carstens och Bandmann om att föra frågan så långt. Leveranskontrakt med Vereinigte Pulverfabriken hade DAG fortfarande, mot Nobels önskan; till det räckte Vorstands befogenheter.[6]

När fusionsförhandlingarna gick om intet ville Heidemann att dessa leveranskontrakt skulle utvidgas till att gälla all leverans av dynamit från DAG på den tyska marknaden. Pulverfabriken skulle fungera som DAG:s enda försäljare. På det sättet skulle marknaden lättare kunna överblickas "als ob die Pulverfabriken selbst eine Dynamitfabrik anlegen würden." Erbjudandet avböjdes av Aufsichtsrat och Vorstand uppmanades i stället att bemöda sig om att leverera direkt till avnämarna även om detta skulle innebära pekuniära uppoffringar för bolaget. Kontrakten med Pulverfabriken kom emellertid fortfarande att upprätthållas. Än så länge hade Carstens och Bandmann sin tämligen oinskränkta makt över den praktiska skötseln av DAG.[7]

Nobels inställning var vid denna tid förmodligen baserad på en förhoppning att DAG snart skulle kunna leverera spränggelatin som det skulle ha monopol på i kraft av sina patent. 1877 när en ny patentlag för hela kejsardömet antagits hade Nobel ansökt om patent på spränggelatin för hela Tyskland. Detta beviljades 1878 för en tid av 15 år.[8] För avsevärd tid framöver skulle det tyska bolaget således inte behöva bekymra sig för konkurrens.

Det gick emellertid trögt med övergången till spränggelatintillverkningen. Under 1878 och 1879 tog Barbe vid flera tillfällen upp saken i Aufsichtsrat. Enligt honom gjorde Carstens och Bandmann ingenting för att få igång denna produktion. Bolagets tekniske konsult, Trauzl, ansåg att det fanns två hinder för spräng-

5 Nobel till Carstens 7.5.1878.

6 Detsamma samt protokoll från Aufsichtsratssitzung 13.3.1878.

7 Protokoll från Aufsichtsratssitzung 21.6, 6.12.1878.

8 Kaiserliches Patentamt N. 4829, 28.2.1878. Enligt L. F. Haber, The Chemical Industry during the Nineteenth Century, ss. 202–203, var de patent som beviljades enligt den nya lagen mycket säkra; långa förundersökningar föregick nämligen beviljandet.

gelatinproduktion: Nobels royalty och Carstens. Hela 1870-talet gick utan att DAG hade börjat leverera det nya spränggämnet.[9]

Nobels uppfattning om Opladens ekonomiska ställning kan synas ha haft fog för sig. 1876 hade bolaget redovisat en vinst på 126 000 mark och utdelat fem procent. Åren 1877–1879 förekom ingen utdelning. Om 1878 heter det: "Die Reserve Conto ist verschwunden, kein Gewinn noch Dividende."[1] År 1879 producerade Opladen cirka 300 ton dynamit. DAG:s produktion för den tyska hemmamarknaden var då 500 ton. Ett häftigt priskrig pågick emellertid. Opladen försålde uppenbarligen till förlustpriser och var därför en särskilt irriterande konkurrent till DAG. Tidvis offererades dynamit till M. 1,67 per kilo. DAG följde med. Vid denna tid var tillverknings- och fraktkostnader för dynamit framställd vid Krümmel M. 1,80 per kilo, för dynamit från Schlebusch M. 1,70, åtminstone om det rörde sig om mindre partier. Vid större leveranser kunde fraktkostnaderna nedbringas.[2]

Våren 1879 slöt Carstens en prisöverenskommelse med Opladen avseende entreprenadauktionerna vid Klausthal och Laufenthal, något som fördömdes av Barbe. Hösten 1879 tog Carstens inför Aufsichtsrat upp frågan om fusion med Opladen. Ett anbud från Heidemann om försäljning av Opladen-bolaget förelåg. Styrelsen beslöt att studera frågan.[3]

Sådan var situationen när Hoffer tog över som Vorstand och Barbe och Nobel hade försäkrat sig om en säker majoritet i Aufsichtsrat. Nu skulle de med större kraft kunna driva omläggningen till spränggelatinproduktion.

Sommaren 1880 kom emellertid med ett svårt bakslag. I brev den 7 juli bestred Heidemann Nobels gelatinpatent för Tyskland. När det beviljades 1878 var tillverkningsprocessen redan "öffentlich beschrieben" i Nobels brittiska, franska och belgiska patenthandlingar. Därmed hade det inget värde menade Heidemann. I oktober meddelades att Opladen tänkte börja sälja spränggelatin. Heidemanns bedömning tycks ha varit riktig så tillvida att om den tyska patentbeskrivningen inte avsevärt skilde sig från vad myndigheterna i andra länder offentligt publicerat i samband med beviljandet av patentet var utsikten att kunna undvika ett ogiltig-

9 Protokoll från Aufsichtsratssitzung 21.6, 5.8.1878, 30.4.1879; I. Trauzl till Nobel 26.6, 10.7.1879.

1 PM över Opladen, daterat 3.11.1879; utdelningen framgår även ur Salings Börsen Papiere 1883/1884 s. 514.

2 PM not 1 ovan; Barbe till Nobel 12.3.1879.

3 Barbe till Nobel 4.3.1879; protokoll från Aufsichtsratssitzung 4.11.1879.

förklarande i Tyskland mycket liten. DAG hade då fortfarande kvar den patenträtt som beviljats för vissa delstater under 1875 och i början av 1876. Dessa patent varade dock endast i 5–6 år och skulle således snart löpa ut.[4]

Vad som egentligen hände i patentfrågan är ovisst. I november slöts en "Verkaufskonvention" med Opladen och Vereinigte Pulverfabriken. Alldeles uppenbart måste den ha föregåtts av en kompromiss. Opladens intentioner att tillverka spränggelatin talas det inte längre om. Konventionen innebar att vissa minimipriser fixerades för dynamitförsäljningen på den tyska marknaden, från M. 2,40 ned till M. 2,20 per kilo beroende på leveransens storlek. Vereinigte Pulverfabriken fick dessutom rätt att leverera dynamit från DAG till vissa gruvor. De fick köpa dynamiten för M. 1,70 per kilo, d.v.s. strängt taget till DAG:s självkostnadspris.[5]

Konventionen utvidgades senare i november 1880 att innefatta Krebs dynamitfabrik i Köln och i december även Alt Berun. Därmed var kontrakt slutna, "in Folge deren alle deutschen Dynamit-Fabriken zur Einhaltung gewisser deutscher Verkaufspreise und zu einer gewissen Vertheilung der deutschen Lieferung sich verphlichteten."[6]

Priskonventioner och karteller var ingen nyhet i Tyskland vid denna tid. Kartellrörelsen i modern mening kan ledas tillbaka till åtminstone 1840-talet. Från 1850- och 1860-talen finns mångfaldiga exempel på konkurrensbegränsande sammanslutningar. Lågkonjunkturen som följde på de utpräglade "Gründerjahre" gav ny näring åt sammanslutningar av olika slag. Speciellt utpräglat tycks detta ha varit i Rhen-området, där nygrundandet varit särskilt kraftigt och konjunktursvackan resulterat i överproduktion och fallande priser.[7]

Inom den tyska dynamitindustrin rådde prisfred i några år. Under tiden fortsatte förhandlingarna mellan Opladen och DAG om en fastare allians. DAG:s styrelseprotokoll ger vittnesbörd om ständigt ändrade krav från Heidemanns sida. I februari 1883 var man äntligen överens och kunde skrida till verket. DAG övertog 689 av Vereinigte Pulverfabrikens aktier i Opladen. Vereinigte Pulver-

4 Utdrag ur ett brev av Heidemann 7.7.1880; G. Oppenheim till Nobel 4.10.1880; Nobel till G. Oppenheim 6.10.1880.

5 Protokoll från Aufsichtsratssitzung 10.11.1880.

6 Protokoll från Aufsichtsratssitzung 7.3.1881. Priskonventionen skulle gälla t.o.m. utgången av 1883 men utsträcktes redan 1881 t.o.m. utgången av 1885, protokoll från Aufsichtsratssitzung 20.8.1881.

7 V. Holzschuher, a.a., flerstädes.

fabriken fick i ersättning 1 500 nyemitterade DAG-aktier. Samtidigt beslöt aktieägarna i DAG att av det schweiziska bolaget köpa de 750 Opladen-aktier som detta bolag året innan förvärvat.[8]

Därmed blev DAG innehavare av 1 439 av Opladens 1 500 aktier. Opladenbolaget fick tillstånd att tillverka spränggelatin mot erläggande av royalty. Nobel gick med på att sänka sin royalty för den tyska marknaden från 8 till 6 pfennig.[9] Ledningen för DAG hade tänkt sig att Opladen-företaget och DAG skulle drivas gemensamt. Än så länge satt visserligen Opladens gamla Aufsichtsrat med Heidemann som ordförande kvar. Man hade emellertid erhållit ett löfte av Heidemann att helt få ta över ledningen av Opladen-bolaget från och med 1885.[1]

Detta var läget för DAG våren 1883. Opladen och DAG skulle snart vara helt fusionerade. Sedan 1880 hade man haft en pris- och leveranskonvention, som formellt gällde till 1885, men denna var en mycket lösligare och riskablare överenskommelse än en riktig fusion. Spränggelatinproduktionen hade äntligen kommit igång och produktionen var nu uppe i 150–200 ton. Vinsterna för DAG artade sig att bli rekordartade för räkenskapsåret 1883 och Opladen hade för 1882 haft en bruttovinst på 455 000 mark.[2]

Sommaren 1883 gick det emellertid upp för DAG:s ledning att Heidemann inte hade för avsikt att uppge sitt inflytande i Opladen. Opladens Aufsichtsrat beslöt att höja aktiekapitalet med 300 000 mark.[3] Femhundra nya aktier till Heidemann – detta var avsikten med emissionen – innebar att han med de 61 som han hade behållit fortfarande hade avgörandet i sin hand i fråga om eventuella sammanslagningar med andra bolag. I april hade nämligen Opladens statuter ändrats. Tidigare hade det krävts endast enkel majoritet på bolagsstämman för att avgöra eventuella fusioner. Från och med denna tidpunkt krävdes 3/4 majoritet.[4]

Nobel blev underrättad per telegram och en livlig korrespondens vidtog mellan honom och ledningen för DAG. Enligt bolagets jurist hade Opladens Aufsichtsrat inte befogenheter att höja aktiekapitalet utan att höra bolagsstämman. Detta beslut kunde resultera i straff på upp till fem års fängelse för medlemmarna i Aufsichtsrat, ansåg bolagsjuristen. Aktieägarna kunde vidta aktioner. Aktie-

8 Protokoll från Aufsichtsratssitzungen 1881, 1882; protokoll från extra bolagsstämma 10.2.1883.
9 A. Hoffer till Nobel 21.4.1883; Nobel till A. Hoffer 3.5.1883.
1 Protokoll från Aufsichtsratssitzung 7.7.1883.
2 "Rheinische Dynamit-Fabrik, Opladen Financial Statistics for Thirteen Years."
3 A. Hoffer till Nobel 2.7.1883.
4 Rheinische Dynamit-fabrik zu Opladen, Statuter, 1883.

ägarna var DAG och än så länge formellt det schweiziska bolaget, förutom Heidemann förståss. Något åtal väcktes emellertid aldrig. Däremot lyckades DAG få köpet av de 750 aktierna från det schweiziska bolaget upphävt.[5]

Heidemann satt således fortfarande kvar som den starke mannen i Opladen. Hans löfte att 1885 frånträda ledningen kunde man knappast lita på inom DAG; Heidemann eller Vereinigte Pulverfabriken ägde nu 1 500 DAG-aktier.

I början av 1880-talet hade vidare tre nya dynamitföretag grundats i Tyskland, Deutsche Sprengstoff, Dresdner Dynamit-Fabrik och Kölner Dynamit-Fabrik.[6] Den prisöverenskommelse som reglerade den tyska marknaden skulle snart vara värdelös. Grundare till Deutsche Sprengstoff var Gerhard och Alfred Carstens, bröder till DAG:s förre Vorstand, Christian Ferdinand Carstens. Bolaget byggde två fabriker i Tyskland, en för dynamit och en för bomullskrut.[7] Bomullskrutfabriken kunde tyda på att Deutsche Sprengstoff hade för avsikt att tillverka spränggelatin.

5 Hoffer till Nobel 2.7. (telegram), 6.7, 12.7.1883.

6 Trading Agreements (TA, ICIA).

7 Statuten der Deutschen Sprengstoff-Actien-Gesellschaft. Att det egentligen var C. F. Carstens som stod bakom framkommer av korrespondensen mellan Hoffer, Nobel och Barbe. Omkring mitten av 1880-talet är det också C. F. Carstens som undertecknar avtal som berör Deutsche Sprengstoff.

De schweiziska och italienska företagen

Schweiz

Redan 1872 utbjöd Opladen dynamit till försäljning i Schweiz.[1] Även sedan Nobel och Barbe anlagt en dynamitfabrik inom landet, i Isleten nära Flüelen i kantonen Uri, möttes de av konkurrens från tyska tillverkare, bland vilka dock inte Opladen tycks ha särskilt utmärkt sig.

År 1875 tillkom en inhemsk konkurrent, det schweiziska dynamitbolaget Dynamite d'Ascona. Barbe hade tänkt sig att man skulle möta denna nytillkomna konkurrens från Ascona genom att ingå en överenskommelse med de tyska tillverkarna och gemensamt bekämpa Ascona. Någon sådan överenskommelse tycks dock inte ha kommit till stånd.[2]

Isleten-fabrikens kunder var främst entreprenörerna vid St. Gotthardstunneln och Gotthardsbanan. Huvudentreprenören för tunnelarbetena, L. Favre, var under några år delägare i Isleten-fabriken, men när det schweiziska Nobel-bolaget bildades på hösten 1875 och övertog Isleten, blev Favre inte aktieägare. Han tycks i stället ha överflyttat sitt intresse till Asconabolaget. Trots detta fortsatte

1 Barbe till Nobel 19.11.1872.
2 Barbe till Nobel 3.8, 24.9, 3.10.1875.

Favre att ta dynamit även från Isleten, och 1876, då järnvägsbyggandet låg nere, var han dess ende kund av betydelse.[3]

Bekymret just då för det schweiziska Nobel-bolaget var inte hur det skulle kunna få större order från Favre utan fastmer hur det skulle kunna minska leveranserna till honom. Favres ekonomi var en aning ansträngd och bolaget hade stora utestående krediter till honom. När han dessutom på hösten 1876 ville att bolaget skulle omsätta några växlar åt honom, var Barbe benägen att helt låta inställa leveranserna till honom om han inte betalade kontant, trots att detta i praktiken var liktydigt med att produktionen vid Isleten helt fick avbrytas. Snart skulle Isleten kunna leverera spränggelatin, som det skulle ha monopol på, och då skulle Favre tvingas köpa mot kontant betalning, så resonerade Barbe.[4]

Vid samma tid fördes förhandlingar med Ascona om fusion av de två schweiziska dynamitbolagen. En uppgörelse syntes nära men Ascona-gruppen drog sig helt plötsligt ur i början av 1877.[5]

I Tyskland ville Nobel och inte heller Barbe sedan han kommit med höra talas om fusioner och helst inte heller om prisöverenskommelser. I Schweiz däremot var det just dessa två vägar Barbe ville slå in på för att begränsa konkurrensen. Diskussionerna om fusion med Ascona fördes just vid den tidpunkt då Carstens och Bandmann höll på att förhandla med Opladen. Förväntningarna på spränggelatinet måste ju ha varit minst lika stora vad den schweiziska marknaden beträffar, förmodligen större med tanke på kunder man där hade. Spränggelatin lämpade sig särskilt väl för större sprängningar som det här var fråga om. Barbe själv motiverade sitt ställningstagande med att köpet av Ascona var ett köp av en kundkrets, nämligen Favres, vilket inte skulle vara fallet med Opladen.[6]

Det schweiziska Nobel-företaget tycks ha betraktats endast som en mycket måttlig framgång ditintills. I knappa tre år, en del av 1874 och hela 1875 och 1876, hade det varit igång, och konkurrensen hade hela tiden varit svår. Nobel beräknade produktionen inför 1877 till drygt 100 ton, vilket var knappt en tiondel av vad det tyska bolaget producerade.[7] Vinsterna hade belöpt sig på 80–100 000

3 Barbe till Nobel 3.10.1875, 19.1, 5.8.1877.

4 Barbe till Nobel 7.9, 14.9, 4.11.1876, 4.2.1877.

5 Barbe till Nobel 1.12, 5.12, 8.12, 23.12.1877, 3.2.1878; L. Roget & Cie till Barbe 12.12, 14.12, 15.12.1877. Société d'Ascona till Barbe 9.2.1878 som meddelar att dess styrelse med beklagande avböjer förslag om fusion. Société Suisse till Société d'Ascona 14.2.1878.

6 Barbe till Nobel 16.12.1877.

7 Nobel till A. A. Cuthbert 22.11.1877.

francs per år, vilket inte var mer än Barbe ensam fick i vinster från Hamburgbolaget för sina 16 procent i detta.[8] En vinst på 6–8 procent på det nominella aktiekapitalet var förmodligen mindre än man hade beräknat. Oftast kalkylerade Barbe med en avkastning på cirka 10 procent, när han föreslog storleken på bolagens aktiekapital.[9] Att det inbetalda kapitalet i realiteten torde ha stannat vid 300 000–500 000 francs, och att vinsterna i proportion därtill knappast var låga är en annan sak. Delägarna hade säkert föreställt sig en mera lysande marknad i Schweiz med hänsyn till alla tunnelarbeten och järnvägsbyggen som pågick där.

På våren 1878 stoppades dynamitproduktionen vid Isleten-fabriken, och bolagets chef Amadée Hoffer, åkte till Italien för att hjälpa till där. Orsaken var att St. Gotthardsbolaget lagt ner arbetena under våren 1877 av brist på likvida medel. Det schweiziska dynamitbolaget hade helt enkelt inga kunder.[1]

Försökstillverkningen av spränggelatin fortsatte dock vid Isleten. Inte förrän sommaren 1879 öppnades fabriken igen. Bolagets existens tryggades och uppbyggnaden av spränggelatintillverkningen kunde pågå fastän fabrikationen i övrigt i nära två år låg nere, detta främst genom att bolaget ingick i den inofficiella nobelkoncernen. Syndikatet, Nobel och Barbe förskotterade kostnaderna för den experthjälp som behövdes.[2] Förmodligen större delen av de administrativa kostnaderna, nämligen Hoffers lön, kunde för en tid överflyttas på det italienska bolagets konto. I övrigt var det naturligtvis en fördel för bolaget att de fasta kostnaderna inom dynamittillverkning var så förhållandevis låga.

När fabriken öppnade igen kunde den börja offerera spränggelatin. Nu var alltså utsikterna betydligt ljusare. Tillverkningen av spränggelatin var en betydligt mer komplicerad process än dynamittillverkning. Trots det stora know-how som personalen och ledningen vid Isleten-fabriken hade och trots att Nobel själv, hans kemist Fehrenbach och även Barbe deltagit i försökstillverkningen, hade det

8 Barbe till Nobel 21.2.1880. Förmodligen var även detta en stark överdrift. Uppgifterna har inte kunnat verifieras i andra handlingar. I Barbe till Nobel 25.2.1880 uppges att vinsten årligen varit Fr. 90 000.

9 Jämför omorganisationen av de tyska, franska och schweiziska bolagen.

1 Redan sommaren 1877 hade man inskränkt produktionen och Hoffer hade vistats vid den italienska fabriken i ett par månader. Nobel till Barbe 5.8.1877, 25.2.1878. Volkswirthschafts-Lexikon der Schweiz, s. 784 för uppgifter om Gotthardsbolaget.

2 Barbe till Nobel 12.7, 27.11.1879. Nobel hade lånat bolaget Fr. 15 000.

tagit nära tre år innan man lyckats framställa en tillfredsställande produkt.[3] Det var förmodligen detta som Barbe menat med monopol.

Trots detta åtminstone tillfälliga monopol – som inte grundade sig på patent utan på den erfarenhet man redan hade förvärvat – slöt det schweiziska bolaget 1879 en överenskommelse med Favre & Co. Favre & Co. garanterade inköp av ett visst kvantum dynamit och ett betydligt mindre kvantum spränggelatin samt överlät på Nobel-bolaget vissa kontrakt med andra företag, Ascona i Schweiz och ett med det italienska Nobel-bolaget konkurrerande företag i Italien. Det schweiziska Nobel-bolaget betalade en kontant engångssumma till dessa två bolag mot att det fick överta leveranskontrakten rörande dynamit till Favres kundkrets.[4] Fortfarande var således dynamiten av betydelse. Det schweiziska bolaget var villigt att betala för att få överta just dynamitleveranser. Bolagets kapacitet för spränggelatinproduktion var ännu relativt begränsad. Framför allt var det tillverkningen av bomullskrut som var flaskhalsen.[5]

Spränggelatinet vann dock mark. Särskilt i tunnelsprängningar var det överlägset dynamiten. Om man tidigare i en tunnel sprängde 17–18 meter per månad med dynamit hann man med 27–28 meter med spränggelatin.[6]

Genombrottet i St. Gotthardstunneln skedde i början av mars 1880.[7] Året därpå var hela tunnelkomplexet färdigt. Det är ovedersägligt att spränggelatinet påskyndade fullbordandet av St. Gotthardstunneln. Men att som tidigare gjorts tilldela spränggelatinet avgörande betydelse för tunnelsprängningarna är en klar överdrift. Med kännedom om det schweiziska bolagets produktion, försäljning och vinster måste också tidigare påsteenden om den enorma efterfrågan på framför allt spränggelatin som tunnelarbetena skulle ha inneburit för det schweiziska bolaget i hög grad modifieras. Under ett par år i mitten av 1870-talet levererade Nobel-bolaget dynamit till arbetena i St. Gotthard men då i stark konkurrens med ett flertal andra bolag. Från 1877 till sommaren 1879 låg fabrikationen vid Nobelfabriken nere och först därefter började försäljningen av spränggelatin, ännu dock i tämligen blygsam skala. För genomträngandet av St. Gotthardsmassivet kan spränggelatinet endast ha varit av marginell betydelse.

3 Barbe till Nobel 16.3.1876, 24.1.1877, 12.7, 22.7, 28.7.1879.

4 Barbe till Nobel 16.12.1879, 25.2.1880. L. Favre hade avlidit i juli, Historisch-Biographisches Lexikon der Schweiz, III.

5 Barbe till Nobel 28.2, 29.2, 1.3, 8.3.1880.

6 Barbe till Nobel 27.2.1880.

7 Den 29.2, enligt Svensk Uppslagsbok, den 2.3. enligt Barbe till Nobel 23.2, 25.2.1880.

Italien

Trots att det italienska Norge-bolaget med sin fabrik i Avigliana under några år var ensamtillverkare av dynamit tycks försäljningen på den italienska marknaden inte varit särskilt framgångsrik. Ännu 1875 sade Barbe att bolaget endast hade obetydlig försäljning.[8] Nobel beräknade produktionen omkring 1877 till ungefär 100 ton per år.[9] Då hade också ett flertal konkurrenter dykt upp. Opladen har redan nämnts. Förutom dess fabrik i Oneglia fanns åtminstone två andra konkurrerande dynamitfabriker på italiensk mark.[1] Nobel-bolagets likviditet var under större delen av 1870-talet ansträngd, och Nobel och Barbe lånade vid ett tillfälle 20 000 francs vardera till bolaget för att avhjälpa den mest akuta penningbristen. Inga utdelningar gjordes.[2]

Även i Italien stod hoppet till spränggelatinet; bolaget byggde tidigt en bomullskrutfabrik och började göra försök. Det var som nämnts betydligt svårare att få fram ett bra spränggelatin än man först hade tänkt sig och försökstillverkningen pågick i tre år 1876–1879, innan bolaget vågade gå ut på marknaden med den nya produkten.[3] Den i stora delar nya produktionsapparat som spränggelatintillverkningen krävde kostade naturligtvis pengar. Samtidigt pressades priserna på bolagets gamla produkt, dynamit, genom den hårda konkurrensen. År 1879 var vinsterna ungefär 100 000 francs, om man får tro Barbe. Sannolikt var även detta en överdrift. Då hade bolaget börjat leverera spränggelatin, om ock ännu i mindre skala.[4]

Detta år ingick det schweiziska bolaget sin överenskommelse med Favre & Co., som innebar en begränsning av konkurrensen även för det italienska bolaget. För detta fick det italienska bolaget gottgöra det schweiziska. Ännu kvarstod dock ett par konkurrenter. Deras affärer tycks ha varit dåliga. Oneglia-fabriken var t.ex. stängd under några år, just efter det att Opladen 1877 erbjudit Nobel företaget att överta Oneglia.[5]

I början av 1880 föreföll framtidsutsikterna för det italienska Nobel-bolaget

8 Barbe till Nobel 3.8.1875.
9 Nobel till A. A. Cuthbert 22.11.1877.
1 Barbe till Nobel 15.12.1877.
2 Barbe till Nobel 16.11.1877, 2.1.1878; Nobel till A. Duchène 22.11.1877.
3 Barbe till Nobel 15.4, 4.8.1877, 17.1.1880.
4 Barbe till Nobel 8.3.1880.
5 Barbe till Nobel 5.12.1879.

långt mera lovande än förut. Fullbordandet av Gotthardsbanan fortsatte nu på den italienska sidan. Vissa kommuner i norra Italien hade beviljat avsevärda summor till järnvägsbyggande, och bolaget förutsåg stora order, inte minst på spränggelatin, som ju lämpade sig särskilt bra för större sprängningar i hårt berg.[6]

Fusion

I början av år 1880 var situationen således betydligt ljusare för både det schweiziska och det italienska bolaget. Avtalet med Favre & Co. garanterade det schweiziska bolaget en viss försäljning. Konkurrensen hade lättat även för det italienska bolaget genom det schweiziska bolagets avtal och de nya järnvägsbyggena i norra Italien gav i utsikt en mer expansiv marknad. Vinstutsikterna var för bägge bolagen bättre än tidigare.

Barbe bestämde sig då för att slå samman dessa två bolag. Nobel hade inget att invända och de övriga styrelsemedlemmarna i det italienska bolaget ställde sig positiva. Något tveksamma var däremot vissa av styrelsemedlemmarna i det schweiziska bolaget. Efter ett halvår hade dock Barbe fått även dessa med sig och förslaget kunde föreläggas bolagens respektive bolagsstämmor.[7]

Ett nytt bolag, Dynamite Nobel, bildades med ett aktiekapital på 3,6 miljoner francs. Det inregistrerades i Isleten i Schweiz. Sista halvåret 1879 hade det schweiziska bolagets vinst uppgått till 115 000 francs, och Barbe räknade med att vinsten för 1880 skulle bli minst 300 000 francs. Det italienska bolagets vinst borde under 1880 uppgå till cirka 100 000 francs. Sattes aktiekapitalet till 3,6 miljoner skulle bolagens sammanslagna vinster räcka till en 10-procentig utdelning, menade Barbe. Nobel tyckte visserligen att det kunde räckt med 2,7 miljoner men böjde sig för majoriteten.[8]

Fusionen var ingalunda omotiverad och utifrån sett verkar den som en rationell åtgärd. Redan Carstens och Bandmann hade ju på sin tid ansett att det skulle räcka med *ett* bolag för de schweiziska och italienska marknaderna. Nu när man

6 Barbe till Nobel 23.2, 27.2.1880. I juni 1879 hade fördrag slutits mellan Italien och Schweiz enligt vilket bägge staterna skulle bidra med specialsubventioner för färdigställande av linjen Giubiasco–Lugano, Volkswirthschafts-Lexikon der Schweiz, s. 784.

7 Barbe till Nobel 15.2, 23.2, 25.2, 15.3, 18.4, 26.4, 28.8.1880. Konstituerande bolagsstämma med det nya bolaget hölls 28.8.1880.

8 Barbe till Nobel 15.1, 23.2, 8.3, 26.4.1880; Nobel till Barbe 12.3.1880.

stod inför väsentligt förbättrade kommunikationer mellan Italien och Schweiz genom fullbordandet av Gotthardsbanan framstod sammanslagningen som än mer motiverad.

I början av 1880-talet verkade den italienska marknaden mer lovande än den schweiziska. Den överkapacitet som det schweiziska bolaget eventuellt skulle få på den inhemska marknaden kunde då utnyttjas rationellare om bolagen slogs samman. Värdet av en sammanslagning bestyrktes för övrigt av en tillfällighet just vid denna tidpunkt. Den italienska fabriken drabbades av en explosion och produktionen fick tillfälligt stoppas. Den kom visserligen igång igen ganska snart, men avbrottet måste ändå ha påmint om vilka fördelar som låg i att ett spränga ämnesföretag hade tillgång till en alternativ fabrik.[9]

Man kan emellertid också urskilja andra skäl för en önskan att fusionera de två bolagen. Ett, som Barbe angav, var att det schweiziska bolagets aktier var mycket svåra att sälja. Det fanns ingen marknad för dem just då och hade inte funnits på lång tid. Kurserna var låga. Däremot var det större efterfrågan på de italienska. Barbe tänkte sig att fusionsbolagets aktier skulle finna en bra marknad i Italien.[1] En annan orsak var att bägge bolagen hade stora skulder och att framför allt det italienska hade direkta likviditetssvårigheter. Det behövdes ett tillskott på cirka 200 000 francs, beräknade Barbe, för att det italienska bolaget skulle kunna betala av sina skulder och börja utdela av vinsterna. Inga utdelningar hade ju dittills gjorts i Italien. När det nya fusionsbolaget bildades emitterades utöver de aktier som gick till aktieägarna i de två bolagen aktier för försäljning.[2] På så sätt löste man de mest akuta betalningsproblemen.

Fusionsbolaget emitterade 14 400 aktier på nominellt 250 francs vardera. Aktieägarna i det schweiziska dynamitbolaget fick för sina 2 400 aktier à Fr. 500 6 260 aktier i Dynamite Nobel. Aktieägarna i det italienska bolaget fick likaledes 6 260 nya aktier för sina gamla aktier, 1 200 à Fr. 500.[3]

De italienska aktieägarna gynnades således. Barbe som utarbetat förslaget till aktiebyte ansåg dock att detta var rimligt. Trots att det nominella aktiekapitalet i

9 Barbe till Nobel 10.2, 12.2, 15.2.1880.

1 Barbe till Nobel 25.2.1880.

2 Barbe till Nobel 15.3.1880. Att det italienska bolaget hade akuta betalningsproblem framgår också av Barbe till Nobel 26.4.1880, i vilket Barbe ber Nobel låta överföra de Fr. 12 000 som denne har innestående i det schweiziska bolaget till det italienska. Själv hade Barbe efter vad han sade låtit överföra Fr. 18 000 på det italienska bolaget.

3 Dynamite Nobel, Statuts.

det schweiziska bolaget var dubbelt så stort ansåg han att bolagen i realiteten var lika mycket värda; det schweiziska bolaget hade varje år utdelat sina vinster, det italienska hade fonderat sina.[4]

År 1879 hade det italienska bolaget en balansomslutning på 1 miljon francs. Fonderna uppgick till drygt 90000. Nettotillgångarna belöpte sig på cirka 700000 francs.[5] Troligen ger även dessa siffror en överdriven bild av verkliga förhållanden. Det stora dynamitlagret var nämligen, enligt vad den tekniske experten Liedbeck snart kunde konstatera, helt obrukbart och måste omedelbart brännas.[6] Accepteras emellertid de officiella uppgifterna och godtas Barbes uppfattning att det schweiziska bolagets egentliga tillgångar var i samma storleksklass som det italienska bolagets, kom aktiekapitalet i Dynamite Nobel att vara dubbelt så stort som nettovärdet på de gamla bolagens tillgångar.

Hur proportionerna mellan de italienska och schweiziska aktierna blev spelade ingen större roll för Nobel; han hade vid denna tidpunkt 21 procent i det italienska och 23 procent i det schweiziska bolaget. Exakt hur många aktier Barbe hade i de gamla bolagen är inte känt. Han sade emellertid själv att hans aktieinnehav var av samma storleksordning som Nobels och att proportionerna mellan italienska och schweiziska aktier var densamma.[7]

Nobels tidigare aktieinnehav i de schweiziska och italienska bolagen motsvarade 2754 nya aktier eller 19 procent i det nya bolaget. Han kom emellertid att få 3863 aktier eller 27 procent i Dynamite Nobel.[8] Hur det ytterligare förvärvet skedde finns ingen uppgift om. Det är möjligt att han tecknat nya aktier av dem som försåldes. Ganska snart noterades dessa fusionsaktier i drygt 300 francs.[9] Utan att förlora den kontrollerande majoriteten kunde Barbe och Nobel försälja mindre aktieposter, varför fusionen också innebar att deras egen likviditet förbättrades.[1]

4 Barbe till Nobel 25.2.1880.
5 Società Italiana, styrelseprotokoll 18.3.1880.
6 A. Galinié [fabrikschef vid Avigliana] till Nobel 30.3.1880.
7 Nobel till G. Vian 7.10.1880; Barbe till Nobel 15.2.1880.
8 Nobel till G. Vian 7.10.1880.
9 Nobel till M. Mérou 10.1.1881. Enligt detta var den aktuella kursen Fr. 340 – 350.
1 Enligt Nobel till M. Mérou 10.1.1881 hade Nobel vid denna tidpunkt cirka 3000 aktier i fusionsbolaget.

Av vinsterna att döma gick fusionsbolaget Dynamite Nobel strålande.[2] De redovisade vinsterna var i francs:

1880	616 925
1881	685 550
1882	858 000
1883	1 001 075

Sedan 1879 hade vinsterna mer än fyrdubblats. År 1882 redan ökades aktiekapitalet till 6,25 miljoner francs. Hälften av detta inbetalades.[3] Den omedelbara orsaken till denna nyemission var att Dynamite Nobel nu ingick ett avtal med Heidemann. Fusionsbolaget köpte 750 Opladen-aktier av Vereinigte Pulverfabriken och övertog Opladens fabrik i Oneglia, som omedelbart lades ned. Opladen-bolaget tillförsäkrades 10 procent av dynamitförsäljningen på den schweiziska marknaden.[4]

Räntabilitetsberäkningar utan tillgång till internt material är åtminstone i Dynamite Nobels fall helt värdelösa. För 1880, då fusionsbolaget startade med ett eget kapital på 3,6 miljoner francs, blir räntabiliteten på det nominella egna kapitalet drygt 15 procent. Då vet vi att redan ett reellt kapital på 1,8 miljoner är en grov överskattning. Förmodligen hade i det italienska bolaget aldrig betalats in mer än 300 000 francs och 90 000 hade fonderats sedan dess. I det schweiziska bolaget torde förhållandena ha varit ungefär desamma. Med en generös uppskattning kan det schweiziska bolaget 1875 beräknas ha startat med ett kapital på 500 000 francs. Vid fusionen hade bolaget inga fonder eftersom det utdelat hela vinsten.[5] När Dynamite Nobels aktiekapital 1882 höjdes med 2,65 miljoner inbe-

2 Uppgifter om vinsterna har hämtats ur "Intressanta papper rörande grundandet av Nobel Dynamite Trust".

3 Nobel till Monsieur le Directeur de Fabrique Isleten, 19.7.1882; dens. till Firma Justin Worms, Alphen Dauphin & C:o, 19.7.1882.

4 Nobel till I. Lévy 17.3.1882. Att en överenskommelse slutits mellan Opladen och Dynamite Nobel avseende den schweiziska marknaden framgår av avtalen i samband med trusten, Paris Memorandum. Se också Dynamit-Actien-Gesellschaft, slutet.

5 De båda bolagens nominella kapital var tillsammans 1,8 miljoner francs. Det italienska bolaget hade ett nominellt kapital på 600 000 francs, men endast Fr. 90 000 inbetalades vid starten. Huruvida ytterligare inbetalningar gjordes är inte bekant. Det schweiziska aktiebolaget hade ett nominellt aktiekapital om 1,2 miljoner francs, varav en tredjedel, eller 400 000 utbjöds till nyteckning. Dessutom betalade Carstens och Bandmann Fr. 225 per styck för 511 aktier. Huruvida 400 000 verkligen inbetalades och om Carstens' och Bandmanns betalning gick till bolaget är heller inte bekant.

talades som redan nämnts endast hälften. Den verkliga räntabiliteten måste ha varit mycket hög.

Att bolaget gick synnerligen bra kan det knappast råda någon tvekan om. Försäljningen inom Schweiz uppgick 1883 till 109 ton. Införseln var 15 ton. Den schweiziska marknaden var således tämligen liten. Isletenfabrikens export var emellertid dubbelt så stor, 216 ton, och den sammanlagda produktionen inom Schweiz således 325 ton.[6] Hur stor produktionen vid Avigliana-fabriken i Italien var är inte känt. Rimligtvis bör den ha varit minst lika stor; Dynamite Nobel var nu ett exportföretag och den italienska fabriken låg fördelaktigt nära de stora exporthamnarna.

Under hela 1870-talet hade de schweiziska och italienska bolagen varit de minst framgångsrika av Nobel-företagen. Tidvis tvangs Nobel och Barbe att stötta dem med tillfälliga lån. Fusionerade blev de ett av de snabbaste expanderande Nobel-bolagen. Till dels torde den framgången ha berott på att det nya bolaget så tidigt övergick till spränggelatintillverkning och att det tidigare än andra nobelbolag kunde offerera de nya gelatinprodukterna på de utomeuropeiska marknaderna.

6 Volkswirthschafts-Lexikon der Schweiz, ss. 469–470. För Schweiz finns också uppgifter om krutkonsumtionen; a. a., s. 635.
Den var i ton:

1872	435	1878	359
1873	584	1879	365
1874	866	1880	445
1875	701	1881	411
1876	615	1882	310
1877	404	1883	325

Det spanska bolaget

Det spanska dynamitbolaget var en framgång alltifrån starten. Redan 1874 kunde det redovisa en vinst på drygt 260 000 francs, vilket var mer än bolagets hela grundkapital. Man förde åtminstone på denna tid en försiktig utdelningspolitik och fonderade cirka 40 procent av vinsten. Åren 1876–1879 återbetalades också hela startkapitalet.[1]

Under senare delen av 1870-talet var den årliga produktionen 250–300 ton, betydligt mer än de schweiziska och italienska företagen tillsammans nådde upp till. Både i fråga om produktion och vinster var det spanska bolaget vid denna tid större än det franska.[2]

Bolaget hade två fabriker, en i Trafaria nära Lissabon i Portugal, en i Galdacano utanför Bilbao i Spanien. Avnämare hade bolaget i gruvdistrikten och vid järnvägsbyggena.[3]

Under senare delen av 1870-talet och början av 1880-talet ökade järnmalmsbrytningen mera i Spanien än i något annat europeiskt land. 1876 var produktionen av järnmalm 885 000 ton, ungefär i nivå med den svenska, en femtedel av

1 Barbe till Nobel 24.9.1875; Société Espagnole, nya statuter 1884.
2 Anteckningar i Nobels kassabok 1880–1890, ur en rapport av de Errazquin.
3 Barbe till Nobel 27.1.1877.

den tyska. 1882 hade den mer än femdubblats och uppgick nu till 60 procent av den tyska som ändå hade ökat kraftigt.[4]

På denna expansiva marknad hade det spanska bolaget inte mycket konkurrens från andra dynamitbolag. Tullarna var höga och skyddade effektivt mot import.[5] I slutet av 1870-talet uppkom viss konkurrens från andra inhemska tillverkare på såväl den spanska som den portugisiska marknaden. Med den störste konkurrenten slöts 1878 en överenskommelse. För en viss årlig ersättning motsvarande vinsten på den tidigare försålda kvantiteten överläts den konkurrerande fabriken på Nobel-bolaget, som lade ned den.[6] Därmed tycks konkurrensen ha varit avvärjd, åtminstone temporärt. Vinsterna steg stadigt och särskilt starkt under de första åren av 1880-talet.[7] I francs var de:

1880	645 300
1881	726 900
1882	978 550
1883	1 113 700

Det spanska bolagets vinst 1883 var den näst högsta som nobelbolagen det året kunde redovisa. Men orosmoln hade dykt upp. 1882 hade ett belgiskt bolag vid namn Société Manjoya-Oviedo bildats, med ett aktiekapital på 780 000 francs. Det höll nu på att bygga en dynamitfabrik i Spanien. Ägare till 36 procent av Manjoya-Oviedos aktiekapital var Rheinische Dynamitfabrik zu Opladen, med J.N. Heidemann som styrelseordförande. Året därpå grundades ett nytt spanskt dynamitbolag, Société Générale des Dynamites d'Espagne. Dessutom höll Deutsche Sprengstoff, som grundats 1882 i Hamburg, på att bygga en dynamitfabrik i Spanien, nära Bilbao.[8]

4 BiSOS, Bergshanteringen 1909, s. 31.
5 Nobel till A. A. Cuthbert 3.5.1879.
6 Barbe till Nobel 28.1.1877, 29.3.1878.
7 Uppgifter om vinsterna har hämtats ur "Intressanta papper rörande grundandet av Nobel Dynamite Trust".
8. Trading Agreements (TA, ICIA).

Det franska bolaget

Försäljning och vinster

Sommaren 1875 konstituerades det franska dynamitbolaget. Barbes och Nobels anläggning i Paulille kunde börja restaureras. I praktiken torde detta ha inneburit en total rekonstruktion och man talade också om den nya nitroglycerinfabriken respektive den nya dynamitfabriken. I februari 1876 auktoriserades fabriken genom ett presidentiellt dekret, och fabrikationen kunde påbörjas i slutet av mars. Under det första kvartalet såldes 32 ton dynamit.[1]

Under de första verksamhetsåren ökade försäljningen inte alls i den takt som bolagsledningen hade tänkt sig.[2] Orsakerna var flera.

Redan i februari 1876 hade Järnvägssyndikatet deklarerat att det inte hade för avsikt att frakta dynamit. Vid bolagsstämman samma år var emellertid styrelsen full av tillförsikt inför möjligheterna att få en ändring till stånd. Syndikatet hade inte rätt att vägra transport. Bolagsledningen hade konsulterat jordbruks- och handelsministeriet och hoppades nu på en snar ändring. Tills vidare fraktade man på kanalerna och floderna och sedan med hästforor. Trots transportsvårigheterna

1 Société Générale, bolagsstämmoprotokoll 27.10.1876. Detta och följande protokoll i SCPA.
2 Barbe till Nobel 4.11.1876, 3.4.1878.

kunde bolaget leverera till hela Frankrike, sades det.[3] Hösten 1877 var tonen inte lika optimistisk. Transporterna hade försvårats och fördyrats genom att man för varje departement som genomkorsades måste ha en ny "escorte"; detta hade myndigheterna bestämt. Järnvägarna vägrade fortfarande att frakta dynamit trots att man lyckats få den statliga järnvägskommissionen att avge en deklaration att järnvägarna var tvungna att transportera dynamit av god kvalitet.[4]

Bolaget hade också svårigheter med lagringen av dynamit. Med de transportsvårigheter som förelåg var det nödvändigt att bygga upp depålager. Ännu efter ett år hade man bara fått tre sådana godkända av de statliga myndigheterna. Året därpå hade ytterligare två godkänts, men detta ansågs långt ifrån tillräckligt.[5]

Till dessa besvärligheter kom att Nobel-bolaget inte var ensam försäljare av dynamit i landet. Det hade fått en konkurrent i den franska staten. Den statliga sprängämnesmanufakturen som förbehållit sig rätten att tillverka dynamit till armén och flottan sålde nu också dynamit, bland annat till s.k. travaux public, d.v.s. anläggningsarbeten utförda av statliga och lokala myndigheter. Denna dynamit levererades på järnvägarna och till nära nog tillverkningskostnaderna. Den accis på 2 francs per kilo som Nobel-bolaget måste betala var den statliga dynamitfabrikationen inte belastad med. Detta var olaglig konkurrens och ett brott mot finanslagarna enligt styrelsen i det franska Nobel-bolaget.[6]

Bolagsledningen ansåg att de statliga myndigheternas inställning till Nobelbolaget rent allmänt var negativ, och den hade också en förklaring till detta. De svårigheter som mötte bolaget kunde alla ledas tillbaka till bolagets tillkomst, sades det. Den lag som undantog dynamittillverkning från det statliga monopolet hade röstats igenom i Nationalförsamlingen mot regeringens önskan, därav den fientliga attityden från administrationens sida. Så småningom skulle denna dock försvinna, trodde man. På hösten 1878 hade redan stora delar av administrationen vunnits för en positivare inställning.[7]

3 Bolagsstämmoprotokoll 27.10 1876.
4 Bolagsstämmoprotokoll 27.10.1877.
5 Bolagsstämmoprotokoll 27.10.1876, 27.101877.
6 Bolagsstämmoprotokoll 27.10.1877.
7 Bolagsstämmoprotokoll 23.10.1878.

Tabell 7. *Det franska dynamitbolagets försäljning och vinster, 1875/76–1886/87.*

År	Försäljning kg	Redovisad nettovinst francs
1875/76	32 430	35 640
1876/77	178 120	141 571
1877/78	223 270	175 854
1878/79	270 852	190 109
1879/80	552 390	511 775
1880/81	. .	524 840
1881/82	. .	731 130
1882/83	. .	632 238
1883/84	777 564	456 670
1884/85	684 017	568 529
1885/86	470 888	650 659
1886/87	819 879	894 164

Källor: Société Générale Verksamhetsberättelser, Vinst- och förlusträkningar, 1876–1887. (SCPA).

I och med verksamhetsåret 1879/80 inträffade en markant förbättring. Försäljningen fördubblades och vinsten mer än fördubblades på ett år. För klaringen måste ha varit att järnvägarna från och med mars 1879 accepterade att frakta dynamit.[8] Härigenom vidgades marknaden med ens och fraktkostnaderna reducerades. Relationerna till regeringen hade också förbättrats. Från hösten 1879 talas inte längre om konkurrens från statligt tillverkad dynamit. Hösten 1881 sägs uttryckligt att förhållandena till administrationen varit de allra bästa.[1]

1880 och de närmast följande åren var expansiva år för den franska ekonomin. Året innan hade Freycinet lanserat sin plan för utbyggnad av det franska kommunikationsnätet. För Nobel-bolaget var det betydelsefullt att järnmalmsproduktionen ökade.[2] En stor vinstökning noterades för 1881/82. Inga uppgifter om försäljningen finns för detta år, men den anges ha ökat med 48 procent från före-

8 Bolagsstämmoprotokoll 27.10.1879.

1 Bolagsstämmoprotokoll 26.11.1881.

2 J. Marczewski, Introduction à l'historie quantitative, s. 127; H. See, Historie économique de la France, vol. 2, s. 172 ff.

gående år.[3] 1881 hade bolaget börjat exportera. För det ändamålet hade man skaffat depåer i Mellersta Östern och på Panamanäset. Exporten var emellertid ännu av ringa omfattning.[4]
Inte förrän från och med räkenskapsåret 1883/84 finns mer specificerad försäljningsstatistik.[5]

	1883/84	1884/85	1885/86	1886/87
Försäljning i Frankrike,ton	*592*	*543*	*413*	*463*
därav dynamit	564	517	341	308
därav spränggelatin	28	26	72	155
Export, ton	*186*	*141*	*58*	*357*
därav dynamit	185	137	58	357
därav spränggelatin	1	4	0	0
Summa försäljning	*778*	*684*	*471*	*820*

Försäljningen inom landet 1883/84 översteg inte nämnvärt den som bolaget uppnått 1879/80. Det föregående året, 1882/83 hade varit ett nedgångsår. I styrelsens verksamhetsberättelse hösten 1883 anger man tre orsaker, konkurrens, inskränkning av de allmänna anläggningsarbetena, och nya svårigheter från den statliga administrationens sida. Bolagsledningen bedömde konkurrensen som den främsta orsaken.[6]

Nedgången i den inhemska försäljningen fortsatte sedan under de två följande åren. Dessa år var depressionsår för den franska ekonomin som helhet.[7] Försäljningen av spränggelatin hade ännu vid mitten av 1880-talet inte fått någon större omfattning. Produktionen hade påbörjats i liten skala 1880. Bolagsledningen hade medvetet avstått från att börja producera för att invänta resultaten av den försökstillverkning som pågick vid andra Nobel-företag.[8] När tillverkningen väl kommit igång 1880 och bolaget börjat saluföra spränggelatin var dock efterfrågan liten; spränggelatinförsäljningen var "toujours assez restreinte" heter det 1882. Priset var också mycket högt, 9 francs per kilo.[9]

3 Bolagsstämmoprotokoll 28.10.1882.
4 Bolagsstämmoprotokoll 26.11.1881.
5 Société Générale, Försäljningsstatistik. (SCPA)
6 Bolagsstämmoprotokoll 30.10.1883.
7 W. Thorp, a. a., s. 191.
8 Bolagsstämmoprotokoll 27.10.1879, 25.10.1880.
9 Bolagsstämmoprotokoll 28.10.1882.

Det franska bolagets försäljningspriser var över huvud taget mycket höga jämfört med dynamitpriserna i andra europeiska länder vid denna tid. Dynamiten kostade sju francs per kilo, ungefär 5 kronor, t.o.m. 1882. Under patenttiden kunde de brittiska och svenska bolagen ta ut ett pris som låg omkring 3,20 kronor. Prisöverenskommelsen i Tyskland hade höjt priserna där till cirka 2 kronor. Av priset på den franska dynamiten gick dock cirka 1,45 kronor till den franska staten som accis; det pris bolaget själv erhöll är således jämförbart med de brittiska och svenska bolagens dynamitpris under 1870-talet.[1]

Det ordinära bergkrutet var emellertid också mycket dyrare i Frankrike än i andra länder, som Nobel hade påpekat när han och Barbe gjort upp kalkyler för det första franska dynamitföretaget.[2] I Frankrike var således dynamiten inte mer än två och en halv gång så dyr som bergkrut av starkaste typ. I Sverige var dynamitpriserna 3–4 gånger högre än krutpriserna, i Tyskland 4–5 gånger högre.[3] Enbart dessa relationer säger dock inte något om dynamitens möjligheter att vinna terräng. Typer av sprängningsarbeten och arbetslöner måste också tas med i bilden. Den franska bolagsledningen var i varje fall av den uppfattningen att de administrativa besvären i kombination med de höga priserna gjorde att dynamit endast kunde användas av större konsumenter.[4]

Fabriken i Paulille var kanske den modernaste av alla nobelska dynamitfabriker. Det var den senast byggda; erfarenheter som vunnits på andra håll kunde här tillämpas från början. Såväl Nobel som Alarik Liedbeck deltog i projekteringen och installationen av apparatur.[5] Redan från början fanns här såväl salpeter- som svavelsyrefabrik. 1880 byggdes en nitroglycerinfabrik till, och för detta ändamål uppbådades ytterligare en fjärdedel av det tecknade aktiekapitalet.[6] Paulilles läge var som nämnts inte det allra bästa. På sommaren var det för varmt för att man skulle våga upprätthålla nitroglycerinframställningen. Fabrikationen låg då nere i ett par månader. 1883 byggde man emellertid en isfabrik och därefter kunde nitroglycerintillverkningen pågå året om.[7]

1 Nobel's Explosives, Intern statistik (ICIA); G. Nordenström, a. a. tabeller; DAG, Protokoll från Aufsichtsratssitzung 10.11.1880, 7.3.1881 (TA).
2 Nobel till Barbe 10.8.1869.
3 Dictionnaire des Finances, s. 974; G. Nordenström, a. a. tabeller; DAG Protokoll från Aufsichtsratssitzung 7.3.1881.
4 Société Générale Bolagsstämmoprotokoll 25.10.1880.
5 Bolagsstämmoprotokoll 27.10.1876.
6 Bolagsstämmoprotokoll 26.11.1881.
7 Bolagsstämmoprotokoll 30.10.1883.

Tabell 8. *Det franska dynamitbolagets räntabilitet, 1876/77–1886/87.* (procent)

År	För genomsnittligt eget kapital		För hela det sysselsatta kapitalet
	nominellt	"reellt"	
1876/77	5	17	16
1877/78	5	20	17
1878/79	6	21	17
1879/80	15	47	42
1880/81	15	32	25
1881/82	20	40	28
1882/83	16	30	23
1883/84	10	18	14
1884/85	11	19	16
1885/86	15	27	19
1886/87	19	33	20

Källor: Société Générale, Balansräkningar, Vinst- och förlusträkningar, Bolagsstämmoprotokoll, 1876–1887 (SCPA).
Det genomsnittliga egna kapitalet har beräknats dels nominellt, d.v.s. inkluderande aktiekapitalet till dess nominella värde, dels "reellt", d.v.s. inkluderande endast den del av aktiekapitalet som vid varje tillfälle varit inbetald.
Det sysselsatta kapitalet är den rensade balansomslutningen minus leverantörsskulder och kontanta medel.

Det franska bolagets lönsamhet var ingalunda dålig, men den var som i de flesta andra nobelföretag på denna tid utsatt för starka fluktuationer.[8] Det nominella aktiekapitalet var, precis som i det tyska bolaget, mycket högre än det reellt inbetalade. Även en ganska måttfull utdelning kunde därför resultera i en ansträngd betalningsförmåga, när dåliga år följde på goda. Första verksamhetsåret gjordes ingen utdelning. Men redan andra året beslöt bolagsstämman på styrel-

8 Egentligen är räntabilitetsberäkningar för det nominella kapitalet helt värdelösa i detta fall. En sådan har ändå gjorts i tab. 8, för att visa hur den underskattar de faktiska förhållanden som man med tillgång till internt material åtminstone kan närma sig. Detsamma torde gälla för de flesta företag på denna tid då det var vanligt att det nominella kapitalet vida översteg det reella. Se t.ex. J. B. Jeffreys, "The Denomination and Character of Shares" samt H. A. Shannon, "The Comming of the General Limited Liability".

Tabell 9. *Utdelning och sparkvot inom det franska dynamitbolaget, 1875/76–1886/87.* (procent)

År	Utdelning		Sparkvot
	på aktie-kapitalet	av årets vinst	
1875/76	–	–	–
1876/77	5	106	100
1877/78	5	85	5
1878/79	5	79	12
1879/80	12	70	67
1880/81	12	69	22
1881/82	14	57	33
1882/83	14	66	23
1883/84	14	92	– 5
1884/85	10	70	18
1885/86	10	80	30
1886/87	–	–	42

Källor: Société Générale, Balansräkningar, Vinst- och förlusträkningar, Bolagsstämmoprotokoll, 1876–1888 (SCPA).

Sparandet har beräknats som vinsten år 2 minus utdelning och arvoden till styrelse och anställda år 1.

sens förslag att verkställa en utdelning om fem procent. Fem procent av 3 miljoner francs innebar att utdelningen var större än årets vinst. Nästa år när utdelningen skulle lyftas blev betalningsförmågan också ansträngd. Bolaget nödgades uppta ett obligationslån för att, som det sades, klara av betalningen av den statliga accisen och de höga utgifterna för transport.[1] I realiteten var alltså bolaget tvunget att lita till extern finansiering för att kunna utbetala utdelningen. Verksamhetsåret 1883/84 var situationen likartad. Den utdelning som skulle verkställas var stor och intäkterna hade minskat. Nu löste man problemet genom att inkalla den sista fjärdedelen av det tecknade aktiekapitalet. Inbetalningen förlades till samma tid som utdelningen skulle lyftas. Det blev en form av kvittning, och man behövde därigenom inte betala ut mer än 45 000 francs av utdelningen på 420 000 francs.[2]

1 Bolagsstämmoprotokoll 27.10.1877.
2 Bolagsstämmoprotokoll 28.10.1884.

Konkurrens på den franska marknaden och maktkamp inom Nobel-bolaget

Det franska bolaget möttes ända från starten av konkurrens; denna var av tre olika slag.

Under 1870-talet kom den allvarligaste konkurrensen, som redan framhållits, från den franska statens dynamitproduktion, men den avtog redan mot decenniets slut.

Import av dynamit förekom redan tidigt; den tycks emellertid aldrig ha fått någon större omfattning. Dels var accisen på importerad dynamit 50 centimes högre än på den inhemska, dels och kanske framför allt, vägrade de franska järnvägarna att transportera importerad dynamit, detta även sedan Nobel-bolaget lyckats få rätt att frakta per järnväg.[3]

Slutligen förekom konkurrens från annan privat dynamittillverkning. 1876 grundades ett andra dynamitbolag, Société Nationale de Poudres et Dynamites. En dynamitfabrik uppfördes i Ablon nära Honfleur i norra Frankrike.[4] Det franska Nobelbolaget kunde inte göra mycket åt detta; dess patenträtt var ju högst tveksam.[5] Det dröjde emellertid innan Ablon-fabriken spelade någon större roll. Ännu hösten 1878 hade Société Nationale inte börjat producera; omkring 1880 var dess produktion inte större än 80 ton per år.[6]

I verksamhetsberättelsen för 1879/80 framhålles, alldeles riktigt, att konkurrensen inom landet inte var särskilt allvarlig.[7]

Ganska överraskande är därför det förslag om fusion mellan Société Nationale och Nobel-bolaget som framlades inför bolagsstämman hösten 1881. Nobelbolaget skulle överta Société Nationale tillika med fem sjättedelar av ett obligationslån på 300 000 francs som detta bolag nyligen emitterat. Nobel-bolaget skulle höja sitt nominella aktiekapital med 600 000 francs, fördelat på 1 200 aktier, av vilka delägarna i Société Nationale skulle erhålla 960. Fördelarna för Nobelbolaget skulle dels bestå i att konkurrensen undertrycktes, vilket man ansåg kunde värderas till minst 600 000 francs, dels i att bolaget skulle förvärva en fabriks-

3 Detta sägs i varje fall i Bolagsstämmoprotokoll 26.11.1881.

4 Trading Agreements (TA, ICIA).

5 Jämför Franskt dynamitbolag trots statligt krutmonopol samt Patent och andra konkurrensbegränsande bestämmelser.

6 Bolagsstämmoprotokoll 23.10.1878, 23.9.1881.

7 Bolagsstämmoprotokoll 25.10.1880.

anläggning i norra Frankrike, vilket skulle medföra minskade transportkostnader.[8]

I diskussionen kring detta förslag talade Paul Barbe och Geo Vian mot ett övertagande av Société Nationale. Dess värde var betydligt överdrivet och Nobel bolaget skulle göra en förfärlig felspekulation, framhöll de. Om fusionen bifölls ansåg sig Nobel och Barbe enligt vad den senare framhöll tvingade att avgå från sina styrelseposter; Barbe läste upp Nobels demission och begärde för egen del avsked.[9]

Förslaget om fusion antogs trots protesterna med 344 röster mot 52 och en kommission tillsattes för att värdera Société Nationales apport. Till nästa bolagsstämma en månad senare hade även Paul Barbes far inlämnat sin avskedsansökan. När kommissionen vid samma tillfälle avlämnade rapport visade det sig emellertid att den avstyrkte en fusion. Ablon-fabrikens produktion hade stadigt sjunkit sedan 1880 och uppgick nu inte till mer än knappa fem ton per månad att jämföra med Nobel-bolagets egen produktion på drygt 60 ton i veckan. Fusionsförslaget kom på nytt upp för omröstning – för fusion fordrades majoritet på två efterföljande bolagsstämmor – och denna gång föll det.[1]

Våren därpå gick det upp för Nobel att han likaväl som Roux och större delen av styrelsemedlemmarna i det franska bolaget hade blivit förda bakom ljuset under förhandlingarna.

Bakom Société Nationale stod redan 1881 Geo Vian, Barbes gamle vän och förtrogne sedan åtminstone början av 1870-talet.[2] Barbe hade varit både regissör och aktör vid bolagsstämman hösten innan. Barbe hade spelat på den animositet som Roux och hans anhängare hyste mot honom. Om Barbe avstrykte och till och med erbjöd sig att avgå skulle Roux och andra med honom rösta för fusionen, så måste Barbe ha resonerat. Vian och Barbe skulle ha gjort sig en nätt slant.

Nobel tyckte att det var ett skickligt skådespeleri men han var djupt sårad. Han

8 Protokoll från extra bolagsstämma 23.9.1881. Om man utgår från den aktuella kursen på Nobelbolagets aktier, Fr. 885, skulle Société Nationale värderas till 1,1 miljoner francs. Dess nominella aktiekapital var 500 000 francs.

9 Bolagsstämmoprotokoll 23.9.1881. Framgår också av Nobel till Ordf. i styrelsen 9.10.1881 samt dens. till L. Roux 9.10.1881. Styrelsen hade försökt få Nobel att återta sitt beslut att avgå.

1 Protokoll från extra bolagsstämmor 23.9, 31.10.1883.

2 Nobel till Barbe 15.4, 27.5.1882, 2.4.1883; dens. till Mialane [styrelseordf. i franska Nobelbolaget] 16.4.1882; Dens. till A. Hoffer 5.5., 24.7.1882.

hade tagit Barbes parti och avgått ur styrelsen för att solidarisera sig med honom. Barbe hade inte ivigt honom i sina verkliga planer.[3]

Ytterligare upprörd blev Nobel, när Barbe sedan fusionen gått om intet slog in på andra vägar. Kemister från Isleten fick vistas vid Ablon-fabriken för att införa förbättringar i dynamitfabrikationen. Det mexikanska bolag, som året innan grundats av ett konsortium bestående av Barbe, Nobel, Hoffer, Halphen och Pereire samt några andra personer, placerade order hos Société Nationale.[4] Barbe konkurrerade på allvar med det franska Nobel-bolaget som han hade varit med om att grunda.

Det franska Nobel-bolagets vinster sjönk under dessa år. Den totala försäljningen hade stadigt ökat sedan slutet av 1870-talet och var 1883/84 ungefär 50 procent större än 1879/80, den inhemska försäljningen var i stort sett oförändrad. Priserna hade emellertid fallit. Vinsten per ton hade minskat från Fr. 93 per ton 1879/80 till Fr. 59 per ton 1883/84. Bolagsledningen talade själv om besvärande konkurrens inom landet, men därtill kommer den allmänna effekten av att de nämnda åren i Frankrike präglades av depression.[5]

3 Barbe hade vägletts av sina hämndkänslor mot Roux, trodde Nobel. Köpet av Société Nationale på de föreslagna villkoren skulle betytt ruin för Nobel-bolaget, Nobel till Barbe 15.4.1882.

4 Nobel till Barbe 2.4.1883.

5 Bolagsstämmoprotokoll 28.10.1884; W. Thorp, a.a., s. 191.

Nobel's Explosives

Marknad och försäljning

När Nobel 1868 gjorde sin Englands-resa skrev han från Middlesborough i Englands största järngruvedistrikt att han med tillräckligt kapital bakom sig på två år skulle kunna slå ut krutet från den brittiska marknaden.[1] Riktigt så lätt gick det nu inte för British Dynamite Company när det i januari 1873 började producera och försälja dynamit.

Bolagets inbrytning på den brittiska marknaden ägde rum vid en på kort sikt mycket gynnsam tidpunkt. Den starka högkonjunkturen i början av 1870-talet var just på väg att kulminera; priserna nådde sin högsta topp i början av 1873. Produktionen låg också på en synnerligen hög nivå, men här var tendensen något vikande på grund av en nedgång i exporten. Redan på hösten försämrades läget; den brittiska ekonomin träffades av den depression som redan framträtt på kontinenten. Priserna började falla i Storbritannien. 1874 gick också tackjärns- och järnmalmsproduktionen tillbaka ganska avsevärt. Under 1875 återhämtade sig dessa produktionsgrenar men först 1876 hade nivån för 1873 nåtts igen. Prisfallet

1 Nobel till J. W. Smitt 20.5.1868.

fortsatte emellertid även sedan produktionen börjat öka och avbröts inte förrän 1880. Mellan 1873 och 1879 hade priserna fallit med cirka 50 procent.[2]

Stagnerande produktion och kraftigt fallande priser inom gruvsektorn lovade inte gott för det brittiska dynamitbolagets avsättning. Dynamiten var dyrare att framställa och betingade ett pris som låg väsentligt över det ordinära bergkrutets.[3] Man kunde vänta sig att förbrukarna på grund av det allmänna prisfallet skulle ha tvekat att övergå till ett dyrare sprängämne.

Inför man i bilden också utvecklingen av lönerna ter sig utsikten för dynamit ljusare. Lönerna verkar ha stigit inom de flesta branscher fram till 1878.[4] Dynamiten var arbetsbesparande. I skruven mellan drastiskt fallande priser på de egna produkterna och stigande eller åtminstone stabila löner måste en övergång till dynamit ha tett sig särskilt fördelaktig för en så arbetsintensiv industri som gruvindustrin.

Dynamiten vann terräng under hela 1870-talet. Trots den allmänna produktionsnedgången inom gruvsektorn 1874 fördubblades dynamitförsäljningen och försäljningsframgången fortsatte oberoende av konjunktursvängningar. Åren 1875 och 1876 steg järnmalmsproduktionen något, 1877 var däremot ett år av stagnation. Dynamitbolagets försäljning fortsatte hela tiden att öka och det följande året lyckades bolaget hålla sin försäljningsposition trots en ganska kraftig produktionsminskning vid järngruvorna. Först från och med 1879 råder större samstämmighet mellan dynamitbolagets försäljning och industriproduktionen inom Storbritannien. 1879 var bottenår för den brittiska ekonomin under 1870-talet. Detta år fick Nobel-bolaget för första gången vidkännas en försäljningsminskning. Fram till 1890-talets början uppvisar sedan dynamitbolagets inhemska försäljning cykliska variationer som i stort sett sammanfaller med den övriga industrins.[5]

Försäljningen av dynamit fick således en god start i Storbritannien. Dock var

2 B. R. Mitchell & P. Deane, Abstract of British Historical Statistics flerstädes; W. Thorp, Business Annals ss. 166–169.

3 Det har visat sig svårt att erhålla annat än strödda uppgifter om priser på bergkrut. År 1877 tycks bergkrut ha kostat 36 s/100 lb. eller 4.3 d. per lb. Vid denna tid tog Nobel's Explosives 1 s. 10d. för ett lb. dynamit, vilket tyder på att dynamit var drygt fem gånger dyrare än bergkrut. The Mining Journal, 23.6.1877, Nobel's Esplosives, Intern försäljningsstatistik. Denna och följande statistiska uppgifter rörande Nobel's Explosives i ICIA.

4 B. R. Mitchell & P. Deane, a. a., s. 350.

5 B. R. Mitchell & P. Deane, a. a. flerstädes; Nobel's Explosives, Intern försäljningsstatistik, 1873–1896.

Tabell 10. *Nobel's Explosives, Produktion och försäljning, 1873–1895* (ton om 2 240 lbs.)

År	A Produktion	B Försäljning inom Storbritannien	C Export	D Försålt utom lands	B + C	B + D
1873	227	127	–	–	127	127
1874	386	243	24	5	267	248
1875	392	328	9	21	337	349
1876	418	390	52	29	442	419
1877	513	451	58	35	509	486
1878	720	473	186	107	659	580
1879	677	384	223	118	607	502
1880	860	481	466	276	947	757
1881	890	474	403	442	877	916
1882	1 071	560	594	609	1 154	1 169
1883	1 271	483	565	423	1 048	906
1884	1 041	391	765	600	1 156	991
1885	1 375	395	901	823	1 296	1 218
1886	1 240	392	727	768	1 119	1 160
1887	1 507	422	1 124	967	1 546	1 389
1888	2 237	440	1 776	1 235	2 216	1 675
1889	2 619	547	1 926	1 662	2 473	2 209
1890	2 023	647	1 330	2 392	1 977	3 039
1891	2 025	596	1 206	1 192	1 802	1 788
1892	2 124	656	1 234	1 341	1 890	1 997
1893	2 464	567	1 843	1 673	2 410	2 240
1894	2 501	540	2 001	2 039	2 541	2 579
1895	2 427	648	1 757	1 775	2 405	2 423

Källa: Nobel's Explosives, Intern statistik, 1873–1896 (ICIA).
Tabellen avser alla typer av sprängämnen.

den till att börja med inte optimal; skillnaden mellan producerad och försåld kvantitet var de första åren ganska stor. Att detta inte enbart berodde på transportsvårigheter och andra brister i distributionen såsom ofullständigt utbyggd försäljningsorganisation kan utläsas ur bolagets lagersiffror. Dessa var höga för s.k. district store magazines, d.v.s. depåer ute i landet, så sent som 1875. Så var

emellertid inte fallet 1876 och 1877. De åren torde försäljningen ha varit i det närmaste optimal med tanke på framför allt bolagets distributionsmöjligheter.[6]

Järnvägarna fraktade inte dynamit. Enligt gamla berättelser från Ardeer skulle detta ha berott på att bolaget vid en demonstration av dynamitens säkerhet för höga järnvägstjänstemän lyckats spränga ett lokomotiv i luften. I mer än tjugo år vägrade i varje fall de brittiska järnvägarna att frakta dynamit vilka skälen sedan må ha varit.[7]

Från Ardeer gick dynamiten med ångbåt till de olika distriktsagenter som successivt kontrakterades. 1873 fanns 12 inhemska agenter, fem år senare hade deras antal ökat till 28.[8] Från agenternas lager transporterades dynamiten sedan med hästforor. Under det första året chartrade bolaget olika ångbåtar, 1874 inköpte det en egen. I slutet av 1870-talet hade bolaget tre egna ångbåtar för sin dynamittransport. Lastningarna skedde någon enstaka gång vid den närbelägna hamnen i Irvine, men för det mesta lastade man ut från sandstranden inom bolagets eget område till båtarna på redden. Så sent som i slutet av 1870-talet fanns inga särskilda stuvare för detta arbete utan arbetare från olika avdelningar i fabriken fick delta, de första åren t.o.m. flickorna i patronhuset. Vid ogynnsam vind hände det ibland att man inte kunde lasta på ett par veckor. Lagringsmöjligheterna var också begränsade. Lagerlokalerna skulle inspekteras av den statliga sprängämnesinspektionen. Under de första åren fanns endast fem godkända lagerhus, vardera med tillstånd att lagra högst tio ton. Bristande lagerkapacitet och besvärliga transportförhållanden gjorde att det särskilt under de första fyra åren inte var ovanligt att fabriken stängdes helt för ett par veckor.[9]

Redan 1873 skaffade sig det brittiska dynamitbolaget en exportagentur, Messrs, J. & G. Thorne & Co. i London. I sin rapport över verksamheten 1873 noterar the Directors: "Some considerable progress has been made in bringing our Dynamite under the notice of the Directors of Colonial Mines and other Foreign Buyers."[1]

Exporten var dock ytterst blygsam under de första åren. Bolaget låg då i för-

6 Nobel's Explosives, Balansräkningar.

7 C. O. Lundholm, "Old Ardeer" (opubl. minnen). Lundholm anställdes av Nobel's Explosives 1878 och blev 1889 fabrikschef vid Ardeer efter McRoberts.

8 Nobel's Explosives, Sales by District Agents.

9 C. O. Lundholm, a. a. I den nye chefskemistens, R. Katers "Diaries" återfinner man 1876 t.ex. "March 25 – April 15 No work done" och Oct. 16, Works off. Magazines full ... Oct. 23. Manufacture recommenced."

1 British Dynamite Co., Directors' Report 1873.

handlingar med vederbörande myndigheter rörande tillåtelse att ha ett "floating magazine" på Thames, där dynamiten kunde lagras i väntan på uttransport. År 1876 fick man det begärda tillståndet. Exporten ökade nu visserligen till drygt 50 ton men var fortfarande obetydlig i jämförelse med den inhemska försäljningen.[2]

Alexander Cuthbert, som tillträdde som ny direktör 1875, hade inte mycket till övers för bolagets ditintills förda exportpolitik. "Before I joined the Company", säger han, "no serious attempts had been made by the directors or by M. Downie to develop a foreign trade. They appeared to think, that if they appointed an agent in London to execute orders for shipments abroad, that colonial and foreign merchants would send home orders for dynamite in the same way as they did for soft goods or hardware, and that if supplies could be obtained in the Thames at prices admitting of a good profit these merchants would undertake all risks of transport, storage, and realization. It was evident to me, however, that such a business, if ever it attained to any considerably proportions would be of very slow growth."[3]

Cuthbert hade säkert rätt. Dynamit betraktades på många håll med rädsla och misstro. En aktivare exportpromotion var säkerligen nödvändig för att få igång försäljningen. Detta blev Cuthberts verk, något som han också är mycket mån om att framhålla: "I pointed out to the directors, that the only way to succeed in developing a foreign trade was to obtain suitable agents of the highest standing – to build large Magazines in convenient distributing centres – and to send out experienced instructors and travellers to push sales amongst miners and constructors."[4]

När Cuthbert trädde till, hade bolaget två agenturer utanför Storbritannien, bägge i Canada. Exporten via dem var obetydlig, Canada blev aldrig någon avnämare av betydelse för det brittiska bolaget.[5] Att döma av Cuthberts memoarer ägnade han de första åren större delen av sin tid åt att skaffa bolaget passande representanter i olika delar av världen.[6]

Inte mindre än tolv nya agenturer öppnades redan 1876. Sju av dessa var belägna i Australien och på Nya Zeeland, två i Indien, två i Kap-kolonin och en i

2 Directors' Report 1873, 1876; Intern försäljningsstatistik 1876.
3 A. A. Cuthbert, opubl. memoarer.
4 Detsamma.
5 Nobel's Explosives, Sales by Foreign Agents 1876–1896.
6 Cuthberts memoarer bygger uppenbarligen på dagboksanteckningar eftersom han lämnar mycket detaljerade uppgifter vecka för vecka. De omfattar enbart för perioden 1875–1883 1300 handskrivna sidor.

Natal. Under de följande åren utsträcktes bolagets försäljningsapparat till Sydostasien.[7] Till att börja med avstod Cuthbert från att ge sig in på den latinamerikanska marknaden som var det tyska bolagets specialitet. Men när patentbråket i Australien brutit ut lät Cuthbert dessa hänsyn vika; 1881 skaffade sig också det brittiska bolaget agenturer i Syd- och Mellanamerika. Året därpå fanns agenturer i sju latinamerikanska länder. Inalles hade det brittiska bolaget då 37 utländska agenturer. Bolagets försäljningsorganisation var därmed fullt utbyggd.[8] Samtliga världsdelar var täckta, med undantag av Europa; dit var export förbjuden genom avtal med Nobel.

Resultatet av den nya försäljningspolitiken lät inte vänta på sig. Exporten ökade snart mycket kraftigt. Redan i början av 1880-talet var den utländska försäljningen lika stor som den inhemska. Mot slutet av 1880-talet hade Nobel's Explosives utvecklats till ett ganska utpräglat exportföretag. Omkring 70 procent av den totala försäljningen skedde då på de utländska marknaderna.[9]

Av dessa utländska marknader var det i början av 1880-talet den australiska och den sydafrikanska som dominerade. Bägge var ungefär lika stora och svarade tillsammans för 80–90 procent av försäljningen utanför Storbritannien.[1] Inga uppgifter finns avseende det tyska bolagets export till de brittiska kolonierna. Sannolikheten talar dock för att Nobel's Explosives hade en större försäljning än DAG, framför allt i Australien. Det måste ha varit lättare för Nobel's Explosives att få sin dynamit fraktad dit; den brittiska handeln och sjöfarten på kolonierna var naturligtvis långt större än den tyska. Det brittiska dynamitpatentet skyddade också mot reexport.[2]

7 Agenturer öppnades nu i t.ex. Singapore, Hongkong, China, Japan och på Ceylon.

8 Därefter tillkom inga nya agenturer före 1896, Sales by Foreign Agents.

9 Att den utländska försäljningen under några år i början av 1890-talet låg under 70 % berodde på en tillfällig nedgång på de australiska och sydafrikanska marknaderna, som då var tryckta av depression.

1 Fr.o.m. mitten av 1800-talet minskade dock dessa marknaders andel framför allt till följd av en kraftig uppgång för den indiska marknaden.

2 Nobel till Barbe 6.12.1878, ang. patentet.

Marknadsandel

Tidigare har sagts att det brittiska bolaget var ett litet bolag i förhållande till sin marknad. Särskilt framgår detta vid en jämförelse med det svenska dynamitbolaget. 1880 försåldes inte fullt 500 ton dynamit i Storbritannien. Den brittiska järnmalmsproduktionen var cirka tjugo gånger större än Sveriges, enbart Cumberlands och Lancashires mer än tre gånger större. I detta järngruvedistrikt – med en malm av samma typ som den svenska bergslagsmalmen – sålde Nobel's Explosives inte fullt 150 ton.[3] Det svenska Nitroglycerinaktiebolagets totala försäljning 1880 var drygt 200 ton och ändå var konkurrensen från andra företag som producerade nitroglycerinsprängämnen stor i Sverige.[4] I Storbrittannien hade Nobel's Explosives ännu monopol på sådana sprängämnen. Det är ställt utom tvekan att dynamiten i Storbritannien inte lyckats tränga in på det gamla bergkrutets område i lika hög grad som var fallet beträffande nitroglycerinsprängämnen i Sverige.[5]

År 1880 kan Nobel's Explosives ha svarat för maximalt en fjärdedel av sprängämnesförbrukningen vid brittiska järnmalmsgruvor. Detta är då under förutsättning att all dynamit som bolaget försålde gick till järngruvorna, vidare att berglossningen var den maximala, att malmhalten i berget var cirka 70 procent samt att inga sänkningsarbeten förekom. Med mer realistiska antaganden som baseras på genomsnittet av resultat för den svenska gruvdriften vid samma tid, skulle Nobel's Explosives ha haft en marknadsandel om 12–15 procent av den totala sprängämnesförsäljningen till järngruvesektorn, dock fortfarande förutsatt

3 Nobel's Explosives, Sales by District Agents, 1880; O. Curtz, "Om Cumberlands hämatitfyndigheters förekomst och brytningssätt", Jernkontorets annaler för 1897, ss. 268–279.

4 E. Andrén och O. Bergström, Nitroglycerin Aktiebolaget 1864–1964, bil. 3; G. Nordenström, "Om Nitroglycerinhaltiga sprängämnen", Jernkontorets annaler för 1880.

5 Den tidigare nämnda undersökningen över sprängämnen använda vid svenska gruvfält, not 4 ovan, innehåller bl. a. en tabell över förbrukningen vid 34 svenska gruvor, däribland de största i bergslagerna, perioden 1869–1878. Den ger följande fördelning i procent:

	Krut	Sprängolja (Ngl.)	Dynamit	Övriga nitroglycerin-sprängämnen	Ammoniakkrut
1869–78	49	9	26	8	7
1876–78	15	11	41	14	19

att all bolagets dynamit gick till järngruvor.[6] Bolagets faktiska andel av den totala sprängämnesmarknaden i Storbritannien måste ha varit ännu mindre än så.

De arbetsbesparande nitroglycerinsprängämnena hade större framgång i Sverige än i Storbritannien, och detta trots att lönerna var avsevärt lägre i Sverige. Priset på dynamit var nära nog detsamma i bägge länderna.[7] Tidsperioden är för kort och förhållandena för speciella för att tillåta en generalisering av orsakerna till detta. En undersökning som spänner över ett längre tidsavsnitt tyder emellertid på att det system med s.k. sliding scales i lönesättningen för gruvarbetare som var förhärskande inom järngruvesektorn och som sedan började tillämpas även inom kolgruvesektorn motverkade införandet av arbetsbesparande sprängämnen i gruvorna.[8] När priserna föll, föll lönerna i samma mån.

Nobel's Explosives' inhemska försäljning förblev liten under hela 1800-talet. Dess framgångar var störst under de år då gruvarbetarnas löner steg i förhållande till malm- eller kolpriserna och då lönerna låg stilla trots att priserna sjönk.[9]

Mot den bakgrunden kan naturligtvis hävdas att priset på nitroglycerinsprängämnen periodvis var för högt i Storbritannien. I tider med allmänt fallande priser och löner måste dynamitpriserna sänkas relativt mer för att inte sprängämnenas andel av produktionskostnaderna skall öka.

Ett sådant resonemang förutsätter emellertid att man ständigt strävade efter att

6 Den nämnda undersökningen visar att man vid särskilt gynnsamma förhållanden – i stora rum och vid slutet av brytning av en pall – kunde uppnå en berglossning om 12 000–15 000 kg per kilogram dynamit. Enstaka exempel visar på en malmhalt om 70 %. Under de mest gynnsamma förhållanden skulle man således kunna tänka sig en relation dynamit: malm om cirka 1:10 000. Nobel's Explosives totala försäljning inom landet i förhållande till järnmalmsproduktion var under den här aktuella perioden förmånligast 1878 med 1:33 000. Relationen sprängämnen försålda via bolagets agenturer i Cumberland och Lancashire till järnmalmsproduktionen i dessa distrikt var för perioden 1873–1896 förmånligast redan 1877, då den var 1:15 000. När det här talas om marknadsandel avses med hela förbrukningen av sprängämnen samtliga typer av sprängämnen omräknade i dynamitens styrka. Av den totala kvantitet sprängämnen som förbrukades måste således dynamitens andel ha varit ännu mindre.

7 G. Bagge, E. Lundberg, I Svennilsson, Wages in Sweden s. 311ff; R. Arnot, The Miners s. 59ff. Priset på dynamit i Sverige var 1878, omräknat i brittiska mått, 1s7.d. per lb., Nobel's Explosives' 1s.9d. Prisuppgifter ur ovannämnda undersökning respektive Nobel's Explosives, Intern statistik.

8 Förf. "Nitroglycerinsprängämnenas marknadsandel i brittiska järnmalmsgruvor", opubl.

9 Framför allt var det åren 1875–1878 och 1890–1893.

utvidga sin marknadsandel. Någon sådan ambition tycks man inom Nobel's Explosives inte haft omkring 1880.

Ursprungligen hade Ardeer-fabriken byggts för en kapacitet på drygt 400 ton dynamit.[1] Nu sålde man nära 1 000 ton sammanlagt. Fabriken hade successivt byggts ut för att möjliggöra den nödvändiga produktionsökningen.[2] Men nu var den maximala produktionskapaciteten utnyttjad. Det fordrades en ny nitroglycerinfabrik om efterfrågan skulle kunna tillgodoses.

Cuthbert hade länge påpekat behovet av en utvidgning.[3] År 1881 bestämdes att bygga en ny "nitroglycerine hill". Denna uppfördes också. Sprängämnesinspektören gav dock endast tillstånd för tillverkning till den nya fabrikens halva kapacitet; fabriken låg för nära andra byggnader. En tredje fabrik måste uppföras och för detta fordrades att fabriksområdet utvidgades. Först 1883 var denna nitroglycerinfabrik färdig att tas i bruk.[4]

Sommaren 1882 slöts med Nobels medverkan det avtal som bilade stridigheterna mellan de tyska och brittiska Nobel-bolagen på den australiska marknaden och som garanterade fred mellan dessa två bolag för femton månader. Nobel's Explosives eller i realiteten Cuthbert accepterade att köpa 500 ton dynamit från Hamburg-bolaget.[5] Vid den tidpunkt då avtalet slöts hade det brittiska bolaget åtminstone inte inom den närmaste tiden egna resurser att tillgodose en fortsatt ökad efterfrågan från kolonierna.

Nobel's Explosives var ännu ett litet företag. I slutet av 1870-talet fanns cirka 130 personer anställda vid Ardeer. Lastningen pågick fortfarande – och ända in på 1890-talet – på samma primitiva sätt med läktare från stranden. Enda skillnaden från tidigare år var att det nu var besättningen på de tre ångbåtar bolaget ägde som ombesörjde att dynamitlådorna roddes från stranden till den plats där båtarna kunde ankra.[6]

1 Exakt går detta inte att fastställa. W. J. Reader, a. a. s. 28, säger att man kunde tillverka 1 500 lbs. ngl. per charge, S. Nauckhoff och O. Bergström, a. a. s. 62, att det vid Ardeer fanns tre nitreringsapparater vardera om en charge på 740 lbs. Nitreringsprocessen tog sedan varierande tid i anspråk. Mer än 1 ton nitroglycerin om dagen torde man knappast ha kunnat producera vilket sedan räckte till cirka 1,3 ton dynamit.

2 Styrelseprotokoll, Balansräkningar, 1877–1880.

3 I varje fall påstår han det själv i sina memoarer. Redan 1878 diskuterades i styrelsen byggande av en ny nitroglycerinfabrik, Styrelseprotokoll 21.5.1878.

4 C. O. Lundholm, a. a.

5 Se Patent och andra konkurrensbegränsande bestämmelser.

6 C. O. Lundholm, a. a.

I Storbritannien hade bolaget en geografiskt begränsad marknad. Det fanns visserligen försäljningsagenter runt om i landet men ännu i början av 1880-talet gick 70–80 procent av den inhemska försäljningen via de agenturer som låg på västkusten dit bolagets båtar lättast och snabbast kunde ta sig.[7]

För detta lilla bolag hade nu en världsmarknad öppnat sig. Exportförsäljningen som var mer vinstgivande än den inhemska försäljningen såg ut att stadigt öka. Det är naturligt att bolagsledningen ännu inte bekymrade sig om marknadsandelar i Storbritannien. Man sålde allt man kunde producera till goda vinster. Så länge försäljningen ökade, vinsterna steg och utdelningen var tillfredsställande fann företagsledningen ingen anledning till bekymmer.

Pris- och kostnadsutveckling

Utvecklingen för det brittiska dynamitbolaget hade varit synnerligen gynnsam t.o.m. 1880. Det var inte bara det att försäljningen ökat så snabbt. Bolagets marginaler hade också förbättrats. Priserna hade kunnat hållas i stort sett oförändrade trots det annars kraftiga prisfallet i landet. Samtidigt hade såväl de rena tillverkningskostnaderna som de totala kostnaderna för framställning av bolagets produkter sjunkit. 1879 och 1880 var det genomsnittliga försäljningsvärdet per ton något lägre än tidigare men detta uppvägdes mer än väl av de minskade kostnaderna. Just 1880 var relationen intäkt per försåld enhet till kostnad per producerad enhet som allra förmånligast.[8]

7 Sales by District Agents.

8 Relationen produktionsvärde: totala kostnader förbättrades kontinuerligt 1875–1880:

1875	136
1876	148
1877	152
1878	163
1879	165
1880	167

Tabell 11. *Nobel's Explosives, Genomsnittliga intäkter och kostnader per ton dynamit 1874–1884.* (£)

År	Intäkter	Totala kostnader
1874	205	132
1875	205	151
1876	205	138
1877	208	137
1878	205	126
1879	201	122
1880	197	118
1881	166	122
1882	171	133
1883	159	114
1884	135	114

Källa: Nobel's Explosives, Intern statistik, 1874–1885 (ICIA).
Intäkterna är bruttointäkter. Försäljningsprovisionerna har upptagits som kostnad.

Just för dessa år saknas tyvärr specificerade uppgifter över kostnadernas fördelning. Det är således inte möjligt att säga om orsaken till kostnadssänkningen främst låg inom företaget, d.v.s. om den berodde på rationellare produktion och fullt utnyttjande av företagets hela kapacitet eller om orsaken främst låg i fallande råvarupriser.

Enbart en jämförelse av kostnaderna ger ingen entydig bild. Åren 1874, 1877 och 1882 var kostnaden per ton dynamit hos försäljningsagenten ungefär lika stor. Produktionen 1882 var två och halv gång så stor som 1874. 1884 var produktionen något mindre än 1882 men den totala kostnaden per producerat ton var 30 procent lägre. Kostnadsstrukturen var mycket likartad 1874 och 1884.

De sjunkande kostnaderna fram mot 1880 torde framför allt ha berott på att de allmänna omkostnaderna per producerat ton sjönk. 1877 just då försäljningsorganisationen höll på att byggas ut var de särskilt höga, 1882 hade de sjunkit väsentligt. Då hade i stället råvarupriserna stigit, varför nettoresultatet blev detsamma. Två år senare hade de allmänna omkostnaderna åter ökat, men då främst

Tabell 12. *Kostnader för framställning av ett ton dynamit*

	1874	1877	1882	1884
Produktion, ton	358	513	912	839
Kostnader, shilling				
Glycerin	313			203
Svavelsyra	580			263
Salpetersyra	270	1 095	1 646	–
Sodanitrat	–			300
Sodakristaller	12			–
Alkalikarbonat	–			3
Ammoniakkarbonat	–	8	16	8
Kiselgur	15	38	56	40
Kol	21	–	–	10
Pergamentspapper	70	27	36	30
Packlådor	136	157	110	101
Andra förnödenheter	42	–	–	16
Löner och arbetskläder	138	59	62	127
Tillverkningskostnader	*1 597*	*1 384*	*1 926*	*1 101*
Allmänna omkostnader	*660*	*805*	*286*	*411*
Frakt	*125*	*198*	*207*	*152*
Försäkringar	*27*		*8*	
Totala kostnader	*2 409*	*2 387*	*2 427*	*1 664*
£	(120)	(119)	(121)	(83)

Källa: Nobel's Explosives, Intern statistik (ICIA).
Obs. Försäljningsprovisionerna är här inte inkluderade.

beroende på att företagets ränteutgifter ökat högst betydligt.[9] Råvarupriserna var nu å andra sidan mycket lägre än 1882 varför nettoresultatet blev en allmän kostnadssänkning.

Under sådana förhållanden är det inte lätt att säga om det låg någon fördel med dynamitproduktion i stor skala. 1882 då produktionskapaciteten var fullt utnyttjad och försäljningsapparaten i högre grad kunde utnyttjas med sjunkande

9 Vinst- och förlusträkning för 1884.

kostnader per enhet för administration och försäljning som följd stördes bilden av de stigande råvarupriserna.

En stor del av kostnaderna låg på råvaror och förpackning, och den delen hade bolaget små möjligheter att påverka. I förhållande till dessa kostnader var arbetskostnaderna små.[1] Verksamheten var föga mekaniserad och möjligheterna att öka mekaniseringsgraden var av praktiska skäl också små. En del av kapital kostnaderna var proportionella mot den tillverkade kvantiteten; ökad produktion krävde automatiskt ökade investeringar, detta på grund av säkerhetsrisken. Ökades produktionen måste fler lagerhus, fler patronhus, etc. byggas och detta innebar åtminstone för Nobel's Explosives att fabriksområdet måste utvidgas.

Vinster och räntabilitet

Redan från starten var räntabiliteten för det brittiska bolaget mycket god. Som ett mått på verksamhetens lönsamhet är här räntabiliteten på hela det i företaget arbetande kapitalet att föredra. Det brittiska bolaget hade nämligen, som tidigare nämnts, börjat med ett förhållandevis litet eget kapital. Det var nödvändigt att redan från början anlita extern finansiering. I detta avseende skiljer sig det brittiska dynamitbolagen från de flesta andra nobelföretag. Av Nobels dynamitbolag var det bara det brittiska och det franska som under tiden fram till 1886 hade obligationer eller andra långfristiga skulder.

Att Nobel's Explosives' räntabilitet inte var exceptionell för sin tid visar en jämförelse med två andra brittiska bolag, Consett Iron Co, ett betydligt större bolag än Nobel's Explosives och grundat redan 1840, samt Brünner & Mond, ett bolag för framställning av kemiska produkter.[2] Perioden 1884–1886 karaktäriserades allmänt av depression vilket också kommer till uttryck i räntabiliteten för samtliga de tre jämförda bolagen.

För Nobel's Explosives vände utvecklingen redan 1880. Den höga räntabilitet

1 Åren 1877 och 1882 har nitroglycerinframställningen redovisats för sig. En del av arbetskostnaderna har redovisats på nitroglycerins konto och endast lönerna för själva dynamittillverkningen är således specificerade i tab. 12.

2 Se tab. 14 källor. Observera att i samtliga beräkningar av Nobel's Explosives' räntabilitet har justeringar gjorts för införandet av ett goodwill-konto och likaså för patentkontot. En beräkning av lönsamheten på den nominella balansomslutningen respektive det nominella genomsnittliga egna kapitalet skulle annars bli direkt missvisande för åren 1877–1880.

Tabell 13. *Vinstutvecklingen för Nobel's Explosives, 1873–1895.* (£)

År	Redovisad nettovinst	Rörelsevinst	Justerad vinst före avskrivningar	Justerad nettovinst
1873	6 739	6 739	–	–
1874	16 058	18 264	18 829	16 058
1875	22 306	24 808	27 343	22 556
1876	30 965	32 922	33 872	31 493
1877	33 003	34 354	36 953	33 003
1878	42 550	43 636	46 122	43 298
1879	39 659	42 100	45 183	41 827
1880	64 112	68 137	71 227	67 790
1881	49 820	49 820	53 260	49 820
1882	58 088	59 671	61 957	58 088
1883	37 706	42 544	42 264	37 706
1884	30 057	38 234	35 953	30 057
1885	43 976	51 847	49 520	43 976
1886	37 817	45 482	38 939	32 817
1887	59 677	64 756	64 617	59 677
1888	86 677	92 748	91 894	86 677
1889	113 482	118 325	122 305	113 482
1890	116 309	120 124	127 444	116 309
1891	94 866	101 547	102 771	94 866
1892	82 356	91 195	100 858	92 356
1893	89 233	99 429	89 545	80 033
1894	112 103	121 570	121 094	110 103
1895	185 468	192 748	192 171	179 968

Källa: Nobel's Explosives, Balansräkningar, Vinst- och förlusträkningar, 1873–1896. Rörelsevinsten är här vinsten före skatter och ränteutgifter men efter avskrivningar.

som bolaget då hade och hade haft under hela 1870-talet, skulle inte uppnås igen förrän i slutet av 1880-talet. 1882, t.ex., var bolagets försäljning såväl inom landet som för export större än 1880 men de redovisade vinsterna var trots detta lägre. Året därpå sjönk vinsterna ganska väsentligt.

De minskade vinsterna 1882 återspeglar bolagets försämrade marginaler. Priset på dynamit hade fallit, kostnaderna ökat. 1883 var marginalerna återigen

Tabell 14. *Räntabilitet, 1873–1895.* (procent)

År	Nobel's Explosives			Consett Iron Co.	Brünner & Mond
	1		2		
	För hela det arbetande kapitalet		För genomsnittligt eget kapital		
	a	b			
1873	18		–	49	
1874	31		57	47	
1875	32		49	34	
1876	38		44	14	
1877	28	24	26	13	
1878	29	25	27	9	
1879	23	21	21	9	
1880	29	26	28	16	
1881		19	18	27	11
1882		20	19	19	15
1883		10	12	18	28
1884		10	10	12	16
1885		14	15	9	18
1886		12	13	10	16
1887		18		12	16
1888		24		14	18
1889		28		25	18
1890		31		39	20
1891		23		26	27
1892		20		14	29
1893		24		9	21
1894		27		9	15
1895		36		9	14

Källor: Nobel's Explosives, Balansräkningar, Vinst- och förlusträkningar, Interna räkenskaper (ICIA); H. W. Richardson, J. M. Bass, "The Profitability of Consett Iron Company before 1914", Business History VII, 2; W.J. Reader, Imperial Chemical Industries A History, s. 513.

Räntabilitet 1 för Nobel's Explosives har beräknats som rörelsevinsten efter avskrivningar i förhållande till balansomslutning minus kontanta medel och leverantörsskulder. Räntabilitet 2 är nettovinsten i förhållande till genomsnittligt eget kapital. I beräkningen 1 a har justeringar gjorts för den uppskrivning av de fasta tillgångarna som gjordes 1877.

Räntabiliteten för Consett Iron Co. är angiven som nettovinsten plus ränteutgifter i förhållande till aktiekapital, fonder, långfristiga lån och icke utdelade vinster. Den ligger således nära Räntabilitet 1. Räntabiliteten för Brünner & Mond avser nettovinsten i förhållande till hela balansomslutningen.

något bättre men då hade försäljningen minskat. Den återhämtade sig något under 1884 men då föll priserna kraftigt. För 1884 kunde bolaget redovisa en vinst på £ 30 000 vilket motsvarade den vinstnivå bolaget hade uppnått 1877 på en försäljning som var hälften så stor.

Under år 1883 uppstod betalningssvårigheter. I september häftade bolaget i skuld till Union Bank of Scotland med £ 30 000, till A. Schaw, den dåvarande styrelseordföranden, med £ 15 000 och till en annan styrelseledamot, David Wilson, med £ 20 000. För att klara av bolagets betalningar under våren och sommaren hade man således varit tvungen att låna upp £ 65 000 eller nära 1,2 milj. kr. I oktober skulle man ut med andra hälften av utdelningen, £ 24 000. Betalningsproblemen måste lösas, ty samtliga lån var tillfälliga. Först hade man tänkt utge 6 000 nya aktier men övergick sedan till att planera för debentures. Obligationer skulle nämligen bli billigare än aktier som man måste utdela 20 % på. Man räknade med 5 % på obligationerna. Vid månadsskiftet november/december skulle Tharsis Co. inlösa obligationer för £ 66 000. Då borde Nobel's Explosives passa på att utge sina, eftersom det då fanns gott om pengar.[3] Man bestämde sig för denna lösning. Bolaget fick nu ett nytt tillskott av kapital på £ 120 000, räntan var 6 procent. Av obligationslånet inlöstes redan följande år £ 23 000. Resten skulle inlösas, en del efter fem, återstoden efter sju år.[4] Visserligen var inves-

3 A. Schaw till Nobel 8.8., 14.8, 5.9, 7.9, 18.9.1883.

4 Balansräkning 1884; Investor's Monthly Manual, dec. 1883.

teringarna stora 1883 – den nya nitroglycerinfabriken höll på att färdigställas – och detta var den officiella förklaring bolaget hade till upplåningen, men de hade varit än större 1882. Då hade emellertid det interna sparandet räckt att finansiera dessa.[5]

Till det försämrade resultatet 1883 bidrog ett flertal olika faktorer som skall beröras i det följande. Att betalningsförmågan nu var ansträngd hade naturligtvis ytterst sin grund i minskade vinster. Emellertid hade bolaget i början av 1880-talet ändrat sin utdelningspolitik vilket i hög grad kom att påverka dess betalningsförmåga.

Utdelning och tillväxt

Under hela 1870-talet hade det brittiska dynamitbolaget fört en försiktig utdelningspolitik. Till att börja med hade detta snarast varit av nödtvång eftersom kapitalbehovet var stort.[6]

När Nobel's Explosives bildades 1877 hade det inskrivits i bolagsordningen att utdelningen inte skulle överstiga fem procent förrän det nya goodwill-kontot på £ 120 000 hade avskrivits.[7] Utvecklingen var gynnsam, vinsterna ökade och tack

5 De lån bolaget varit nödgat ta syns inte i balansräkningen för 1883. När denna gjordes upp hade pengarna från obligationslånet redan hunnit inflyta och lånen återbetalats. Investeringar i anläggningar och maskiner var 1882 £ 30 000, 1883 £ 22 000. En finansieringsanalys för 1883 ger följande resultat:

KÄLLOR		ANVÄNDNING	
Yttre		Utdelning för 1882	48 000
Ökning av långfristiga skulder (Obligationer)	120 000	Investeringar i fasta tillgångar	21 582
		Lagerökning	70 208
Inre		Ökning av nettoaffärskredit	16 056
Nettovinst	37 706	Ökning av kontanta medel	6 417
Avskrivningar	4 558		
SUMMA	162 264	SUMMA	162 264

6 Se kap. British Dynamite Co. blir Nobel's Explosives.

7 Nobel's Explosives, Articles of Association.

vare den stora fonderingen kunde bolaget upprätthålla en fortsatt hög tillväxttakt. Det var under dessa år som försäljningsapparaten byggdes upp och större delen av tillväxten bestod i flera depålokaler och ökade lager.[8]

I och med utgången av 1880 hade bolagsordningens stipulationer uppfyllts; fonderna plus icke utdelade vinster motsvarade nu mer än väl goodwillkontot. Detta avskrevs helt. Dessutom kunde kontot för Nobels patent på £9000 avskrivas, vilket naturligtvis var högst motiverat eftersom patentet då snart skulle löpa ut.[9]

Vid två extra bolagsstämmor i december 1881 ändrades de paragrafer i bolagsordningen som begränsat utdelningen, och på ordinarie bolagsstämman i april 1882 bestämdes att utdelningen för verksamhetsåret 1881 skulle ökas till 15 procent.[1]

I februari 1882 introducerades Nobel's Explosives' aktier på London-börsen. De noterades till högst £23, lägst £20 under denna introduktionsmånad. Parivärdet var £10.[2]

Från och med denna tid blir bilden av bolagets utdelning och interna sparande en helt annan än tidigare. Dessförinnan hade utdelningen varit konstant och dess andel av årets vinst varierat med resultatet. Hädanefter kom utdelningens andel av vinsten att ligga tämligen konstant omkring eller över 90 procent, medan däremot utdelningen i förhållande till aktiekapitalet blev högst varierande. Särskilt stor blev då utdelningens andel av årets vinst under mindre gynnsamma år.[3] Så länge vinsten ökade behövde inte detta innebära något problem. Det interna sparandet kunde ändå bli ganska avsevärt. Men sparandet blev en restpost utsatt för starka fluktuationer. I början av 1890-talet kom Nobel's Explosives i samma situation

8 Av nettotillväxten åren 1877–1881 svarade investeringar i fasta tillgångar genomsnittligt för 15 %, lagerökning för 39 % och ökning av nettoaffärskredit (kundfordringar–leverantörsskulder) för 37 %.

9 Directors' Report 1880, Balansräkning 1880, 1881.

1 Extra bolagsstämma 13.12, 28.12.1881; bolagsstämma 1882. Vid den första meddelades att bolaget redan ansökt om att få sina aktier introducerade på Glasgow-börsen.

2 Investor's Monthly Manual, 25.2.1882.

3 E. Penrose har i sin The Large International Firm of Developing Countries, s. 30, noterat ett likartat förhållande beträffande oljebolagen på 1950-talet. Exemplen kan mångfaldigas med börsnoterade brittiska företag på 1880-talet. Investor's Monthly Manual, 1880–1890.

Tabell 15. *Nobel's Explosives, Utdelning, sparkvot och nettotillväxt, 1873–1886.* (procent)

År	Utdelning		Sparkvot		Nettotillväxt under året
	På aktie-kapitalet	Av årets vinst	Brutto	Netto	
1873	10	36	–	–	–
1874	10	15	87	85	60
1875	10	11	91	89	33
1876	–	–	92	92	30
1877	5	36	100	100	13
1878	5	28	73	72	22
1879	5	30	73	71	17
1880	5	19	83	82	28
1881	15	72	77	76	15
1882	20	83	41	38	7
1883	17,5	111	– 13	– 27	35
1884	12,5	100	– 16	– 40	–8
1885	20	109	39	32	4
1886	15	95	– 23	– 46	–4
1887	22,5	90	44	40	6
1888	32,5	90	41	38	3
1889	45	95	36	31	8
1890	42,5	88	15	7	7
1891	35	89	1	– 8	–1
1892	30	87	17	9	2
1893	26	70	21	10	2
1894	30	64	49	43	9
1895	60	78	63	60	23

Källor: Nobel's Explosives, Bolagsstämmoprotokoll, Balansräkningar, Vinst- och Förlusträkningar, Interna räkenskaper, 1873–1896 (ICIA).
Sparkvoten har beräknats på justerade bruttovinster, d.v.s. före avskrivningar, respektive justerade nettovinster. Nettotillväxten har beräknats enligt B. Tew & R. F. Henderson, Studies in Company Finance, ss. 6–12.

som 1883. Sparandet var negativt och företaget fick återigen lita till extern finansiering.[4]

Det kan knappast vara en tillfällighet att introduktionen av Nobel's Explosives på börsen i tiden sammanfaller med bolagets förändrade utdelningspolitik. Spontant får man intrycket att bolagets utdelningspolitik från denna tid var en fråga om att "keep up with the neighbours". Bolaget hade från och med 1882 också kursvärdet att tänka på.

Nobel's Explosives' utdelningspolitik under 80- och 90-talet var inte exceptionell för börsnoterade företag. Varken utdelningen eller den andel av vinsten som utdelades var större än för många andra börsnoterade företag under denna tid. För Nobel's Explosives innebar introduktionen på börsen att bolagets utdelningspolitik inpassades i det där och då rådande mönstret.[5]

Konkurrens på den brittiska marknaden

I maj 1881 löpte dynamitpatentet ut i Storbritannien. Företagsledningen tvekade först om den skulle anhålla om förlängning, eftersom uppgifter om bolagets vinster under patenttiden måste bifogas anhållan. Bifölls inte denna, hade man alldeles i onödan upplyst presumptiva konkurrenter om vilka goda vinster som stod att hämta i dynamittillverkning. Till sist bestämde man sig emellertid för att riskera detta och anhöll om förlängning med motivering att de statliga myndigheterna fördröjt produktionsstarten med fem år. Anhållan avslogs. Home Office ansåg inte att skäl förelåg för förlängning, då bolaget redan under den gångna patenttiden haft sådana stora vinster.[6]

Nobel hade på hösten 1880 varnat för den konkurrens som skulle bryta ut när patentskyddet försvann. Opladen hade redan fått beställningar från England för leverans efter maj 1881, kunde han meddela. Länge hade Nobel manat på

4 I J. M. Bass, "The Profitability of Consett Iron Company before 1914" kan man i tabeller över vinster och utdelning se att förhållandet där var detsamma och att detta bolag precis som Nobel's Explosives vissa år måste ha haft betalningssvårigheter. Av texten framgår också att nyemissioner företogs vid dessa tidpunkter. Bass har dock inte kopplat dessa till vinstutvecklingen utan framför uppenbarligen de anledningar som officiellt gavs.

5 Som exempel kan nämnas att Eley Brothers, ett krutföretag med ett aktiekapital på £ 250 000, alltså i samma storleksklass som Nobel's Explosives, under hela 1880-talet utdelades 25 %, i början av 1890-talet 40 %, Investor's Monthly Manual, 1880–1893.

6 A. A. Cuthbert, a. a.; Cuthbert till Nobel 7.2, 8.3.1881.

Cuthbert att övergå till produktion av spränggelatin. Han framhöll nu återigen det önskvärda i detta.[7]

Cuthbert hyste emellertid stor tillförsikt inför framtiden. Priserna skulle Nobel's Explosives genast sänka för att minska lockelsen för andra att starta dynamittillverkning i landet. Konkurrens från utländska företag trodde han inte på. Med tanke på att H.M. Inspector of Explosives i alla år förpestat bolagets tillvaro med allehanda tester och rigorösa kvalitetskrav kunde Cuthbert inte föreställa sig att någon utländsk dynamitsort skulle finna nåd inför dennes ögon. Möjligen sade han, skulle man kunna befara export via England till kolonierna från kontinentala bolag, vilket dittills dynamitpatentet hade förhindrat. Inte heller i detta såg han någon större risk. Nobel's Explosives dynamit var av god kvalitet och dess märke så väl känt av förbrukarna att bolaget säkert skulle utstå konkurrensen. För säkerhets skull skrev han dock ett brev i hotfull ton till DAG, vari han omnämnde att han kände till den prisöverenskommelse som existerade i Tyskland. Om DAG försökte importera ens ett pund dynamit till England skulle Nobel's Explosives snart se till att prisöverenskommelsen sattes ur spel.[8]

Just 1880 var ju ett mycket gott år för bolaget. Försäljningen hade ökat väsentligt och marginalerna var goda. Mot denna bakgrund är Cuthberts optimism inte oförklarlig. Nobel har själv karaktäriserat situationen. Återkommen från en resa till Glasgow skriver han: "Der är fullt upp att göra och jag har svårt att få dessa erkekonservativa själar att frångå den vanliga Dynamiten . . . Hvarför ändra, tycka de, då det gamla går som på rullar."[9] Hur det sedan gick framgår av försäljnings- och vinstsiffrorna.

Konkurrensen från utlandet fick en omfattning som Cuthbert inte hade räknat med. Redan 1882 svarade utländska företag för 36 procent av den dynamit som försåldes på den brittiska marknaden. År 1884 hade den andelen stigit till 46 procent. Priserna föll. något som måste ha varit uppskattat av konsumenterna,

7 Nobel till Cuthbert 1.1.1880; 16.3.1881.

8 Cuthbert till DAG 29.3.1881; dens. till Nobel 29.3.1881 (två brev). Cuthbert skrev ett officiellt brev till Nobel i vilket han hotade med att vidta åtgärder som gjorde den tyska prisöverenskommelsen värdelös, om någon av de parter som ingått denna började exportera till Storbritannien. Samma dag skrev han ett annat brev i vilket han förklarade att det första brevet var officiellt; det kunde Nobel använda om han så tyckte. Cuthbert hoppades att Nobel inte skulle ta illa upp.

9 Nobel till A. Liedbeck 8.12.1880.

Tabell 16. *Nobel's Explosives' försäljning och vinster samt import av dynamit till Storbritannien, 1880–1885.*

	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Nobel's Explosives:						
Inhemsk försäljning, ton	481	474	560	483	391	395
Därav dynamit	481	456	432	482	353	286
Därav spränggelatin	–	18	128	1	38	109
Export, ton	466	403	594	565	765	901
Därav dynamit	466	376	549	562	682	746
Därav spränggelatin	–	27	45	3	83	155
Omsättning per försålt ton dynamit, £	197	166	171	159	135	. .
Nettovinst, £	64 112	49 820	58 088	37 706	30 057	43 976
Vinst per ton,	80	54	50	42	30	35
Import av dynamit, ton	–	103	362	547	530	. .
Därav reexport	–	–	117	195	234	. .
Kvar i landet	–	103	245	352	296	. .

Källa: Nobel's Explosives, Intern Statistik, 1880–1886 (ICIA). I detta arkivmaterial återfinns uppgifter från tullmyndigheterna angående import och reexport.

eftersom marknaden som helhet expanderade. I slutet av februari 1884 hade priskriget pressat dynamitpriserna ned till £ 103 per ton.[1]

Utländska bolag exporterade nu också via England till kolonierna. I vad mån detta innebar ny konkurrens på dessa marknader är svårt att säga. Hälften av reexporten gick till Algoa Bay i Sydafrika. Även exportpriserna föll fastän mindre än de inhemska.[2]

Vilka var det då som konkurrerade med Nobel's Explosives? Fanns det tyska Nobel-bolaget med bland importörerna? Även Nobel var intresserad av detta och gjorde på ett tidigt stadium förfrågningar hos Hoffer och Barbe huruvida DAG

1 T. Johnston till Nobel 28.2.1884.

2 Nobel's Explosives, Intern Statistik. 1883 var medelpriset för exportförsäljningen £ 198 per ton, 1884 £ 183 per ton.

skaffat sig försäljningsagenter i Storbritannien. Under 1881 var svaret nekande.[3] År 1882 kom sedan avtalet mellan DAG och Nobel's Explosives avseende exporten till Australien och Sydafrika. Det gällde för en tid av 15 månader.[4] Så gott som omedelbart därefter måste DAG ha börjat exportera till Storbritannien; åren 1883 och 1884 importerades drygt 100 ton från DAG.[5]

Den största importören i Storbritannien var Opladen. Av de drygt 1 500 ton som importerades åren 1881–1884 svarade Opladen för hälften. Även sedan aktiemajoriteten i bolaget förvärvats av Dynamite Nobel och DAG fortsatte det att exportera till Storbritannien. Drygt 500 ton av importen kom från Deutsche Sprengstoff AG, ett av de nytillkomna tyska dynamitbolagen. Både Opladen och Deutsche Sprengstoff hade egna försäljningsagenter i Storbritannien.[6]

År 1882 grundade det italiensk-schweiziska Nobel-företaget Dynamite Nobel, ett importbolag i London, Explosives Trading Co., med ett kapital på £ 10 000. Avsikten, som Barbe angav den för Nobel, var att detta bolag enbart skulle användas för reexport. Det skulle således inte konkurrera med Nobel's Explosives. Under åren 1882–1884 uppgick dess import till 69 ton, varför detta bolag knappast kan sägas ha haft någon större betydelse i konkurrensen mot Nobel's Explosives.[7]

För Nobel's Explosives blev importen besvärande. Den inhemska tillverkningen av dynamit vid konkurrerande företag fick däremot ringa omfattning. Två brittiska dynamitbolag grundades 1882. Inget av dessa hade någon större framgång. Det ena lades snart ned och det andra gick med förlust.[8]

Särskilt åren 1883 och 1884 var besvärliga för Nobel's Explosives har vi sett. Flera omständigheter bidrog till att förvärra den på grund av importkonkurrensen redan ogynsamma situationen.

Tillverkningen av spränggelatin, som äntligen kommit igång måste inställas. Sprängämnesinspektören hade funnit att produkten inte helt uppfyllde de ställda

3 DAG till Nobel 26.10.1881 (telegram): "Nein Weder Oppenheim noch Hoffer haben bisher schritte zur errichtung einer agentur in England gethan."

4 Se Patent och andra konkurrensbegränsande bestämmelser.

5 Detta framgår av de uppgifter som Nobel's Explosives lät inhämta från tullmyndigheterna. Dessa återfinns i Intern statistik.

6 Not 5 ovan samt T. Johnston till Nobel 11.2, 18.2.1884.

7 Nobel till Barbe 8.4.1883.

8 Trading Agreements; Rapport om Explosives Co. (NA)

kraven. År 1882 hade efterfrågan på spränggelatin varit god och priserna tillfredsställande.[9]

Produktionen av dynamit hölls på oförändrad nivå under 1883 trots att försäljningen minskade. Lagrets värde ökade detta år med mer än 50 procent, och större delen av den redovisade vinsten kan förmodligen tillskrivas lagerökning.[1] År 1884 minskade Nobel's Explosives' försäljning inom landet med drygt 100 ton. Till andra besvärligheter hade nu kommit att den brittiska ekonomin råkat in i depression.

9 A. A. Cuthbert, a. a.; G. McRoberts till Nobel 12.5, 9.11.1883.
1 Balansräkning 1882, 1883.

Konkurrenssituationen för Nobel-bolagen 1883–1884

Försäljningen av spränggelatin hade kommit igång långt senare än Nobel vid mitten av 1870-talet hade föreställt sig. Detta gällde för samtliga Nobel-bolag. I vissa fall berodde det på bristande intresse från företagsledningens sida. Cuthbert i Skottland visade liksom Carstens och Bandmann i Tyskland föga entusiasm för det nya sprängämnet. I det brittiska bolagets fall hette det till att börja med officiellt att Ardeer-fabriken behövde längre tid för experiment och att det var svårt att få fram en tillfredsställande produkt, senare att framställningen enligt gjorda kalkyler blev så dyr och vinsten så liten att man också i fortsättningen borde koncentrera sig på dynamit. Inte förrän 1881 kunde det brittiska bolaget börja saluföra spränggelatin och då i mycket blygsam skala. Då hade nästan sex år av patenttiden gått.[1] I Tyskland kom tillverkningen inte igång på allvar förrän Carstens och Bandmann hade ersatts av Hoffer 1880. Såväl Cuthberts som Carstens' och Bandmanns motvilja mot att starta spränggelatintillverkning tycks till dels ha motiverats av Nobels royalty.[2] I det brittiska bolaget tillkom att

1 Nobel's Explosives, Styrelseprotokoll 1879–1880; Intern statistik (ICIA). Så sent som hösten 1883 framlade Cuthbert kalkyler inför styrelsen som visade på fördelarna av att hålla fast vid dynamittillverkning, G. McRoberts till Nobel 9.11.1883.

2 Se Dynamit-Actien-Gesellschaft; Cuthbert till Nobel 8.3.1881. Cuthbert säger givetvis inte direkt så själv utan t.ex. "Being a very expensive article to manufacture and burdened as it is with a royalty of 5 % its introduction must be a work of time."

dynamittillverkningen var särskilt lönsam och vinsterna höga. Cuthbert kan kanske beskyllas för brist på förutseende, men hans ställningstagande var inte oförklarligt.

De bolag som tidigast började tillverka spränggelatin var de bolag i vilka Barbe hade ett avgörande inflytande, det schweiziska och det italienska. Av dessa hade det schweiziska inte ens något patent på spränggelatin. Dessa två bolag började tillverka den nya produkten redan 1876.

Även för de bolag som tidigt planerat för spränggelatintillverkning dröjde emellertid lanserandet av det nya sprängämnet. Försökstillverkningen i Schweiz och Italien varade t.ex. i tre år innan bolagen ville ge sig ut på marknaden.

Spränggelatin var utan tvekan överlägset dynamit på mer än ett sätt. Detta var Nobels uppfattning och det är sentida experters uppfattning.[3] Ändå var efterfrågan till att börja med måttlig. Så var fallet i Tyskland när bolaget började saluföra spränggelatin i början av 1880-talet. Så var fallet i Frankrike och Storbritannien när produktionen där kom igång. Orsakerna var flera.

Spränggelatin var dyrare än dynamit. Bomullskrut var betydligt dyrare än kiselgur, och själva fabrikationsprocessen som sådan både mer kostnadskrävande och riskablare.[4]

Spränggelatin var också uppenbarligen för kraftigt för vissa typer av sprängningar. För sprängningar i hårt berg som tunnelsprängningar var det ypperligt. I gruvorna – även järnmalmsgruvorna – var det egentligen för kraftigt. Konsumenterna fortsatte att efterfråga den billigare och mer lämpliga dynamiten. Nobels spränggelatinpatent inkluderade även svagare varianter av gelatiniserade nitroglycerinsprängämnen men alla dynamitbolag koncentrerade sig i förstone på att tillverka den starkaste sorten.[5]

Först med att utexperimentera dessa svagare gelatinsprängämnen – som hade spränggelatinets elastiska konsistens men endast oväsentligt översteg dynamiten i styrka – tycks det svenska bolaget ha varit. Redan i slutet av 1870-talet kunde det saluföra något som det kallade extradynamit. Detta möttes av stor efterfrågan och

3 S. Nauckhoff och O. Bergström, Nitroglycerin och Dynamit, s. 138.

4 1886 när Nobel's Explosives hade tillverkat och försålt spränggelatin i ett par år var de rena tillverkningskostnaderna £ 71 per ton spränggelatin mot £ 51 per ton dynamit.

5 T.ex. Nobels svenska patent av den 8.7.1876, i excerpt i R. Sohlman och H. Schück, a.a., ss. 286–288. I många länder togs också följdpatent ut efter något år, då andra tänkbara tillsatser hade utexperimenterats av Nobel och hans kemister, Patenthandlingar.

efter 1884 tillverkades inte längre den ursprungliga gurdynamiten i Sverige.[6] I de flesta andra länder var det en process som påbörjades först under senare hälften av 1800-talet. På den brittiska marknaden hade de svagare gelatinspräng ämnena – som också var billigare än spränggelatinet – helt slagit ut dynamiten i början av 1890-talet.[7]

På sikt visade det sig således att det egentliga spränggelatinet inte var ett substitut till dynamit som Nobel först hade tänkt utan ett komplement till detta.

Följaktligen var situationen för de flesta Nobel-bolag under första hälften av 1880-talet inte alls den som Nobel och också Barbe hade trott ännu så sent som i slutet av 1870-talet. I stället för att producera och saluföra en patenterad produkt var många av Nobel-bolagen fortfarande hänvisade till vinsterna från dynamittillverkning. Giltiga dynamitpatent fanns inte i något land efter 1880. Konkurrenssituationen för Nobel-bolagen kan sammanfattas i följande översikt över existerande konkurrentföretag.[8]

Land	Bolag	Aktiekapital	Grundat
Tyskland	Krebs & Co.	. .	1872
	Rheinische Dynamit-Fabrik zu Opladen	M. 1 200 000	1873
	Alt Berun	. .	1874
	Med dessa tre hade DAG sedan 1880 ett pris- och försäljningsavtal.		
	Deutsche Sprengstoff A.G.	M. 1 250 000	1882
	Dresdner Dynamit-Fabrik	M. 725 000	1882
	Kölner Dynamit-Fabrik	M. 155 000	1883
	Siegener Dynamit-Fabrik	M. 300 000	1884
	Rönsahler Dynamit-Fabrik	. .	1884
	Konkurrensen från dessa var växande.		
Schweiz	Inga konkurrerande dynamitföretag inom landet. Med Opladen hade Nobel-bolaget ett avtal enligt vilket det tyska bolaget svarade för 10 % av försäljningen inom landet.		

6 E. Andrén och O. Bergström, a. a., s. 44. I Nobel till L. Roux 11.11.1880 nämns att det svenska bolagets försäljning av extradynamit var cirka 50 ton 1879 och cirka 120 ton under de tio första månaderna av 1880.

7 Nobel's Explosives, Försäljningsstatistik. (ICIA)

8 Sammanställningen bygger på Trading Agreements (TA, ICIA) samt fakta som anförts i tidigare avsnitt.

Italien	Société Continentale de Glycerine et Dynamite	Fr. 1 000 000	1882
	Konkurrensen från detta var ännu obetydlig.		
Spanien	Société Manjoya-Oviedo	Fr. 780 000	1882
	I detta ägde Opladen 36 %.		
	Société Generale des Dynamites d'Espagne	. .	1883
	Deutsche Sprengstoff A.G., som höll på att uppföra en fabrik nära Bilbao.		1882
	Ännu 1883 var Nobel-bolaget ensamtillverkare i landet men konkurrens från de nya fabrikerna var snart att vänta. Höga tullar skyddade mot import.		
Frankrike	Société Nationale de Poudres et Dynamite.	Fr. 500 000	1876
	I detta ägde Barbe och Dynamite Nobel kontrollerande majoritet.		
Storbritannien	Explosives Co., senare New Explosives Co.	£ 150 000	1881
	International Explosives Co.	£ 65 000	1884
	Inget av dessa var av någon större betydelse. På den brittiska marknaden var dock konkurrensen från utländska företag stor. De största importörerna var Opladen, Deutsche Sprengstoff och fr.o.m. hösten 1883 DAG.		
	Även Dynamite Nobel exporterade till Storbritannien och hade där grundat ett försäljningsbolag:		
	Explosives Trading Co., senare ändrat till Alliance Explosives Co.	£ 10 000	1882

TRUSTBILDNINGEN

Trusterna

I oktober 1886 bildades the Nobel-Dynamite Trust Company Limited med säte i London. I Nobel-trusten ingick Nobel's Explosives, det tyska Nobel-bolaget DAG, tre andra tyska dynamitbolag, Opladen, Deutsche Sprengstoff och Dresdner Dynamit-Fabrik, Dynamite Nobels försäljningsbolag i London samt tre försäljningsbolag för den latinamerikanska marknaden som på Barbes initiativ grundats åren 1881 till 1883.[1]

Nobel-Dynamite Trust Company var knappast en trust i juridisk mening som sammanslagningen av Rockefeller-bolagen fyra år tidigare.[2] Det var ett holdingbolag vars tillgångar utgjordes av samtliga aktier i de nämnda bolagen. Dess nominella aktiekapital var 2 miljoner pund. Av detta reserverades £600000 för Nobel's Explosives, £852000 för de tyska bolagen, £48000 för de tre latinamerikanska bolagen och £25000 för Alliance Explosives. Aktieägarna i de ingående bolagen fick byta sina aktier i dessa mot aktier i trustbolaget.[3]

Sommaren därpå, i juni, bildades ett franskt holdingbolag, Société Centale de

1 "Trust Agreement No. 1, No. 2"; Nobel-Dynamite Trust Co., protokoll från konstituerande bolagsstämma 18.10.1886. (TA, ICIA)

2 D. v. s. där aktieägarna formellt överlät aktierna på trustees och i stället erhöll trust certificates.

3 Not 1 ovan.

Dynamite. Dess aktiekapital fastställdes till 16 miljoner francs, ungefär £640000. Det franska holdingbolaget, som kom att kallas den latinska trusten, förvärvade aktiemajoriteten i det spanska bolaget, det franska bolaget och fusionsbolaget Dynamite Nobel. Dessutom ingick i den latinska trusten ett mindre italienskt bolag med en fabrik i Cengio samt ett av Barbe och Dynamite Nobel gemensamt grundat dynamitbolag i Venezuela. Société Centrale förvärvade mellan 50 till 60 procent av aktierna i dessa bolag.[4]

I och för sig var det knappast förvånande att Nobel-bolagen nu knöts fastare samman, låt vara att den form sammanslagningen av de tyska och brittiska bolagen fick – och inte minst namnet – var något uppseendeväckande för sin tid.[5] Men i princip innebar grundandet av de två holdingbolagen helt enkelt att den integrering av Nobel-bolagen som påbörjats tio år tidigare nu hade fullbordats. Anledning att ta med i all synnerhet Opladen och Deutsche Sprengstoff hade inte heller saknats som har framgått av det tidigare, även om det nu, sedan början av 1885, fanns en internationell prisöverenskommelse som reglerade priserna på dynamit.[6]

Å andra sidan var tillkomsten av de två holdingbolagen vid denna tidpunkt, av olika skäl, inte alls så given som det kan förefalla. Den hade föregåtts av en lång maktkamp med många och komplicerade turer. En presentation av spelförarna och en analys av deras motiv och turerna i spelet kan vara motiverad.

4 Société Centrale de Dynamite, protokoll från konstituerande bolagsstämma 1.7.1887. (SCPA)
5 Bl. a. Nobel till Ludvig Nobel 21.11.1886.
6 First International Convention 6.1.1885. (TA)

Barbes första fusionsplaner

I november 1878 skrev Barbe till Nobel: "Ni skulle kunna fusionera det engelska och det tyska bolaget och öka utdelningarna från 15 till 20 %. Därigenom förhindrar Ni dold och orimlig konkurrens."[1] Vad han anspelade på var tydligen en incident som inträffat någon tid tillbaka. Det tyska Nobel-bolaget DAG hade fått en förfrågan från England angående leverans av dynamit och Carstens hade meddelat bolagets pris fritt Hamburg. Mer hade inte hänt, kanske för att Nobel ingripit och påpekat att Nobel's Explosives fortfarande hade patent på dynamit i England.[2]

Måhända förutsåg Barbe att man i längden inte skulle kunna förhindra konkurrens mellan Nobel-bolagen. Även utan sådan var läget tillräckligt besvärligt vid denna tid och det kan inte heller ha varit tillfredsställande för Barbe personligen. I Schweiz låg fabrikationen nere. I Italien gick affärerna trögt och konkurrensen var stor. Från det franska bolaget inlöpte heller inga större vinster och bolaget hade betalningssvårigheter.[3] Aktierna i dessa bolag stod lågt om de

1 "Vous pourrez fusionner l'Angleterre et l'Allemagne, et augmenter les dividends de 15 à 20 %, car vous aurez supprimé concurrences masquées, et absurdes", Barbe till Nobel 14.11.1878.

2 Nobel till Carstens 10.11.1878, Barbe till Nobel 2.11, 13.11.1878.

3 Se ss. 178–179.

ens var säljbara.[4] Barbe, som temporärt bodde i Hamburg, hade haft möjlighet att sätta sig in i DAG:s affärer och han kunde på nära håll uppleva de besvärligheter som den tilltagande konkurrensen i Tyskland innebar.

Barbe stärktes än mer i sin uppfatttning av den följande händelseutvecklingen. I Australien utbröt konkurrens mellan DAG och Nobel's Explosives. För DAG blev det allt besvärligare också på den tyska marknaden, där man upplevde ett kraftigt prisfall.[5]

På sommaren 1879 föreslog Barbe en allmän fusion av samtliga kontinentala Nobel-bolag plus Nobel's Explosives. "Jag tror", skrev han till Nobel, "att man måste följa den väg som jag anger eller försälja aktierna i alla länder då konkurrensen tar oerhörda proportioner, såväl den från Opladen och andra företag som den mellan Nobel-bolagen inbördes. Låt oss fusionera. Låt oss fusionera eller förbereda oss för att lämna våra affärer. Vårt intresse och vårt namn fordrar fusion. Det tror jag åtminstone."[6]

Hur det rent praktiskt skulle gå till utvecklade han för Nobel. Alla kontinentala bolag skulle fusionera; sen skulle det brittiska bolaget emittera obligationer och med de medel som inflöt köpa aktier i det sammanslagna kontinentala bolaget. Barbe skulle snabbt genomföra det första steget, fusionen av de tyska, schweiziska, italienska och spanska bolagen, så snart man kommit överens med Nobel's Explosives om fortsättningen. I de nämnda kontinentala företagen hade Barbe, Nobel och Hoffer tillsammans majoriteten. Endast det franska bolaget erbjöd några svårigheter, men ställdes pengar till hans förfogande för att köpa några hundratal aktier skulle även dess deltagande säkras. Fördelarna, som Barbe angav dem, var att man i ett gemensamt stort bolag skulle kunna pressa de allmänna kostnaderna och lättare hävda priserna på exportmarknaderna.[7] Vad han inte sade, men som förmodligen ingick i hans kalkyl, var att kurserna på de kontinentala bolagens aktier, som vid den här tiden var pressade, antagligen skulle förbättras högst väsentligt genom en fusion av den typ han föreslagit.

Nobel var inte entusiastisk. I teorin var fusionen säkert utmärkt sade han men i

4 Bl. a. Carstens till Nobel 4.12.1878.

5 Se s. 136 ff., s. 157.

6 "Je crois . . . qu'il faut suiver la voie que j'indique, ou réaliser les actions dans tous les pays: La concurrence prends les proportions inouïes, soit avec Opladen etc., soit avec les sociétés Nobel entre elles. Fussionnons ou préparons-nous a lâcher – Notre intèrêt et notre nom exigent la fusion. Du moins, je le crois", Barbe till Nobel 26.6.1879.

7 Barbe till Nobel 12.7.1879. Vid just denna tid försökte Barbe samtidigt övertala Nobel att avskeda Carstens och Bandmann samt att ändra på DAG:s styrelse.

praktiken var den omöjlig att genomföra om inte ett bolag först köpte upp aktier i alla de andra, en komplicerad och ömtålig fråga med avseende på aktiekapital och aktier.[8]

Några månader senare framlade han emellertid förslaget, fastän i lösare form, för Cuthbert i Nobel's Explosives. Nobel talade om fördelarna av att slå samman alla Nobel-bolag till ett. Några sådana fördelar kunde dock inte Cuthbert se, annat än för Nobel personligen, som ägde aktier i alla bolag, definitivt inte för Nobel's Explosives.[9]

Cuthberts reaktion är inte svår att förstå. Bolagets affärer gick strålande, och detta ingav honom stor tillförsikt inför framtiden. Han var vid denna tidpunkt också mycket upprörd över det tyska bolagets uppträdande i Australien och förargad på Nobel som han ansåg var roten till missförståndet.

Nobel gjorde inga större ansträngningar att övertala Cuthbert eller det brittiska bolagets styrelse för Barbes fusionsförslag. Däremot framhöll han på det kraftigaste att Nobel's Explosives borde börja producera spränggelatin. Dröjsmålet skadade det brittiska bolagets exportmöjligheter, och Nobel ansåg sig nödgad att göra styrelsen uppmärksam på detta sakernas tillstånd, Han skrev till Cuthbert: "It is this that the German Company are getting ahead of us [sic] in getting gelatine into the market."[1]

Orsakerna till Nobels bristande intresse för Barbes stora fusionsplaner vid just detta tillfälle var förmodligen dels den som han angav för Barbe – idén var god i teorin, svår att genomföra i praktiken – dels att han fortfarande trodde att spränggelatinet skulle lösa alla problem. Det brittiska bolaget hade ju förvärvat patenten för spränggelatin i kolonierna, vilket så småningom när produktionen väl kom igång skulle ge bolaget exportmonopol där.[2]

1880 började Barbe organisera fusionen av det schweiziska och italienska bolaget. Det är möjligt att den ingick i Barbes övergripande plan för Nobelbolagens framtid, fastän de direkta skäl som angavs var andra. Situationen för dessa bolag hade nu förbättrats. Konkurrensen hade lättat och efterfrågan ökat. Bägge bolagen tillverkade nu också spränggelatin.[3]

Redan innan det nya bolaget Dynamite Nobel hade hunnit formellt konsti-

8 "L'idée est belle en Théorie mais impracticable . . .", Nobel till Barbe 5.7.1879.
9 A. A. Cuthbert, a. a.
1 Nobel till A. A. Cuthbert 29.12.1879.
2 Se s. 100.
3 Se ss. 167–170.

tueras skrev Barbe till Nobel: "Vad skulle Ni säga om en fusion mellan Dynamite Nobel, Dynamite Actien Gesellschaft och Société Espagnole."[4]

Framför allt ville Barbe slå samman DAG och Dynamite Nobel. Det enda direkta motiv han angav – i varje fall skriftligen – var att man genom en sådan fusion skulle slippa underordna sig den tyska handelslagens bestämmelser om Vorstand, som i praktiken innebar sådana besvärligheter. Det nya bolaget skulle få sitt säte i Isleten i kantonen Uri i Schweiz och där fanns inga aktiebolagslagar alls.[5]

Andra skäl fanns som kunde tala för en sådan sammanslagning. En tillverkning i större skala medförde större fördelar i fråga om spränggelatintillverkning än i fråga om dynamittillverkning. Bomullskrut ingick endast till en mindre del – 7 procent – i spränggelatin. Det skulle således vara mer rationellt att endast ett av företagen svarade för bomullskruttillverkningen. Nobel själv hade inte heller tänkt sig att alla bolag skulle starta egen bomullskruttillverkning. Den skulle koncentreras till ett fåtal fabriker, som sedan skulle förse de andra Nobelbolagen.[6]

Dessutom fanns det uppenbara fördelar för Dynamite Nobel av en sammanslagning med DAG. Dynamite Nobel var snart redo att börja exportera. DAG hade redan byggt upp en försäljningsorganisation i Australien, Sydafrika och Sydamerika, som Dynamite Nobel skulle kunna dra nytta av.

En fusion skulle också innebära omedelbara och påtagliga fördelar för de aktieägare som var tidigt invigda i planerna. Man undrar om det inte var sådana fördelar som föresvävade Barbe mer än något annat.

Barbe föreslog ett aktiekapital om "ungefär" 12 miljoner francs för det nya bolaget. DAG skulle värderas till 7,5 miljoner och Dynamite Nobel till 4 miljoner.[7] Det sistnämnda hade nyligen konstituerats med ett aktiekapital på 3,2 miljoner francs.

Barbes tanke var att Nobel och han skulle bilda ett aktiesyndikat och köpa upp aktier i de bolag som han planerat att fusionera. Nobel ägde fler aktier än Barbe, framför allt i DAG, och Barbe skulle gottgöra Nobel för hälften av dennes över-

4 "Que diriez vous de la fusion de Dynamite Nobel . . . Dynamit Actien-Gesellschaft et Société Espagnole?", Barbe till Nobel 3.7.1880.

5 Barbe till Nobel 8.12.1880.

6 Barbe till Nobel 9.2.1878; Nobel till A. A. Cuthbert 25.12.1878.

7 Barbe till Nobel 8.12.1880.

skjutande del. Genom detta aktiesyndikat skulle de tjäna många hundratusen francs som de kunde dela broderligt, sade Barbe.[8]

Vad Nobel skulle tycka om fusionsförslaget förutsåg Barbe. "Härifrån" – han befann sig just då i Turin – "kan jag se att Ni finner detta kapital alltför stort och säger att man inte kan sälja aktierna." Själv var han emellertid optimistisk. Utvecklingen höll på att vända.[9]

Barbe var enormt enträgen i denna sak. Periodvis under 1880 skrev han varannan dag om fusionen. Han lockade Nobel med ett stort laboratorium som man skulle kunna inrätta och underhålla på bekostnad av det nya bolaget.[1] Däremot hade han på hösten 1880 gett upp planerna på att vid denna tidpunkt få med Nobel's Explosives i en fusion. "Jag tror att man måste låta engelsmännen lugna sig; senare skall de komma till oss", sade han. "Idag skulle de tro att de gör en dålig affär genom att köpa oss till ett billigt pris; senare komma de själva att begära att få fusionera."[2]

Nobel ville inte höra talas om någon ytterligare fusion såvida den inte inkluderade Nobel's Explosives. Först och främst ville han se de tyska och brittiska bolagen enas.[3] Det framgår av hans brev till Cuthbert och till ordföranden i den brittiska bolagsstyrelsen. Nu engagerade han sig på ett helt annat sätt än tidigare för att åstadkomma en förlikning rörande Australien och ett samarbetsavtal av något slag mellan DAG och Nobel's Explosives.[4]

Det fanns onekligen flera skäl som talade för en sammanslagning av just DAG och Nobel's Explosives. Båda dessa bolag hade en stor export och de konkurrerade dessutom med varandra på exportmarknaderna. En fusion mellan dem skulle både förhindra konkurrens och innebära reella kostnadssänkningar för bägge bolagen. Vidare hade DAG på grund av den inhemska konkurrensen en avsevärd överkapacitet i fråga om dynamitproduktion medan Nobel's Explosives som expanderat mycket kraftigt snart skulle vara tvunget att investera i nya an-

8 Detsamma.

9 "Je vous vois d'ici trouver ce capital trop fort, est dire qu'on ne pourra vendre les titres", Barbe till Nobel 8.12.1880.

1 Barbe till Nobel 11.8, 23.8, 5.9, 12.9, 15.9 (om laboratoriet), 23.9, 13.11, 18.11, 27.11, 30.11, 3.12, 8.12, 14.12, 17.12, 26.12.1880.

2 "Je crois qu'il faut bien laisser les Anglais de recueillir; plus tard ils viendront à nous", Barbe till Nobel 30.11.1880.

3 Nobel till Barbe 28.10.1880.

4 Nobel till A. A. Cuthbert 30.9.1880; dens. till A. Schaw 5.10.1880.

läggningar för att kunna ytterligare öka sin produktion; en sammanslagning skulle lösa bägge bolagens problem därvidlag.

Om det skedde en fusion, måste det för Nobel ha varit önskvärt att få med Nobel's Explosives i ett tidigt stadium, när det ännu var något så när jämbördigt med den andra parten. Det måste ha varit uppenbart för honom att om man följde Barbes förslag och först fusionerade alla kontinentala bolag, skulle villkoren för Nobel's Explosives' inträde i detta stora bolag bli mindre förmånliga. Nobel ägde dock 40 procent i Nobel's Explosives, den största andel han hade i något bolag. Barbe hade inte en enda brittisk aktie.

Förmodligen var det utsikterna att Barbes profetia skulle slå in som drev Nobel att så aktivt engagera sig för att övertala skottarna till samarbete med DAG. Han reste till och med till Glasgow och stannade där i över en månad.[5]

Cuthbert å sin sida var lika envis. Han ville över huvud inte diskutera någon form av samarbete med DAG innan dess bolagsledning sett till att processen mot Nobel's Explosives i Australien lagts ned och innan Nobel's Explosives fått det skadestånd som Cuthbert krävt.[6]

Nobel gjorde nu upprepade påstötningar hos Barbe och Hoffer för att få DAG att gå med på Cuthberts villkor och få slfut på bråket i Australien. Detta kom dock att dra ut på tiden ända till 1882. För att få saken ur världen var Nobel till slut beredd att själv bidra med hälften av den ersättning som Nobel's Explosives krävde.[7]

Någon sammanslagning av Nobel's Explosives och DAG kom således inte till stånd. Inte heller blev det någon fusion av det slag som Barbe hade föreslagit.

För de Nobel-bolag som under slutet av 1870-talet brottats med besvärligheter hade situationen väsentligt förbättrats i början av 1880-talet. I Tyskland hade man nu en kartellöverenskommelse som reglerade försäljning och priser. Det nya bolaget Dynamite Nobel gick utmärkt. En allmän fusion var nu mindre angelägen för Barbe. Hade då Barbe gett upp sin idé om en sådan? Knappast. Det finns mycket som talar för att han valt en annan taktik än att försöka övertala Nobel.

Sedan Hoffer tillträtt som Vorstand i DAG kom Barbe att framför allt engagera sig i Dynamite Nobel. Det blev hans speciella skötebarn.[8] Marknaden i såväl Schweiz som Italien var förhållandevis liten och bolaget kom att inriktas på

5 Nobels räkenskapsbok 1880–1890.

6 A. A. Cuthbert, a. a.; A. A. Cuthbert till DAG 29.3.1881.

7 Se ss. 136–138.

8 Detta enligt bl.a. Nobel till Hoffer 23.10.1884.

export. På de utomeuropeiska marknaderna kom det att konkurrera med Nobel's Explosives och DAG. Även på andra marknader tilläts Dynamite Nobel konkurrera med systerbolagen. I Österrike offererade Dynamite Nobel dynamit, i Spanien likaså, i det sistnämnda landet dock utan större framgång.[9] I London grundade Dynamite Nobel ett försäljningsbolag. I det franska företaget Société Nationale köpte Dynamite Nobel via Geo Vian in sig, och först nu blev konkurrensen från detta bolag av någon betydelse för det franska Nobel-bolaget.[1]

Relationerna mellan Nobel och Barbe var något avkylda under dessa år, i synnerhet sedan Nobel fått kännedom om Barbes dubbelspel vid den franska bolagsstämman hösten 1881. Till Barbe skrev han våren 1882: "Ni har nyss givit upphov till ett system, som nödvändigtvis kommer att leda till utarmandet av nästan alla om inte alla dynamitbolag. Inom ett eller två år kommer Ni att se löjligt låga priser fastställas och de olika bolagen komma att uppsluka varandra. Då ärligheten upphört att vara acceptabel kommer det inte att finnas något gott förhållande . . . utan i stället strid till ytterlighet."[2]

9 Nobel avgick nu ur styrelsen för Dynamite Nobel. Han tyckte att det hela var en förskräcklig galenskap och början på slutet. Nobel till Hoffer 21.2.1881; dens. till Barbe 21.1, 4.3.1881; dens. till Ordf. i styrelsen för Dynamite Nobel 21.2.1881.

1 Se s. 180 ff.

2 Nobel till Barbe 15.4.1882.

Nya fusionsförslag 1883 och 1884

På sommaren 1883 fanns ett stort intresse för fusion inom samtliga de aktuella Nobel-företagen. De skandinaviska hade aldrig varit på tal i tidigare diskussioner, eftersom de begränsade sin försäljning till det egna landet. De var inte aktuella nu heller.

Barbe hade länge talat för en fusion. Han var allenarådande inom det italiensk-schweiziska bolaget, Dynamite Nobel, och därmed hade detta bolag hela tiden varit positivt inställt till en sådan. Inom DAG fanns krafter, inte minst Barbe, som länge verkat för en form av samordning.

Vad som hade förändrat bilden från 1880 var att Nobel's Explosives och de spanska och franska bolagen nu också var intresserade av att diskutera en sammanslagning. Och inte minst viktigt, Nobel verkade nu mycket aktivt för att få till stånd ett samarbete.

Den mest markanta förändringen var den ändrade attityden inom Nobel's Explosives. Cuthbert uppger i sina memoarer att han på sensommaren 1883 hade ställt ultimatum till styrelsen. Fick han inte lindring i sin tunga arbetsbörda, hade han för avsikt att avgå den 1 februari 1884. Styrelsen tog inte hans hot på allvar och vidtog inga åtgärder.[1] Cuthberts version kan i och för sig inte kontrolleras,

1 A. A. Cuthbert a. a.

och det är oklart hur händelserna utvecklade sig i detalj, men det verkar troligt att Cuthbert blev utmanövrerad och att Nobel aktivt deltog häri.

Läget för Nobel's Explosives var ganska prekärt på sommaren 1883. Bolaget hade hamnat i en betalningskris och hade tvingats ta banklån och privata lån för att klara av sina utgifter.[2] Det är möjligt att Nobel lämnade säkerhet för detta banklån. Han har själv berättat hur han vid just denna tid lyckats få sina aktier i brödernas oljebolag i Baku accepterade som säkerhet för ett stort lån i England.[3] I september talar Nobel om att Cuthberts diktatur krossats.[4]

Från och med sensommaren 1883 var ordföranden i Nobel's Explosives' styrelse, Archibald Schaw, och åtminstone en annan styrelsemedlem, Hugh Beckett, inställda på att få till stånd ett fastare samarbete med de kontinentala dynamitbolagen. Eftersom styrelsen endast bestod av fem medlemmar och Nobel var en av dessa fanns det nu majoritet för denna linje.[5]

Mot bakgrund av vad som hänt på den brittiska dynamitmarknaden är det inte svårt att förstå att styrelsen nu ställde sig mer positiv till en varaktigare överenskommelse med något eller några av de kontinentala bolagen. Cuthberts eget omdöme om styrelsens medlemmar tyder på att deras aktiva engagemang i bolagets skötsel inte varit särskilt stort.[6] Så länge affärerna gått bra, hade det varit lätt för Cuthbert att leda styrelsen dit han ville. I det relativt betryckta läge som Nobel's Explosives befann sig 1883 borde det inte ha varit särskilt svårt för Nobel att övertyga styrelsen.

I februari 1884 efterträddes Cuthbert av Thomas Johnston, som arbetat som assistent under Cuthbert. Johnston var helt inne på Nobels linje om samarbete med de kontinentala bolagen.[7]

Åren 1883 och 1884 framlades åtminstone fyra olika förslag till samgående mellan de europeiska dynamitföretagen. En översikt över Nobel-bolagens vinst-

2 Se s. 198.

3 Nobel till L. Nobel 3.5.1883.

4 Nobel till A. Hoffer 22.8.1883.

5 (I brev till A. Schaw 14.8.1883 föreslår Nobel en fusion.) A. Shaw till Nobel 5.9, 18.9.1883; Nobel till A. Hoffer 20.9.1883.

6 A. A. Cuthbert, a. a.

7 Johnstons mycket omfattande brevväxling med Nobel börjar redan i januari 1884, innan Cuthbert formellt avgått.

utveckling sedan 1880 kan tjäna som grund för en analys av de motiv som kan ha legat bakom de olika förslagen.[8]

	1880	1881	1882	1883
Nobels Explosives	1 282 086	958 680	1 115 226	760 752
DAG	422 759	537 595	536 785	882 938
Spanska bolaget	464 616	523 368	704 556	801 144
Franska bolaget	368 478	377 885	526 414	455 211
Dynamite Nobel	444 186	493 596	617 760	720 774

Barbes förslag

I juni 1883 träffades representanter för de kontinentala nobelbolagen för att diskutera ett förslag om bildande av ett gemensamt bolag.[9] Sammankallande var ordföranden i det spanska bolagets styrelse, Germain Halphen. Närvarande var för det franska bolaget två av dess styrelsemedlemmar, André Mialane och Renaudin, för det spanska bolaget Pedro de Errazquin samt Halphen som satt ordförande, för DAG Amadée Hoffer och för Dynamite Nobel – givetvis – Paul Barbe. Man hade samlats för att diskutera ett förslag till fusion som hade utarbetats av Halphen, de Errazquin, Barbe samt Eugène Pereire.

Förslaget gick ut på följande. Ett gemensamt bolag skulle bildas, förslagsvis med namnet Union des Dynamites Nobel. Aktiekapitalet skulle uppgå till 40 miljoner francs. Varje bolags andel skulle beräknas genom att den genomsnittliga årliga utdelningen under de tre senaste åren kapitaliserades till 10 procent. Till

8 Sammanställningen i sv. kr är gjord på grundval av uppgifter hämtade ur följande källmaterial: Nobel's Explosives, Vinst- och förlusträkningar; DAG, Styrelseprotokoll, Salings Börsen Papiere, "Financial Statistics for Nine Years; Spanska bolaget, "Intressanta papper rörande grundandet av Nobel Dynamite Trust Co.", Franska bolaget, Vinst- och förlusträkningar; Dynamite Nobel, "Intressanta papper rörande grundandet av Nbel Dynamite Trust Co." I dessa sistnämnda "Intressanta papper . . ." ingår även vinstuppgifter från Nobel's Explosives, DAG och det franska bolaget. Dessa överensstämmer med de uppgifter som återfinns i dessa bolags egen redovisning, varför man får förutsätta att även vinstuppgifterna för det spanska bolaget och Dynamite Nobel är korrekta. För DAG och det franska bolaget avser vinsten 1880 räkenskapsåret 1879/1880 osv.

9 "Procés-Verbal de la lere Séance des délégués des Sce's de Dynamite Nobel" 20.6.1883; "Procés-Verbal de la 2eme Séance des délégués des Soc.tes de Dynamite Nobel" 21.6.1883.

denna summa skulle läggas värdet av bolagens omsättningstillgångar samt fabrikernas rivningsvärde.

Enligt denna beräkning skulle de olika bolagens andelar i fusionsbolaget bli:

	1000 francs	1000 kronor
Société Espagnole	7 900	5 688
Société Française	5 400	3 888
Dynamite Nobel	10 900	7 848
DAG	8 900	6 405
Opladen	2 800	2 016
Totalt	35 900	25 845

Visserligen fattades cirka 4 miljoner francs för att de 40 miljonerna skulle uppnås med denna beräkningsgrund, men man hade förhoppningar att snart kunna inlemma också andra konkurrerande företag – Société Nationale i Frankrike och Manjoya i Spanien nämndes – och behövde därför en marginal.

De närvarande var ense om aktiekapitalets storlek. Däremot fanns det delade meningar om beräkningsgrunderna, d.v.s. i praktiken om de andelar som vart och ett av de gamla bolagen skulle få. Representanterna för det franska bolaget ansåg till exempel att man i stället borde utgå från nettovinsterna och inte från utdelningen.

Man enades också om att bolaget borde ligga antingen i Spanien eller i England. I Spanien var bolagsskatterna praktiskt taget obefintliga och i England mycket låga. Till Englands fördel talade dessutom att man skulle ha tillgång till Londonbörsen.

Hur ställde sig nu Nobel till detta förslag? "10 900 000 francs . . . monstruöst", var hans kommentar till Hoffer i DAG. Han skulle rösta mot förslaget för DAG:s del såväl i styrelsen som på bolagsstämman.[1] I samma andemening skrev han till Roux och Mialane i det franska bolaget, till Halphen i det spanska bolaget och till Barbe, som av Nobel betraktades som upphovsmannen till förslaget. Nobel skulle aldrig gå med på att Dynamite Nobel fick en så stor andel.[2]

Nobel för sin del föreslog för det spanska bolaget 20, för det franska 16, för

1 Nobel till A. Hoffer 27.6.1883.

2 Nobel till L. Roux 27.6.1883; dens till A. Mialane 27.6.1883; dens. till G. Halphen 30.6.1883; dens. till Barbe 27.6.1883.

Dynamit Nobel 20, för DAG 30–32 och för Opladen 12–14 procent.[3]

Hur förhöll sig Barbes respektive Nobels förslag i förhållande till bolagens senaste kända vinster och till börsvärdet på aktierna?[4]

	Barbes förslag	Nobels förslag	Andel av den senast kända vinsten	Nom. aktie-kapital sommaren 1883	Börsvärde 1882/83	Andel av börsvärde
	%	%	%	1000 kr	1000 kr	%
Spanska bolaget	22	20	23	..	4 860	22
Franska bolaget	15	16	15	2 160	3 456	15
Dynamite Nobel	30	20	20	4 500	5 850	26
DAG	25	30–32	29	3 775	5 940	26
Opladen	8	12–14	13	1 066	2 520	11
Summa	100	100	100	..	22 626	100

Det förslag som framlades sommaren 1883 gynnade framför allt aktieägarna i Dynamite Nobel. Bara året innan hade det nominella aktiekapitalet i detta bolag höjts från 3,2 miljoner till 6,25 miljoner francs varav hälften inbetalts. Denna emission hade naturligtvis inte inneburit någon förändring i de enskilda aktie ägarnas relativa andel av vinsten. Eftersom vinsterna ökat hade bolaget emellertid kunnat behålla samma utdelning per aktie trots att antalet hade nära nog fördubblats. Efterfrågan på aktierna var stor och kurserna hade stigit. Det hade funnits möjlighet att tjäna på emissionen genom att försälja aktier. Barbe sålde alltid ut poster efter varje nyemission.[5]

Enligt det här förslaget skulle Dynamite Nobel få 30 procent av det projekterade bolagets utdelning. Vid just denna tid svarade det för 20 procent av de aktuella bolagens sammanlagda vinster.

3 Nobel till G. Halphen 30.6.1883.

4 Uppgifter om börsvärde liksom vinstuppgifterna för det spanska bolaget och Dynamite Nobel i "Intressanta papper rörande grundandet av Nobel Dynamite Trust Co." Uppgifter om Opladen i Rheinische Dynamit-Fabrik, Opladen, Financial Statistics for Nine Years. Övriga uppgifter enligt not 8 ovan. Med senast kända vinst avses för DAG och det franska bolaget 1882/1883, för de övriga bolagen 1882. Opladens vinst 1882 motsvarade i sv. kr 405 000.

5 T. ex. Nobel till Barbe 22.10, 27.10.1880; dens. till P. Forest 27.10.1880.

Huvudsyftet med detta förslag kan för Barbes del knappast ha varit att minska konkurrensen och därigenom åstadkomma högre vinster och större utdelningar. Dynamite Nobel gick strålande och besvärades inte av någon större konkurrens. Den konkurrens som fanns mellan de bolag som berördes av förslaget svarade Dynamite Nobel eller Barbe själv för. Inte ens Opladen konkurrerade längre och DAG hade nyss fullbordat köpet av Opladenaktierna.[6]

Minst fördelaktigt var förslaget för Opladen och DAG. DAG:s vinster och även dess produktion låg åren 1882 och 1883 visserligen på ungefär samma nivå som Dynamite Nobels, men förslaget tog mycket litet hänsyn till produktionskapaciteten. Fabrikerna, av vilka DAG nu hade fem mot Dynamite Nobles två, skulle endast värderas till demonteringsvärde.[7] Nobel menade, att man måste ta hänsyn till att Hamburg-bolaget var ett gammalt och ansett företag med en stor exportmarknad. Det var känt i nästan hela världen under det att de andra bolagens betydelse snarast var lokal. Till en sådan sammanslutning som den föreslagna ville inte Nobel låna sitt namn.[8]

Halphen och Perire, de ledande männen i det spanska bolagets styrelse, och de Errazquin, bolagschefen, ställde sig bakom förslaget. Deras motiv har antytts av Nobel, som först uttryckte förvåning över att de hade bifallit förslaget, även om det spanska bolaget blivit "väl tillgodosett" som han uttryckte det. De Errazquin hade nyss påtalat för honom att så snart konkurrensen på allvar satte in i Spanien skulle utdelningarna drastiskt falla.[9] Männen bakom det spanska bolaget ville tydligen passa på innan detta redan var ett faktum.

Nobel ansåg dessutom att man borde kapitalisera efter vinsten och inte efter utdelningen. Den förslagna principen missgynnade verkligen bolag som fört en försiktig utdelningspolitik. I denna sin uppfattning stöddes han av såväl Hoffer som representanter för det franska bolaget.[1] Förslaget föll.

6 Se kap. Dynamit-Actien-Gesellschaft, slutet. Detta möte mellan de kontinentala Nobel-bolagens representanter ägde rum innan Heidemanns beslut att låta höja Opladens aktiekapital blivit bekant för DAG. Det är oklart när detta beslut togs, och det är således möjligt att Heidemann agerade efter rykten om Paris-mötet.

7 Ett exempel på detta gavs i förslaget. Det spanska bolagets fabrik som i balansräkningen stod upptaget till drygt 1 miljon francs skulle på detta sätt värderas till 100 000 francs.

8 Nobel till G. Halphen 30.6.1883.

9 Nobel till A. Hoffer 27.6, 30.6.1883.

1 Nobel till A. Hoffer 27.6.1883. Representanterna för DAG och det franska bolaget uttryckte denna uppfattning redan vid diskussionerna i Paris.

Nobels syndikatförslag

Det första konkreta förslaget om en sammanslutning av de kontinentala Nobelföretagen rann ut i sanden. Några månader senare tog Nobel initiativ till förhandlingar mellan DAG, Opladen och Nobel's Explosives. Styrelseordföranden i Nobel's Explosives ansåg det mycket nödvändigt att få med Opladen i denna överenskommelse, sade Nobel. Nobels förslag kan sammanfattas i följande punkter.[2]

1. DAG och Opladen skulle avstå från att utbjuda sprängämnen i Storbritannien, och Nobel's Explosives skulle förplikta sig att inte gå in på de tyska och österrikiska marknaderna.
2. De tre bolagens exportförsäljning skulle ske genom Glasgow-bolaget.
3. Sprängämnen för export skulle tas från den fabrik som passade bäst för den aktuella ordern vid den aktuella tiden. Dock skulle Opladen och Hamburgbolagen tillförsäkras minst en tredjedel av försäljningen.
4. Allt eftersom likvida medel inflöt till Nobel's Explosives för exportförsäljningen skulle de tyska bolagen tilldelas sin andel av vinsten på denna.
5. I slutet av varje år skulle ett för de tre bolagen gemensamt fabrikspris fastställas, som skulle baseras på fabrikspriset hos det bolag som arbetade minst ekonomiskt plus en obetydlig vinst. Varje bolag skulle först ha rätt till ersättning för den mängd sprängämnen som det levererat gånger detta fabrikspris. Den vinst som sedan återstod skulle delas mellan de tre bolagen efter en viss bestämd procentsats. För sin del trodde Nobel att Glasgow-bolaget skulle kräva 2/3 med tanke på att det innehade gelatinpatenten i kolonierna och med tanke på dess utbredda försäljningsorganisation.
6. Inköpen av råvaror skulle göras gemensamt.

Hade Barbe varit partisk för Dynamite Nobel i det första Paris-förslaget var Nobel i hög grad partisk till förmån för Nobel's Explosives. Det var naturligtvis fråga om ett förhandlingsbud, men Nobel och männen bakom Glasgow-bolaget kan inte direkt ha eftersträvat att förolämpa tyskarna, när man nu sedan Cuthberts makt var bruten äntligen kunde börja förhandla med dem.

Glasgow-bolagets senast redovisade vinst, den för 1882, hade visserligen varit relativt hög, men proportionerna mellan den och de två tyska bolagens vinster var

2 Hämtat ur Nobel till A. Hoffer 22.9.1883. Redan tidigare hade Nobel uttryckt liknande tankegångar, Nobel till A. Hoffer 11.6.1883.

ändå 46–54.[3] Att vinsten för 1883 skulle bli betydligt lägre visste naturligtvis både Nobel och skottarna vid denna tidpunkt. På hösten 1883 låg spränggelatintillverkningen vid Ardeer praktiskt taget nere. DAG hade hunnit längre i utvecklingen av detta sprängämne och i Tyskland var den statliga kontrollen mindre besvärande. Nobel antydde som sannolikt att den föreslagna exportorganisationen skulle ta större delen av sitt gelatin från DAG.[4] DAG skulle få producera och sälja i de brittiska kolonierna, men 2/3 av vinsterna skulle gå till Nobel's Explosives.

Konkurrensen på den brittiska marknaden var besvärlig. Opladen hörde till de större importörerna, och styrelsen i DAG hade i början av september bestämt att skaffa bolaget en agentur i England.[5] En överenskommelse med DAG och Opladen skulle delvis hjälpa upp situationen i Glasgow-bolaget. Vid samma tid pågick förhandlingar med Deutsche Sprengstoff.[6] För DAG skulle en sådan överenskommelse som Nobel föreslagit inte innebära någon lättnad på dess inhemska marknad, vilket framhölls av Hoffer. Alla som kände till dynamitaffärer visste att Nobel's Explosives' erbjudande att inte konkurrera på den tyska marknaden inte innebar någon uppoffring, om man tog i betraktande transportkostnader, tullar och de låga priser som rådde i Tyskland.[7]

Att överlåta exporten åt Glasgow-bolaget var liktydigt med självmord för de övriga bolagen, ansåg Hoffer, som i stället föreslog att Nobel's Explosives' och Dynamite Nobels försäljningsbolag i London plus de tre latinamerikanska försäljningsbolagen skulle gå samman.[8] Sedan skulle alla Nobel-bolag bilda ett export-

3 Nobel's Explosives' bruttovinst för 1882 motsvarade i sv. kr 1 115 226, DAG:s för 1882/1883 sv. kr 882 938 och Opladens för 1882 sv. kr 405 000.

4 Nobel till A. Hoffer 22.9.1883.

5 DAG, Protokoll från Aufsichtsratssitzung 10.9.1883.

6 A. Hoffer till Nobel 30.9.1883, vari Hoffer säger sig ha träffat Carstens i Deutsche Sprengstoff som berättat detta.

7 A. Hoffer till Nobel 6.10.1883.

8 Åren 1881–1883 bildades på Barbes initiativ försäljningsbolag för Mexico, Brazilien och länderna längs kusten av Stilla Oceanen. Största aktieägare i dessa var Société de Crédit à l'Industrie ou Commerce et aux Travaux public samt E. Pereire med vänner. Dessutom ägde DAG, Dynamite Nobel, A. Hoffer, Max Philipp, G. Halphen aktieposter. I det mexikanska bolaget hade även Nobel ett tiotal aktier. Bakom Société de Credit stod i sin tur Geo Vian, E. Pereire, Max Philipp m.fl. Samtliga tre bolag hade vardera ett nominellt aktiekapital om Fr. 400 000. Sociedad Nacional Mexicana de la Dinamita Nobel, Sociedade National Brazileira de Dynamite Nobel, Sociedad Anonima para el Comercio de los Explosivos en las Costas del Pacifico, rapporterar om dessa i NA.

syndikat med säte i London eller ett bolag, som inte själv skulle vara producerande. Om Nobel-bolagen först själva gick samman skulle det bli lättare att göra upp med de konkurrenter som återstod. Det var i varje fall viktigt att man i första hand enades om exporten, tyckte Hoffer. För konsumenter i avlägsna länder var det högst förbryllande att se olika Nobel-märken konkurrera med varandra.[9] Nobel var här av motsatt mening. Även om man enades måste man tillhandahålla ett par olika märken så att det inte skulle framstå som ett monopol.[1]

Hoffers motförslag hade varit i Barbes säck innan det kom i Hoffers påse; det trodde i varje fall Nobel.[2] Att Hoffer kanske inte bara talade i DAG:s namn får man också ta med i räkningen. Han var inte endast Vorstand i DAG utan också stor aktieägare i Dynamite Nobel och delägare i de tre latinamerikanska försäljningsbolagen.[3] Både Nobel och Barbe satt fortfarande i DAG:s styrelse.

Nobels trustförslag

I mars 1884 träffades representanter för de fyra kontinentala nobelföretagen samt Nobel's Explosives i Nobels bostad i Paris. De hade inbjudits av Nobel. Sammankomsten hade föregåtts av ett sju sidor långt brev av Nobels hand.[4]

Den oerhörda konkurrensen hotade att helt ruinera dynamitbolagen, skrev Nobel. En "entente" framstod som nödvändig.[5] Bolagen inviterades nu att ingå en sådan entente. Den skulle få formen av ett holdingbolag, beläget i London, och detta skulle förvärva 51 procent av aktierna i de berörda bolagen, som dessförinnan måste ha ändrat sina statuter så att en aktie gav en röst. Denna form hade valts eftersom man tvivlade på att regeringarna i de olika länderna skulle överlåta tillstånden att tillverka sprängämnen på ett nytt bolag, i all synnerhet om det inte var ett nationellt bolag.

För att uppnå den erforderliga majoriteten skulle ett eller två aktiesyndikat bildas för uppköp av aktierna i fråga. Dessa skulle sedan överlåtas på holding-

9 A. Hoffer till Nobel 6.10.1883.

1 Nobel till A. Hoffer 11.6.1883.

2 Nobel till A. Hoffer 7.10.1883. Nobel sade sig ha blivit förvånad över att brevet med förslaget var undertecknat av Hoffer och inte av Barbe. Han skulle genast skriva till Glasgow-bolaget att man endast förlorade tid på att förhandla.

3 Se ovan not 8 samt s. 216.

4 Nobel till DAG, Société Espagnole, Société Française, Nobel's Explosives, inget datum.

5 "L'entente s'impose comme un devoir" i den franska versionen.

bolaget. Varje bolags andel i detta skulle beräknas efter det genomsnittliga kursvärdet åren 1882 och 1883. Vinsterna skulle inte ge en rättvisande bild av respektive bolags värde och styrka. De skulle missgynna de bolag på vars marknad konkurrensen var särskilt hård och priserna nedtryckta. Det aktuella börsvärdet var inte heller rättvisande då kurserna fluktuerade per vecka. Vissa justeringar skulle givetvis bli nödvändiga av olika skäl och man borde också i viss mån ta hänsyn till den genomsnittliga utdelningen åren 1881 och 1882.

Med denna beräkningsgrund kom Nobel fram till en preliminär uppdelning enligt följande:

	%
Nobel's Explosives	30,54
DAG	17,18
Opladen	5,20
Deutsche Sprengstoff	..
Franska bolaget	11,63
Dynamite Nobel	15,12
Spanska bolaget	20,36

Opladen och Deutsche Sprengstoff deltog inte i sammanträdet men avsikten var tydligen att även dessa skulle ingå i "ententen", även om det sistnämnda bolagets andel inte specificerats.

Aktiekapitalet föreslogs preliminärt till 2,4 miljoner pund. Det genomsnittliga börsvärdet 1882–1883 hade legat på cirka 2,1 miljoner, bruttovinsterna hade varit inte fullt £200000, och man kunde tänka sig utdelningar om ungefär £180000. Enligt brittiska rådgivare skulle det för ett bolag av ifrågavarande slag räcka med 7,5 procents utdelning. På detta sätt nådde man fram till aktiekapitalet 2,4 miljoner pund.

Vid sammanträdet uttryckte Nobel sin önskan om en "entente" som skulle göra slut på konkurrensen. Denna skulle också fastställa försäljningspriserna för de olika sprängämnena, anlägga ett gemensamt laboratorium och svara för inköp av alla råvaror.[6]

Samtliga de styrelserepresentanter som hade deltagit i sammankomsten i Paris sommaren innan var närvarande. Dessutom deltog Max Philipp, som var ny styrelsemedlem i DAG, överste Arnold från Dynamite Nobel samt Thomas Reid och Hugh Beckett som representanter för Nobel's Explosives. Nobel utsågs

6 "Revenue des délégués des Sociétés de Dynamite du groupe Nobel", 13.3.1884, protokoll.

till hedersordförande vid överläggningarna och Germain Halphen satt ordförande. Som sekreterare fungerade Henry de Mosenthal, som sedan kom att anlitas för olika förhandlingar mellan bolagen.[7]

Nobels eget utkast till förslaget finns bevarade. Tillsammans med det slutgiltiga förslaget ger det en bild av var Nobel hade sitt huvudsakliga intresse. Enligt nettovinsterna för åren 1881 och 1882 skulle Nobel's Explosives med dessa som bas ha fått 25 procents andel. Ändå var dessa år goda jämfört med 1883, vars resultatsredovisning han vid den här tiden måste ha känt till.[8]

De berörda Nobel-bolagens försäljning var vid den här tiden av samma storleksordning, 700–900 ton. DAG:s, Nobel's Explosives' och Dynamite Nobels vinster var ungefär lika stora. Det franska bolagets vinster var betydligt lägre, i klass med Opladens. De största vinsterna hade nu det spanska bolaget.[9] Från dess delegerade kom också det största motståndet vid sammankomsten hos Nobel. De trodde inte att majoriteten av dess aktieägare skulle gå med på en fusion på föreslagna villkor. De föredrog att stå utanför fusionen och i stället sluta ett specialavtal rörande exporten. Det spanska bolaget hade ingen export och ville att de övriga bolagen skulle utfästa sig att inte inkräkta på den spanska marknaden. Laboratoriet ville bolaget dock bidra till.[1] De övriga deltagarna enades om att arbeta för bildandet av ett holdingbolag som Nobel föreslagit. Dess namn diskuterades t.o.m. Det borde heta Nobel's Dynamite Trust.[2]

7 Nobel tycks först ha anlitat honom. Hur och av vem han betalades framgår inte. Några år senare undertecknade han avtal för Alliance Explosives Co., Dynamite Nobels försäljningsbolag i London.

8 "Intressanta papper rörande grundandet av Nobel Dynamite Trust Co." Man ser där hur Nobel skrivit runt till de olika bolagen och bett dem skicka avskrifter av balanser och vinst- och förlusträkningar till honom, Nobel till Barbe 2.3.1884; dens. till Hoffer 2.3.1884; dens. till ordf. i Société Espagnole 2.3.1884. I februari hade han skisserat ett något annorlunda trustförslag för H. Beckett i Nobel's Explosives' styrelse, Nobel till H. Beckett 12.2.1884.

9 Om man bortser från det av speciella orsaker goda resultatet för DAG just 1883.

1 Not 6 ovan.

2 Nobel gjorde ett inlägg och ifrågasatte om det var nödvändigt att ha med hans namn. Övriga deltagare uttalade sig enhälligt för att så var fallet.

Heidemanns förslag

Heidemann, som inte deltagit i förhandlingarna hemma hos Nobel, fann förslaget ofördelaktigt för Opladens del.[3] Med Vereinigte Pulverfabrikens innehav av drygt 25 procent av Opladens aktier hade han avgörandet i sin hand vad rörde fusioner. Han agerade nu i en annan riktning och på sommaren 1884 hade han tillsammans med Max Philipp i DAG utarbetat ett helt annat förslag. Heidemanns projekt gick ut på en fusion eller en kartell enbart mellan de tyska bolagen, framför allt Opladen, Deutsche Sprengstoff och DAG. Avsikten var också att Vereinigte Pulverfabriken skulle ingå i denna. Exporten skulle regleras och en prisöverkommelse för hela den tyska och österrikiska marknaden ingås mellan samtliga tyska tillverkare.[4]

Nobel reagerade omedelbart. Inte ens en prisöverenskommelse ville han gå med på om inte Glasgow-bolaget inkluderades.[5] Han hade Barbe på sin sida. Tillsammans hade de båda styrelsens avgörande i sin hand och deras bifall var en förutsättning. Hoffer fann sin ställning besvärlig. Som Vorstand i DAG ansåg han snarast att avtalet skulle vara till bolagets bästa. Som privatperson ville han inte gå emot Nobel och Barbe.[6]

Det fanns flera tecken på att kampen mellan de tyska bolagen och Nobel's Explosives nu hade hårdnat. Särskilt ansatt var det brittiska bolaget av Deutsche Sprengstoff. Bruttopriserna per ton dynamit var nu på vissa ställen i England nere i siffror som Nobel's Explosives under de goda tiderna på 1870-talet haft som vinstmarginaler. Fallande priser inrapporterades nu också från kolonierna. DAG förde underhandlingar med Cuthbert angående en agentur i Storbritannien.[7]

3 C. Göpner [Vorstand i Opladen] till Nobel 9.5.1884; Nobel till T. Johnston 24.5.1884.

4 Enligt A. Hoffer till Nobel 12.6, 20.6.1884 hade Heidemann besökt Hamburg när Hoffer var på semester och tillsammans med Max Philipp, styrelseledamot i DAG, samt DAG:s advokat Dr Scharlach utarbetat projektet.

5 Nobel till A. Hoffer 1.7.1884; dens. till C. Göpner 27.7, 4.8.1884; dens. till T. Johnston 7.10.1884.

6 Man kan notera att prisöverenskommelser och överenskommelser om marknadsuppdelning inte behövde ratificeras av bolagsstämman. För fusioner fordrades däremot godkännande av bolagsstämman. I DAG:s styrelse satt (enligt protokoll därifrån) vid denna tid Nobel, Barbe, A. Liedbeck, Max Philipp och – fortfarande – J. Gunter. Hoffer kunde inte förstå på vilket sätt prisöverenskommelsen kunde angå Nobel's Explosives, A. Hoffer till Nobel 19.9, 24.9.1884.

7 I Cornwall kostade dynamit nu £ 69 per ton, i Australien hade priserna sjunkit med £ 25 per ton. T. Johnston till Nobel 10.7, 18.7, 12.8, 22.8.1884.

De farhågor som föranlett Nobels kritik mot Heidemanns förslag var högst motiverade att döma av ett tolv sidor långt och mycket fränt brev från Philipp till Nobel.[8] Hamburg-bolaget måste se till sitt eget bästa, ansåg Philipp. Den tänkta fusionen eller kartellen, som lade grunden till uppdelning av exporten mellan de tre tyska bolagen, avsåg att bekämpa Glasgow-bolaget såväl utomlands som i England. Om Glasgow-bolaget inkluderades i överenskommelsen skulle man visserligen ha lagt grunden till en allmän världsfusion, men varken Nobel's Explosives eller de tyska bolagen var införstådda med Nobels idé. Den allmänna trusten av samtliga bolag skulle ändå inte komma till stånd och man förspillde bara dyrbar tid på alla dessa projekt. Heidemann skulle dessutom aldrig gå med, sa Philipp.

Barbe och Nobel gick nu in för att först få till stånd ett samarbetsavtal mellan Nobel-bolagen rörande deras export.

8 M. Philipp till Nobel 8.10.1884.

”Den första internationella konventionen”

Den 6 februari 1885 undertecknades den s.k. första internationella konventionen. I denna ingick samtliga kontentala Nobel-bolag med undantag av det spanska, dessutom Nobel's Explosives, Opladen, Deutsche Sprengstoff, Kölner Dynamit-Fabrik, Dynamite Nobels försäljningsbolag i London samt de tre latinamerikanska försäljningsbolag som Barbe grundat. Nobel valdes till konventionens ordförande. Vice ordförande blev James Thorne, som innehaft British Dynamite Companys första exportagentur. Suppleant för vice ordföranden blev Charles Wichmann i Deutsche Sprengstoff.[1]

För varje marknad där minst två av de avtalsslutande parterna uppträdde som säljare skulle minimipriser och försäljningsvillkor fastställas. Varje part hade en röst och endast parter som offererade på en viss marknad hade rösträtt angående priser och villkor där. Ordföranden hade utslagsröst. Straffavgifterna för avtalsbrott var högst reella, för bolag £ 80 per ton, för försäljningsagenter £ 30 per ton. Avtalet gällde tills vidare med 30 dagars uppsägningstid. Australien och Nya Zeeland förklarades som öppna marknader.[2]

Priskonventionen var uppenbarligen resultatet av det agerande och de förhandlingar som Heidemanns förslag sommaren innan gett upphov till.

1 First International Convention, Definite Agreement, Contract between . . . (TA)

2 För dessa hade man tänkt sig ett avtal om marknadsuppdelning.

Under hela 1884 hade såväl Barbe som Nobel verkat för en fusion av något slag. Barbe ville först se en total fusion av alla Nobel-bolag. Sedan skulle det gå lättare att komma till tals med de besvärliga männen i Opladen och Deutsche Sprengstoff. Nobel och med honom Nobel's Explosives ansåg att en fusion som inte inkluderade Opladen och Sprengstoff var en dålig lösning.[3] Huvudsaken för Nobel var att Nobel's Explosives inte ställdes utanför.

Heidemanns lilla kupp – den betraktades som sådan av Nobel och Barbe – enade dem också i princip. Hösten 1884 beslutade styrelserna i DAG, Dynamite Nobel och Nobel's Explosives om ett gemensamt agerande i exportsammanhang.[4] Överenskommelsen biträddes av det franska bolaget där Barbe just vid denna tid återtog makten och samtidigt inköpte Société Nationale.[5] Ett avtal slöts mellan de fyra Nobel-bolagen, den s.k. ententen eller the joint-purse agreement. Enligt detta avtal, skulle vinsterna på exportförsäljning sammanslås till en pool och sedan fördelas mellan bolagen.[6]

I september och början av oktober 1884 slöts två avtal mellan de tyska dynamitfabrikanterna inbördes. I dessa ingick DAG, Opladen, Deutsche Sprengstoff, Kölner, Dresdner och Siegener Dynamitfabrik, Alt Berun samt en dynamitfabrik i Vingst. Detta kallades den Tyska Konventionen. I företagen i Köln och Vingst hade Opladen, Vereinigte Pulverfabriken samt DAG redan tidigare det avgörande inflytandet.[7] I slutet av oktober slöts sedan en preliminär prisöverenskommelse mellan de tre stora tyska bolagen, DAG, Opladen och Deutsche

3 Bl.a. Nobel till Barbe 26.3, 29.2, 17.4.1884; dens. till Hoffer 15.4, 17.4.1884; dens. till T. Johnston 7.4.1884.

4 I DAG:s styrelse hade Nobel och Barbe tillsammans med Liedbeck – och förmodligen också Gunter – majoritet, i Dynamite Nobels styrelse hade Barbe majoriteten med sig och i Nobel's Explosives' styrelse var stämningen helt för en överenskommelse.

5 Nobel till G. Fehrenbach 26.8.1884; Société Générale, bolagsstämmoprotokoll 28.10.1884 (SCPA).

6 Nobel till T. Johnston 17.7.1884. Där talas ännu bara om ett avtal mellan DAG, Nobel's Explosives och Dynamite Nobel. I T. Johnston till Nobel 5.9.1884 meddelas att styrelsens ordf., T. Reid, och H. Beckett nu läst och kommenterat utkastet till överenskommelsen. Den 2.10.1884 skickar Johnston "final draft" till överenskommelsen, den 7.11.1884 skickar han sju exemplar av den tryckta överenskommelsen, till Nobel f.v.b. till de berörda parterna. T. Johnston till Nobel dessa datum. Också Nobel till Barbe 29.8.1884; dens. till DAG 29.8.1884; Barbe till Nobel 29.8, 30.8.1884; DAG, Protokoll från Aufsichtsratssitzung 8.12.1884.

7 Vertrag zwischen . . ., 18.9, 9.10.1884. Undertecknare för Kölner Dynamit-Fabrik var Heidemann och Göpner, för dynamitfabriken i Vingst Göpner.

Sprengstoff samt Kölner-fabriken och de Nobel-bolag som ingick i ententen. Även Dynamite Nobels försäljningsbolag i London inkluderades.[8]

Det var denna preliminära prisöverenskommelse som sedan konfirmerades i den första internationella priskonventionen i februari 1885. Alla detaljer rörande prisavtalet hade inte varit klara i oktober men man hade likväl på ett tidigt stadium velat sluta ett preliminärt avtal. Man befarade nämligen att kunderna under mellantiden skulle hamstra sprängämnen till de lägre konkurrenspriserna.[9]

Barbe och Nobel hade således sanktionerat det tyska prisavtalet. En förutsättning härför hade varit att de fått ett avtal om export som inkluderade även DAG och att de fått till stånd en internationell prisöverenskommelse. Förhandlingarna rörande dessa avtal hade pågått samtidigt.[1]

Relationerna mellan Nobel och Barbe var nu återigen goda. Barbe fick t.o.m. köpa aktier i Nobel's Explosives av Nobel. I alla andra Nobel-bolag hade Nobel och Barbe bägge varit delägare men inte i det brittiska; där hade Nobel dittills inte släppt in Barbe.

8 First International Convention, Preliminary Agreement 28.10.1884. (TA)

9 Nobel till Hoffer 10.10.1884. I ett tillägg till priskonventionen förbinder sig också samtliga parter att inte yppa resultatet av den preliminära överenskommelsen förrän man hunnit skicka ut nya prislistor.

1 Se not 6 ovan.

Trusten förverkligas

Mot trusten

Planerna på en fastare organisation hade ingalunda skrinlagts i och med prisavtalet. Snarare skapade det ett modus vivendi under fusionsförhandlingarna. Det visade sig svårt att förverkliga det s.k. joint-purse agreement som träffats mellan Nobel-bolagen avseende exporten. I varje fall hävdade Thomas Johnston att det inte var förenligt med Nobel's Explosives' "constitution as a company".[1] Desto angelägnare var det nu att nå fram till en annan uppgörelse.

Det var främst Nobel, Barbe och representanter för Nobel's Explosives som verkade för att få till stånd en trust eller en fusion av något slag. Svårigheterna var stora. Det gällde att få styrelserna i de olika bolagen att enas om andelar och värde på aktierna. Stor osäkerhet rådde också huruvida majoriteten av aktieägare skulle stöda en fusion.[2] Under 1884 hade två aktiesyndikat bildats. Nobel och Barbe hade antecknat sig för andelar i bägge. Det ena gällde uppköp av aktier i Nobel's Explosives och i det ingick också bolagets nya styrelseordförande Thomas Reid och en annan styrelseledamot Hugh Beckett. Det andra aktiesyndikatet avsåg

1 T. Johnston till Nobel 21.1, 22.1.1885.

2 Dessa svårigheter hade Nobel uttryckt redan strax efter sitt första trustförslag mars 1884, Nobel till A. Hoffer 17.4.1884.

uppköp av aktier i DAG.[3] Nobel och Barbe hade nu inte tillnärmelsevis så stor andel i DAG som de haft i slutet av 1870-talet. De hade än så länge det avgörande inflytandet i styrelsen, men inte motsvarande ställning på bolagsstämman.

Barbe höll fortfarande fast vid att alla Nobel-bolag skulle sammanslås. Nobel var mer öppen för alternativa lösningar; bara man fick en uppgörelse i hamn skulle den bana väg för andra, menade han.[4]

Under år 1885 framkom åtminstone två förslag till sådana alternativa lösningar. Den ena innebar att Nobel's Explosives först skulle fusionera med Opladen och Deutsche Sprengstoff. Förslaget emanerade från Nobel's Explosives, och Thomas Johnston, verkställande direktör i bolaget, ville att Nobel skulle försöka övertyga Barbe och DAG om fördelarna med detta.[5] Johnston hade tänkt sig 75 procent för Glagow-bolaget och 25 för de två tyska bolagen i denna trust, som han kallade det. De två tyska bolagen skulle beviljas licens för tillverkning av spränggelatin att försäljas i Storbritannien, om Nobel gick med på detta.[6]

Styrelsen för Nobel's Explosives hade kanske ivrigast av alla verkat för någon form av fusion bara denna inkluderande Opladen och Deutsche Sprengstoff. "No coalition or amalgamation would be complete or successful without the inclusion of these two Companies, from whose competition this Company have had their prices reduced in their Home and nearly all their foreign markets, much more than through the opposition offered by the Hamburg Company and the Italo-Swiss", var Johnstons uppfattning.[7]

Hösten 1885 fördes intensiva förhandlingar mellan Johnston i Nobel's Explosives, Heidemann i Opladen och Wichmann i Deutsche Sprengstoff. Det var ett ständigt resande mellan kontinenten och de brittiska öarna medan dessa förhandlingar pågick, men de förde inte till något resultat.[8]

Den andra lösningen innebar en fastare allians mellan de tyska bolagen. Denna kom också att verkställas. Den 26 november 1885 ingick först DAG, Opladen

3 Agreement T. Reid, H. Beckett, F. Barbe, A. Nobel, 31.10.1884; Nobel till Barbe 12.11, 24.11, 26.11.1884, 28.2, 18.3.1885. Syndikateten hade ingen större framgång. I Nobel's Explosives hade de bara lyckats förvärva ett tusental aktier.

4 Nobel till Barbe 22.11.1884; dens. till T. Johnston 8.8.1885.

5 T. Johnston till Nobel 4.9.1885.

6 T. Johnston till Nobel särskilt 10.7, 7.9, 13.10, 11.11, 18.11, 20.11.1885.

7 T. Johnston till Nobel 26.12.1884.

8 Framgår av Johnstons brev till Nobel, bl. a. de som anges i not 6 ovan.

och Deutsche Sprengstoff den s.k. Tyska Unionen. Dagen därpå inkluderades Dresdner Dynamit-Fabrik.[9]

Den tyska unionen var en form av kartell.[1] Ett direktionsråd bestående av en representant för varje bolag skulle besluta i alla större frågor som t.ex. byggande av nya anläggningar och ökning av kapital. En gemensam fond skulle byggas upp som skulle kunna investeras till Unionens bästa. Vinsterna efter avskrivningar skulle sammanslås och delas mellan de fyra bolagen så att DAG erhöll 107 andelar, Opladen 48, Deutsche Sprengstoff 40 och Dresdner Dynamit-Fabrik 20, tillsammans 215 andelar. I procent blir detta 49,8, 22,3, 18,6 och 9,3.

Trustförhandlingarna fortsatte hela tiden. Från och med hösten 1885 var de helt inriktade på en fusion enbart mellan de tyska bolagen och Nobel's Explosives. De övriga Nobel-bolagen skulle gå samman i en trust för sig. Denna lösning hade framförts av Göpner, Opladens direktör.[2] Den var helt i linje med skottarnas inställning.

Förhandlingarna framskred om än långsamt. Heidemann var mest tveksam, tycks det. Enligt Göpner berodde det på att han var osäker på trustens väsen och rädd att förlora sitt inflytande. Redan då den tyska unionen bildades hade hans makt beskurits.[3]

Vid årsskiftet 1885/86 diskuterade man tänkbara kandidater till trustbolagets styrelse.[4] Ännu hade man inte enats om andelarna i trusten och kanske ligger en del av förklaringen till obeslutsamheten i att vissa av bolagen ansåg sig tjäna på att vänta. Att framför allt Deutsche Sprengstoff kunde ha sådana avsikter, framfördes av Johnston. Nobel's Explosives ville skynda på innan bolagets dåliga resultat för 1885 blev offentligt.[5]

Barbe krävde för Dynamite Nobels räkning en rundlig summa för Alliance Explosives Co. och för de tre latinamerikanska bolagen. Varken skottarna eller tyskarna ville betala denna; därom var man ändå ense.[6]

I slutet av februari 1886 varslade Dynamite Nobel om uppsägning av den inter-

9 Deutscher Unions-Vertrag 26.11.1885; 2ter Anhang zum Unions-Vertrag 27.11.1885. (TA)

1 Ändamålet angavs sålunda: "Der Zweck dieses Vertrag ist der Betrieb sämmtlicher statutengemässer Geschäfte der Contrahentinnen für gemeinschaftliche Rechnung . . ."

2 J. Gunter till Nobel 21.9.1885.

3 C. Göpner till Nobel 4.1.1886. "Er [Heidemann] ist sich entschieden nicht klar über dem Wesen der Trust Co . . ."

4 T. Johnston till Nobel 1.1, 2.1, 6.1.1886.

5 T. Johnston till Nobel 15.12.1885, 23.2.1886.

6 T. Johnston till Nobel 26.2.1885; C. Göpner till Nobel 9.3, 31.5.1886.

nationella prisöverkommelsen. Inom en månad skulle bolaget börja konkurrera i Tyskland. Den angivna orsaken var att Deutsche Sprengstoff skaffat en agentur i Italien för försäljning av kinetit.[7]

Parisfördragen

Den 5 april träffades en preliminär överenskommelse mellan Barbe och delegerade för de tyska och brittiska bolagen, det s.k. Paris Memorandum. Ett annat memorandum av samma datum lade grunden till bildandet av en trust mellan tyska unionens bolag och Nobel's Explosives.[8]

Bägge dessa memoranda var alltså preliminära. Efter deras antagande och fram till februari 1887 slöts inte mindre än 39 avtal, alla med upprinnelse i Parisfördragen och förhandlingarna dessförinnan.[9] Tillsammantagna ger de en bild av de fördelar de olika parterna erhöll och vilka eftergifter de varit villiga att gå med på.

Redan det ursprungliga Paris Memorandum hade i första hand inneburit en marknadsuppdelning och denna kom att stadsfästas i de följande fördragen. I korthet gick dessa ut på att avstänga samtliga tyska företag som var förenade i den Tyska Konventionen samt Nobel's Explosives från att försälja sprängämnen i Italien, Schweiz och Frankrike med kolonier under 25 år. Barbe-bolagen, d.v.s. det italiensk-schweiziska bolaget och det franska, förband sig att under samma tid endast sälja i sina egna länder samt Belgien, Medelhavsområdet, Portugal, Svartahavsområdet, Rio Plata-området, Panamanäset och Venezuela. Dynamite Nobel skulle som ersättning för att det avstod från den tyska och österrikisk-ungerska marknaden erhålla 27 000 mark per år i tio år eller £ 12 000 i trustaktier, om en trust bildades. De tre latinamerikanska försäljningsbolagen skulle övertas av trusten mot aktier till ett värde av £ 48 000. Om inte trusten kom till stånd skulle Tyska Unionen överta dessa bolag för 900 000 mark. Trusten skulle överta Alliance Explosives Company för £ 25 000.[1]

Ett nytt internationellt prisavtal ingicks i maj, den andra Internationella

7 T. Johnston, telegram till Nobel 28.2.1886. Kinetit var en form av bomullskrut.

8 Paris Memorandum; Memorandum for Formation of Trust Company.

9 Samtliga dessa finns tryckta för internt bruk och består av två volymer med titeln Trading Agreements. (TA, ICIA)

1 Paris Memorandum.

Konventionen till sin konstruktion liknande det första prisavtalet, fastän med längre varaktighet. Det löpte ut 1890 och skulle då automatiskt förnyas om ingen part varslat om uppsägning.[2]

De tyska dynamitföretagen som ingick i Tyska Unionen, fick rätt att försälja spränggelatin och andra gelatinsprängämnen i de länder och kolonier där Nobel's Explosives hade patenträtten mot erläggande av sex procents royalty till det brittiska företaget. Nobel avstod från sin royalty om fem procent på sådana försäljningar från de tyska bolagen. Den skulle i i stället uppbäras hos Nobel's Explosives. Detta innebar för Deutsche Sprengstoffs och Dresdners del att företagen också fick licens för tillverkning av spränggelatin.[3]

Vereinigte Pulverfabriken slöt ett avtal med Tyska Unionens bolag. Pulverfabriken förband sig att så länge den Tyska Konventionen varade, inte anlägga någon fabrik för tillverkning av nitroglycerinsprängämnen eller bomullskrut i Tyskland, Österrike-Ungern, Storbritannien med kolonier samt inte heller i Barbe-bolagens länder. Pulverfabriken förband sig vidare att inte försälja andra nitroglycerinsprängämnen än sådana som tillverkats vid de fyra avtalsslutande dynamitbolagen eller Nobel's Explosives. Vid sådan försäljning skulle Pulverfabriken få fem procents kommission samt två procents rabatt. Dessutom fick Pulverfabriken rätt till M. 1,25 per 50 kilo på all dynamit som försåldes av de tyska fabrikerna inom Tyskland. Nobel's Explosives skulle bidra med 20 procent av denna ersättning, dock maximum £ 500 per år.[4]

Vid Paris-mötet i april lades också grunden till Nobel-Dynamite Trust Company. Man enades om aktiekapital och fördelning av aktierna. Tyska Unionens bolag tillerkändes trustaktier motsvarande £ 600 000. Därutöver tillkom de barbeska försäljningsbolagen.[5] Relationen mellan de tyska bolagen och

2 Second International Convention 4.6.1886. Genom detta avtal var samtliga marknader prisreglerade.

3 Detta bestämdes redan vid Parismötet och ingår i 2nd Addendum to Paris Memorandum. samt Annexe to 2nd Addendum to Paris Memorandum 5.4.1886.

4 Vertrag zwischen der Dynamit-Actien-Gesellschaft, der Rheinischen Dynamit-Fabrik zu Opladen, der Deutschen Sprengstoff-Actien-Gesellschaft, der Dresdner Dynamit-Fabrik . . . und den Vereinigten Rheinisch-Westphälischen Pulverfabriken 28.10.1886. Detta torde dock ha avtalats vid Parismötet. I Addendum to Paris Memorandum 5.4.1886 står nämligen: "In the event of an Agreement being made between the German Union and the Rheinische Westphalian Powder Works under which the last named party undertake not to (här följer sedan det som formellt avtalades 28.10.) Nobel's Explosives agree to pay . . ."

5 Memorandum for Formation of Trust Company 5.4.1886.

Nobel's Explosives blev således ungefär 60–40. Bildandet av trustbolaget var emellertid avhängigt av aktiemajoriteten i respektive bolag. Man gjorde så att man utlyste grundandet av ett trustbolag. Aktieägarna gavs möjlighet att inlösa sina aktier i de gamla bolagen mot trustaktier. För Nobel's Explosives' aktieägare innebar det fem trustaktier mot två gamla aktier. Tyska Unionens bolag gjorde sinsemellan upp en fördelning.[6]

Inte förrän i oktober var man färdig att konstituera Nobel-Dynamite Trust. Osäkerheten huruvida tillräckligt många aktieägare skulle utnyttja erbjudandet att konvertera sina aktier var in i det sista mycket stor.[7] Under mellantiden var samtliga de ingående bolágens aktier utsatta för kraftig spekulation med stigande kurser. Samtidigt noterades och försåldes trustaktier. Även dessa fluktuerade. Vid vissa tillfällen i oktober stod de i 115 procent. De som utnyttjade tillfällena kunde naturligtvis dra nytta av detta. Hoffer talade också om detta "trustens andra syfte", att tjäna på kursstegringarna.[8]

Parisfördragens innebörd

Barbes uppsägning av den internationella priskonventionen hade naturligtvis påskyndat utvecklingen. Grundläggande betydelse för att de långvariga förhandlingar, som i någon form pågått åtminstone sedan sommaren 1883, slutligen ledde

6 Nachtrag zum Pariser Trust-Memorandum 8.5.1886. Fördelningen blev:

DAG	10 000 aktier till M. 947	(pari 500)	£ 473 750
Opladen	1 109 aktier till M. 2 125	(pari 600)	£ 117 831
Deutsche Sprengstoff	500 aktier till M. 1 400	(pari 500)	£ 175 000
Dresdner Dynamitfabrik	1 450 aktier till M. 1 178	(pari)	£ 85 417

Parikurserna från resp. bolags statuter. I Opladen fanns nu 2 000 aktier varav DAG ägde 891. Inbyteskursen för DAG inkluderade således dess innehav av Opladenaktier.
Vinsterna i mark för de fyra företagen hade varit:

	1883	1884	1885
DAG	994 300	803 200	507 700
Opladen	350 600	198 000	266 500
Deutsche Sprengstoff	129 000	160 000	187 700
Dresdner Dynamitfabrik	–	22 400	186 200

7 Mest orolig tycks Nobel ha varit, Nobel till Hoffer, tre telegram mellan 1.11. och 5.11.1886. Även T. Johnston till Nobel 16.4, 28.4, 28.6, 20.10.1886.

8 Nobel till A. Hoffer, telegram i början av november 1886; T. Johnston till Nobel 3.11, 6.11.1886; A. Hoffer till Nobel 2.10, 2.11.1886.

till resultat hade den dock knappast haft. Men den hade verkat som en katalysator.

Bara ett par veckor före Parismötet i april var varken Nobel's Explosives eller de tyska bolagen villiga att ge efter för Barbes krav på ersättning för försäljningsbolagen. Nobel däremot talade för att man skulle tillmötesgå Barbe. På sitt sätt ställde han ett ultimatum. Hade man inte före den 15 april kommit överens hade han för avsikt att sälja sina aktier i samtliga dynamitbolag. "Jag förstår ingenting av dessa affärer, och det är för mig en plåga att spela rollen av fredsmäklare i gamars näste", sade han.[9] Nu är det väl knappast troligt att detta var ett reellt hot eller ens uppfattades som sådant. Men man stod så nära målet nu att det bara behövdes en sista kraftansträngning och en vilja att kompromissa för att det hela skulle föras i hamn. Och Nobel's Explosives var för sin del villigt till kompromiss. "If we all neglect this opportunity of forming the Trust Co it may not be possible again, and in any case if postponed indefinitely all the Companies would loose money in the interim", argumenterade Thomas Johnston. Om det var alldeles nödvändigt, var Nobel's Explosives berett att gå ned till 40 % andel i trusten för sin del.[1]

Det var också från det hållet de största eftergifterna kom. De tyska bolagen skulle få sälja spränggelatin i såväl Storbritannien som kolonierna. Nobel's Explosives fick den trust det så ivrigt eftersträvat.

De tyska bolagen behövde knappast göra någon uppoffring vid Parismötet. De schweiziska och italienska marknaderna liksom den franska var av olika skäl inte mycket att konkurrera om; den spanska, som var den viktiga i dessa delar av Europa, berördes inte av Paris-fördragen. Tyskarna hade heller inte varit särskilt ivriga att ingå fusion med Nobel's Explosives utan hade räknat med att på sikt kunna förbättra sina positioner på de utomeuropeiska marknaderna.

Avtalet med Vereinigte Pulverfabriken var kanske inte det minst viktiga. Redan tidigare hade Barbe och Nobel personligen slutit ett avtal med Heidemann enligt

9 Nobel till T. Johnston 4.3.1886; dens. till Hoffer. 4.3, 15.3, 19.3, 20.3. Citatet ur sistnämnda brev: "Je desire absolument me retirer des affaires et de toute aspèce d'affaires. Je n'y entends rien et c'est pour moi une torture d'avoir à jouer le rôle de pacificateur dans un nid de vautours."

1 T. Johnston 15.3.1886. Till att börja med hade man inom Nobel's Explosives hyst förhoppningar om att få 55 %. T. Johnston till Nobel 2.1.1886. Tyska Unionen krävde 60 % för sin del. Max Philipp i DAG sades försöka övertyga tyskarna att ge Nobel's Explosives åtminstone 42,5 %. T. Johnston till Nobel 22.2.1886. Nobel ansåg inte att Nobel's Explosives skulle gå under 45 %. Nobel till Barbe 4.3.1886; dens. till T. Johnston 17.3.1886. Det blev tyskarna som lyckades genomdriva sina krav.

vilket denne förband sig att inte starta några nya företag för tillverkning av nitroglycerinsprängämnen och vidare att inte på viss tid försälja trustaktierna. Nobel och Barbe hade i detta försäkrat dels att medlemmarna i Opladens Aufsichtsrat skulle få sitta i minst fem år, dels att Heidemann skulle väljas till styrelseledamot i trustbolaget.[2] Ett avtal som förhindrade Heidemann att på nytt börja konkurrera med Nobel-bolagen var enligt Nobel absolut nödvändigt. Risk fanns annars att Heidemann skulle sälja trustaktierna och med de pengar som trusten på så sätt försåg honom med börja konkurrera igen.[3] Det avtal som förebådades av Paris Memorandum och som senare stadsfästes mellan Vereinigte Pulverfabriken och Tyska Unionens bolag var förmodligen Heidemanns pris för att gå med i trusten. Vereinigte Pulverfabriken fick försälja dynamit till rabattpriser eller skulle erhålla M. 25 per ton på unionens försäljning i Tyskland.

Barbe och Barbe-bolagen gjorde knappast några eftergifter. Den tyska marknaden var överfull; att avstå från konkurrens på den var knappast någon uppoffring. Sin export hade Dynamite Nobel visserligen lovat att begränsa till vissa länder, men förmodligen var det dit som dess största export redan gick. Idén om en stor fusion av alla Nobel-bolag hade Barbe fått uppge, men han blev ändå inte lottlös. Barbe och hans vänner fick £ 73 000, drygt 1,8 miljoner francs, för fyra förlustbolag.[4]

Från hösten 1886 gick Barbe in för att fusionera de återstående Nobel-bolagen. Nobel tyckte till att börja med inte om denna idé, men ändrade sig så småningom. För övrigt hade han inte mycket att säga till om i denna sak.[5] Fusionen av de återstående kontinentala Nobel-bolagen var en helt igenom finansiell affär. Den innebar inte någon som helst konkurrensbegränsning. Till Spanien och Frankrike var det närmast omöjligt att importera med vinst, och de italienska och schweiziska

2 [Avtal mellan] General director Heidemann, Kaufmann Wasserfuhr, Kaufmann Schmalbein (dessa för Vereinigte Pulverfabriken), A. Hoffer, M. Philipp, C. Göpner, General director Heidemann (personligen), A. Nobel, F. Barbe 5.4.1886. (NA)

3 Detta hade framförts av Nobel flerfaldiga gånger under årens lopp, t.ex. Nobel till Barbe 17.4.1884; dens. till T. Johnston 11.11.1885.

4 Att det verkligen var förlustbolag det var fråga om framgår av Nobel till A. Hoffer 4.3.1886. Balansräkningar för det brasilianska bolaget (NA) visar på förlust för såväl räkenskapsåret 1884/1885 som 1885/1886, Fr. 44 000 resp. 88 000.

5 Nobel till Barbe 29.12.1886.

marknaderna var som sagt små. På den spanska marknaden var å andra sidan konkurrensen hård mellan de inhemska fabrikanterna, d.v.s. Nobel-bolaget, Opladen och Deutsche Sprengstoff. Det spanska bolaget hade inte deltagit i Parismötet, och berördes inte av något av de fördrag som följde i anslutning till detta. 1887 slöt emellertid det spanska bolaget helt på egen hand en överenskommelse med de inhemska konkurrenterna, d.v.s. i princip med Nobel-Dynamite Trust.

På sommaren 1887 kunde Barbe sedan lyckligt genomföra bildandet av holdingbolaget Société Centrale.

6 Contrat Syndicat Espagnol med 9 annexe 29.1.1887. Så sent som i december hade Nobel-Dynamite Trust diskuterat ev. inköp av det spanska Nobel-bolaget, T. Johnston till Nobel, telegram 6.12.1886.

Nobel och trusten

Förhandlingarna om samarbetsavtal och diskussionerna om en fastare allians mellan de större europeiska dynamitföretagen fördes vid en tid som karaktäriseras av tilltagande konkurrensbegränsning och monopolisering. I Tyskland ökade kartelliseringen, i USA hade den första trusten bildats. Försöken att samordna dynamitbolagen faller naturligt in i denna bild. Konkurrensen mellan de olika dynamitföretagen var hård såväl i Tyskland som i Storbritannien. På de utomeuropeiska exportmarknaderna var den i tilltagande. Sprängämnesföretagens svårigheter accentuerades ytterligare av den depression som rådde 1884–86.

De i samarbetsplanerna inblandade parterna hade emellertid olika förslag till lösning på konkurrensproblemen utifrån sina egna specifika utgångspunkter.

Samarbetsavtal i någon form hade såväl de tyska bolagen som det brittiska bolaget velat ha alltsedan konkurrens uppträtt på deras respektive marknader. Tyskarna hade redan ordnat den saken 1880, men frågan blev akut igen 1884 då nytillkomna dynamitföretag i Tyskland spolierade den prisöverenskommelse som existerade mellan de tidigare etablerade.

Även de nytillkomna företagen önskade prisfred på hemmamarknaden. Heidemann i Opladen samt Carstens och Wichmann i Deutsche Sprengstoff

förespråkade den nationella linjen; ett prisavtal för den tyska marknaden och ett gemensamt agerande i exportsammanhang var vad de ursprungligen hade tänkt sig. Även inom det tyska Nobel-bolaget fannns förespråkare för den linjen. Nobel och Barbe var dock motståndare till en sådan begränsad uppgörelse. De drev i stället igenom en internationell prisöverenskommelse. För att få till stånd ett prisavtal på den tyska marknaden, den största i Europa vid denna tid, tvangs tyskarna att acceptera ett prisavtal med Nobel-företagen i andra länder.

Från hösten 1884 var dynamitpriserna reglerade på den internationella marknaden med undantag för Spanien, Australien och Sydafrika. Tyskarna önskade uppenbarligen inte gå längre. I varje fall hade de allt att vinna på att man uppsköt en fastare allians eller en direkt marknadsuppdelning. De räknade tydligen med att kunna öka sin andel på exportmarknaderna. Först efter ordentliga eftergifter från Nobel's Explosives' sida och sedan Heidemann hade fått igenom ett fördelaktigt avtal för Vereinigte Pulverfabriken var det möjligt att genomföra bildandet av Nobel-Dynamite Trust Company.

Från sommaren 1883 då situationen blivit besvärlig för Nobel's Explosives hade företagets styrelse önskat ett samarbete med de tyska bolagen, framför allt med Opladen och Deutsche Sprengstoff. Skottarna ivrade för en fastare förening med de tyska konkurrentföretagen, ett avtal som också omfattade exportmarknaderna. Nobel's Explosives' utomeuropeiska marknader var av större betydelse än hemmamarknaden; vinsterna på exporten var större än på den inhemska försäljningen. De hade allt att vinna på ett trustbolag med en gemensam exportorganisation.

Barbe hade alltsedan mitten av 1870-talet förespråkat organisatoriskt samarbete mellan de nobelska företagen. Till en början hade det varit det tyska företagets konkurrenssituation som avgjort hans ställningstagande; av de företag Barbe hade andelar i var det detta som hade de största vinsterna vid denna tid. Men även sedan dessa motiv försvunnit, dels därför att konkurrensen i Tyskland begränsats, dels därför att Barbes egen skapelse Dynamite Nobel gick så bra arbetade Barbe för en totalintegrering av nobelföretagen. Nu synes chanserna att tjäna på stegrade kurser i samband med en fusion ha föranlett honom att tvinga fram en sådan samarbetsform med alla medel; åren 1881 och 1882 var det framför allt Barbe genom Dynamite Nobel som svarade för konkurrensen mellan de europeiska dynamitbolagen.

Nobel hade till en början ställt sig avvaktande till Barbes integrationsplaner. Nobel trodde sig kunna styra konkurrenterna i kraft av patenten och länge hyste han förhoppningar om att spränggelatinet skulle förhindra konkurrens. Det var

först sedan det visat sig att utvecklingen inte blev den han väntat, som han engagerade sig för ett konkurrensbegränsande samarbete mellan de nationella företagen. För Nobel framstod ett avtal mellan DAG och Nobel's Explosives som viktigast till att börja med. Efter hand kom hans intressen att i allt högre grad sammanfalla med det brittiska bolagets, och under de senare förhandlingarna framträdde han framför allt som språkrör för detta företag. Det stod också klart för Nobel att han var beroende av Barbes stöd för att få ett samarbetsavtal i hamn. Från 1884 framgår detta tydligt.

När Barbe först presenterade sina fusionsplaner i slutet av 1870-talet hade han och Nobel tillsammans den kontrollerande majoriteten i samtliga kontinentala bolag utom det franska. Nobel ensam ägde ungefär 40 procent av aktierna i det brittiska bolaget.[1]

1884 när Nobel på allvar engagerade sig i försöken att åstadkomma en fusion mellan de kontinentala dynamitbolagen och Nobel's Explosives var situationen en helt annan. Nobels andel och därmed hans inflytande hade väsentligt minskat. I september 1884, när Nobel och Barbe just lyckats stoppa Heidemanns och Max Philipps syndikatplaner, hade Nobel 13 procent av aktierna i DAG. Hans andel i Nobel's Explosives hade minskat till 22 procent. I Dynamite Nobel hade han sju procent, i det spanska bolaget tre och i det franska bolaget två procent.[2]

Redan tidigt på 1870-talet hade Nobel placerat vinsterna från dynamitbolagen i andra tillgångar, statsobligationer, järnvägsobligationer och industriaktier. Han hade också sålt ut mindre poster av sina dynamitaktier. Vad som radikalt förändrat situationen från slutet av 1870-talet var att Nobel sålt stora poster av dynamitaktierna. Detta hade han gjort huvudsakligast 1881, men försäljningen hade fortsatt även 1882 och 1883. I stället hade Nobel investerat i brödernas oljeföretag i Baku. Dess ekonomiska situation var uppenbarligen mycket prekär under dessa år; 1883 hade Alfred Nobel mer eller mindre räddat bolaget med ett mångmiljonlån.[3]

1 Se ss. 108 ff.

2 [A. Nobel], Räkenskapsbok 1880–1890.

3 [A. Nobel], Kassaböcker 1872–1880, Räkenskapsbok 1880–1890. R. Lundström, "Alfred Nobels förmögenhet". Våren 1883 lånade Nobel 4 milj. francs till brödernas Baku-företag att återbetalas innan årets slut. Nobel till Robert Nobel 2.4.1883. I mitten av 1884 hade Nobel nominellt 9,5 miljoner francs i brödernas företag. Hans dynamitaktier var vid samma tidpunkt upptagna till drygt 4 milj. francs. Övriga tillgångar uppgick till cirka 5 milj. francs. Räkenskapsbok 1880–1890.

1885 sålde Nobel ut större delen av de aktier han hade kvar i DAG. Från hösten detta år hade han inte mer än tre procent av aktierna. Även i de övriga kontinentala bolagen hade Nobel minskat sin andel. I det spanska bolaget hade han två procent, i det franska knappt en procent och i Dynamite Nobel sex procent. Nobels innehav av aktier i Nobel's Explosives hade å andra sidan ökat något, till 25 procent.[4] Hans intresse för ett internationellt avtal som skulle kunna hjälpa det engelska bolaget i dess brydsamma situation accentuerades därigenom ytterligare.

Genom Nobels aktieförsäljningar minskade möjligheterna för honom och Barbe att förverkliga trustplanerna högst väsentligt; de två hade inte längre kontrollerande majoritet i DAG. Nobel uttryckte många gånger stark pessimism inför utsikten att förverkliga fusionen och han var starkt irriterad över att brödernas oljeföretag gick så dåligt att han dels inte kunde få igen sitt lån som han räknat med, dels inte fick någon utdelning att tala om på sina Baku-aktier.[5]

Initiativet till dynamittrusten kom från Barbe, inte från Nobel. Fusionen drev de igenom tillsammans. Det skedde inte i kraft av någon maktposition inom de olika företagen. För att nå målet var de hänvisade till förhandlingar och till den möjlighet Barbe hade att öva påtryckningar genom att låta det schweizisk-italienska bolaget konkurrera på de kontinentala marknaderna.

Vad hade förmått Nobel att förändra sin inställning till planerna på ett organisatoriskt samarbete mellan sprängämnesproducenter i olika länder?

Själv har Nobel som motiv för att se de konkurrerande bolagen sammanslagna anfört en önskan att dra sig tillbaka från de dagliga dynamitaffärerna. Han önskade få mer tid för sina forskningar och vetenskapliga experiment. I många år hade han fungerat som "fredsmäklare i gamars näste". Han hade en central ställning i gruppen av sprängämnesföretag. Till honom vände sig alla både i stort och smått. På sommaren 1886 skrev han till Thomas Johnston i Nobel's Explosives: "I care not a straw whether a trust company is formed or not, but I care a great deal about my technical labour, and I find it high time to disengage myself from the slavery to which for years I have submitted against my will, and for no good, either to myself or others. There is not the slightest reason why I, who have not been trained to commerce, and cordially hate it, should be plagued with

4 Räkenskapsbok 1880–1890.

5 Nobel till Ludvig Nobel 8.11. 1883 (29 sidor). Sin pessimism har Nobel uttryckt bl.a. i brev till A. Hoffer 17.4. 1884.

all these commercial matters about which I know little more than the man in the moon. The American, Swedish, and Norwegian companies have been just as prosperous without ever troubling me with their business matters. I do not see why other companies should not do the same."[6] I flera andra sammanhang har Nobel uttryckt samma önskan att dra sig tillbaka från dynamitaffäerna.[7] Trusten skulle med det sättet att se bli en logisk slutpunkt i Alfred Nobels karriär som internationell företagare.

Nobels aktieinnehav i de gamla nobelföretagen, huvudsakligen i Nobel's Explosives, berättigade honom till 13 328 aktier i Nobel-Dynamite Trust Company.[8] I det holdingbolag som gavs hans namn fick han åtta procent av aktierna. Hans inflytande inom trusten blev alltså mycket begränsat. Han accepterade posten som hedersordförande, vilket indikerar att han inte hade för avsikt att ta aktiv del i trustens verksamhet.[9] Genom att så många företag ingick i trusten blev dess aktieägande mycket splittrat. Knappast någon annan person kan ha haft en större aktiepost än Nobel.

Under det sista förhandlingsåret 1886 hade Nobel som han själv uttryckte det känt sig som en kokapparat invärtes. När trusten äntligen förverkligats i oktober skrev han: "I trust that those who placed their trust in the trust will not distrust."[1] Själv var han nöjd och tillfreds över att mer koncentrerat kunna arbeta i laboratoriet.

De forskningar som Nobel nu skulle få tid att ägna sig åt var fullbordandet av ballistiten, ett röksvagt krut på nitroglycerinbas. Redan 1885 hade ballistiten i

6 Nobel till T. Johnston 26.6. 1886.

7 Redan i början av 1883 hade Nobel skrivit: "I am sick of this explosives trade, wherein one stumbles over accidents, restrictive regulations, red tape, pedants, knavery and other nuisances. I long for quiet and wish to devote my time to scientific research which is impossible when each day brings a new worry." Nobel till J. Thorne 30.1.1883. 1885 skrev han till Carl Öberg i svenska Nitroglycerinaktiebolaget att han sedan han fullbordat de förbättringar han nu höll på med hade för avsikt att dra sig tillbaka från affärerna. Nobel till C. Öberg 24.6. 1885.

8 Räkenskapsbok 1880–1890.

9 Nobel till T. Johnston 6.10. 1886.

1 Nobel till Emanuel Nobel 10.8. 1886; Dens. till J. Thorne 25.10 1886 (citat).

princip varit klar att patenteras. Men Nobel hade dröjt. Först sommaren 1887 patenterades den i Frankrike.[2]

Av erfarenheterna från de tidigare uppfinningarna hade Nobel lärt att patent enbart inte var tillräckligt för en snabb och konkurrensfri introduktion av nya sprängämnen på världsmarknaden. Det hade varit svårt att skydda dynamittillverkningen genom patent. Dynamiten lanserades också i vissa länder för tidigt; innan marknadsföringen givit resultat och produktionen kommit igång hade flera år av patenttiden förlupit. Spränggelatinpatenten var säkrare. Då visade sig i stället flera nobelföretag ovilliga att ta upp tillverkning av den nya produkten. I Tyskland var det dessutom högst ovisst om ens spränggelatinet var patentskyddat. Slutsatsen att patenten bäst utnyttjades i kombination med ett samordnat uppträdande av producenterna låg nära till hands.

För Nobel måste det ha varit en stor fördel att de tyska bolagen och det brittiska var sammanslagna innan han lanserade ballistiten. Särskilt betydelsefullt var det att Heidemann var knuten till trusten. Heidemann hade några år tidigare patenterat en förbättrad krutsort, brunkrut, och Vereinigte Pulverfabriken hade startat tillverkning av detta krut.[3] Nobels uppfinning följde helt andra vägar och var vida överlägset brunkrutet. Detta slogs ut innan det kommit i egentlig produktion.

Ballistiten var långt mer komplicerad än Nobels tidigare uppfinningar. Framtagningen hade krävt mångårig systematisk forskning, resultatet hade blivit en produkt som skulle komma att revolutionera den militära sprängämnestekniken. Nobel förutsåg detta; han knöt stora förväntningar till ballistitens framtid. När Nobel överlät patenträttigheterna till ballistiten på de företag som ingick i trusten utverkade han en royalty på cirka 10 procent. För s.k. trade secrets som han i

2 I april 1885 telegraferade Nobel till sin kemist Fehrenbach att denna skulle avresa till London för att demonstrera den nya uppfinningen för Frederick Abel, kemisk rådgivare åt det brittiska krigsministeriet. Fehrenbach ombads att konfidentiellt anförtro Abel varför pantent ännu inte sökts. Något år efter det att Nobel patenterat ballistiten i Storbritannien tog denne Abel tillsammans med en annan av Nobels förtrogna, Prof. James Dewar, ut patent på en liknande produkt, cordite. Cordite skilde sig från ballistit endast genom att däri ingick bomullskrut av annan nitreringsgrad än Nobel hade använt och patenterat. Cordite-patentet för Storbritannien överläts på den brittiska staten, som själv upptog tillverkning.

3 V. Holzschuher, a.a. s. 100 f.; W. J. Reader, a.a. s. 129 ff.

framtiden kunde tänkas överlåta på bolagen skulle han erhålla 40 procent av vinsten på försäljningen av dessa produkter.[4]

1864 hade den första kommersiella tillverkningen av sprängolja börjat på en pråm i Bockholmssundet. 1886 formerade flertalet av världens ledande sprängämnestillverkare den internationella dynamittrusten. Sprängämnestekniken utvecklades under samma tid till en vetenskap. I centrum för detta skeende stod Alfred Nobel.

4 Memorandum of Agreement between Nobel's Explosives ... and Alfred Nobel 24.5. 1889; Vertrag zwischen der Dynamit-Actien-Gesellschaft ... und Herrn Alfred Nobel 15.5, 19.11.1889 (två avtal). Samtliga dessa i Trading Agreements.

SUMMARY

In 1886 the Nobel-Dynamite Trust Company was founded. It has been called the first international trust in history. Some twenty years earlier Alfred Nobel had found the key to the use of nitroglycerine as a blasting agent. For hundred of years, black powder in various forms had been the only explosive available, both for military as well as for civilian purposes. Nobel's invention for initiating the explosion of nitroglycerine, his detonator, made it possible to introduce nitroglycerine on the civilian explosives market. His second important invention, dynamite, patented in 1867, facilitated the transport and handling of nitroglycerine.

A completely new industry grew up, based on Nobel's patents and with Nobel as the initiator. The founding of this innovation industry and its development during this twenty-year period is the topic of this study, the purpose of which also includes an attempt to grasp the factors and forces which influenced the formation of the dynamite trust.

It has always been taken more or less for granted that the founding of the dynamite companies met with no great difficulties, except for those raised by state authorities. The reason for this assumption may perhaps lie in the fact that these companies later became rather successful, eventually forming part of large chemical concerns, I. G. Farben in Germany, ICI in Great Britain and DuPont in

the U.S.A., and the additional fact that dynamite has over the years become a well-known product used throughout the world.

This study, however, undertakes to show that it took Nobel considerably time and effort to find financiers willing to back his projects, particularly on the European continent and in Great Britain. The introduction of nitroglycerine explosives on the European market was a rather lengthy process. In Scandinavia, companies were easily and quickly founded as early as 1864 and 1865. In Germany, Nobel himself started production of nitroglycerine. At a later stage partners entered his firm. Production in other European countries, however, was not started until some five to six years after dynamite had been invented. In Great Britain, for instance, negotiations for the founding of a dynamite company lasted for three years, which was due less to the passing of the new Nitroglycerine Act than to the fact that Nobel's and the Scottish financiers' terms were difficult to reconcile. Yet the company founded was, even for its time, a small company, £ 15,000 actually paid in.

In 1869, however, Nobel met a person, Paul François Barbe in France, who at once showed great enthusiasm for dynamite. Barbe was willing to accept both the efforts and the financing of the introduction of dynamite in France, with its state monopoly on explosives, on the terms stipulated by Nobel, half of the profits.

When Barbe entered the scene, matters accelerated considerably. With his help dynamite companies were now founded in Italy, Spain, and Switzerland.

The 60's and the 70's were a period of transition between old and new as regards to forms of business organisations, as evidenced by the various ways in which the so-called Nobel companies were organized. The very first company, the Swedish one, was a limited joint-stock company from the start. In Germany, Nobel registered a firm, a Handelsgesellschaft. The French company was a private one and officially Barbe's alone. The British company was a limited, as were the Italian and Spanish ones.

The financiers of the dynamite companies, a group as heterogenous as the forms of the companies, did not take any great risks. The total capital invested in these companies did not amount to £ 50,000. Furthermore, the financiers had in each case a preference of six per cent on capital invested before profits were distributed. In the continental companies, the capital was to be amortized.

By signing over the patents to the various companies, Nobel received shares in the business: in France 50 per cent of profits, in Great Britain three-eighths of the shares, in Italy 50 per cent of the shares and in Spain 40 per cent of bonus shares.

Barbe came to have a decisive influence on the further development of the

continental Nobel companies. From the start he had received half of Nobel's shares in the Italian and Spanish companies, probably as remuneration for his negotiations. In the middle of the 1870's the French, German, and Swiss companies were all reorganized into limited joint-stock companies. This reorganization was preceeded by an agreement between Nobel, his partners in the German firm, and Barbe. Barbe became a shareholder in the German company, Nobel's German partners, who already owned a considerable part of the shares in the Italian company, now also became share-holders in the French and Swiss companies. Nobel's and Barbe's share in the French and Swiss companies diminished, but Nobel's German partners lost the majority they had held in the old German firm, which was by far the largest continental dynamite company at the time, with profits exceeding those of all the other companies combined.

On Barbe's initiative, a syndicate for technical exchange and joint purchases of raw materials was founded to serve the Nobel companies. The syndicate proved a failure. Although highly integrated with regard to ownership, the Nobel companies did not act as a group. Dispite the fact that Nobel and Barbe held a near majority of shares in all the companies, except the French one, they did not have the decisive influence. Only in the Italian and Swiss companies, the two smallest and least successful of the Nobel companies, was this the case. In the 70's, this seems to have bothered Barbe more than Nobel. In 1879 Barbe finally succeeded in persuading Nobel that the two should take control over the management of the German company as well.

The Nobel companies varied considerably in their development and success. Throughout the 1870's, the German company was the largest with regard to both production and exports, and, until the middle of the decade, with regard to profits as well. After 1876, however, the company's business stagnated, due both to a decreasing demand and to keen competition within Germany from other dynamite manufactures. Dynamite was not protected by patents in Germany during the greater part of the 70's, and in Prussia there never existed any dynamite patents at all. In 1880 the company's position was somewhat improved, at least temporarily, by a cartel agreement between the German dynamite manufacturers.

The Swiss and Italian Nobel companies were not a success during the 70's. It is doubtful whether they had any actual profits at all during most of the decade. The French company, which started late, developed only slowly. Not until 1879/1880 did production and profits begin to show any marked growth, triggered by increasing demand and the company's improved transport facilities. The Spanish company was a success from the start. Demand from the fast-growing Spanish

mining industry was great and there was little competition from other manufacturers.

The British dynamite company, which for some reason has always been considered the largest dynamite company in Europe, was so only with regard to profits, and then only for certain years at the end of the 70's and the very beginning of the 80's. In relation to its potential market in the mining industry, which was by far the largest in Europe, the British Nobel company was a rather small company. Its home sales were much smaller than those of the German company, even at the time when that company was experiencing stagnation and hard competition. The French company sold just as much on its relatively smaller market, despite the fact that dynamite was burdened with a sizeable state tax. In Great Britain and only there was dynamite completely protected by patents during the latter half of the 1870's. Thus, for various reasons, the old black powder had a stronger foothold in Britain than in most other European countries. The company's profits, however, were quite satisfactory during the duration of the patent, as was the rate of return on capital, although in no sense exceptional for the time.

Towards the middle of the 1880's, conditions for several of the Nobel companies were reversed. The Italian and Swiss companies, amalgamated in 1880 on Barbe's initiative, had grown quickly. Their combined profits were larger than those of the British company, which on the other hand had had to face increasing competition, particularly from German manufacturers. Around 1883, the German, Italian-Swiss, Spanish, and British Nobel companies were of about the same size with regard to both sales and profits.

Competition was hard in Germany and Great Britain. In Germany, new dynamite companies had rendered the existing cartel agreement worthless. In Great Britain, the German manufacturers and the British Nobel company fought over the market. Competition was also spreading to the colonies. In Italy and Switzerland, competition was now negligible. This was also true of France, except for a few years when Barbe competed with his old company in order to gain control over it.

As early as 1878, Barbe had suggested an amalgamation of all the Nobel companies. However, the time was not yet ripe. Nobel had been but mildly interested and the British dynamite company had been directly adverse to the idea. For several years Nobel continued to believe that his new invention, blasting gelatine, would eliminate competition. The gelatinized nitroglycerine explosive that Nobel had invented around 1875 was certainly an improvement above

dynamite, so that in that respect Nobel's opinion proved correct in the long run. What we to-day call dynamite is a form of blasting gelatine. However, both the managements of several dynamite companies, not least that of the British, as well as customers, were in the beginning hesitant. Thus, instead of producing a monopoly product, many of the Nobel companies had to face strong competition from other dynamite manufacturers.

From 1883, several forms of amalgamation were discussed among the European dynamite manufacturers. These discussions followed three main lines. One was Barbe's. He wanted an amalgamation of all the Nobel companies. The German manufacturers, including a group on the board of the German Nobel company, wanted a cartel consisting only of German companies for the German market. They were quite content with a price agreement with the non-German companies – and such an agreement was concluded in the autumn of 1884 – since they expected to gain further ground in the colonies. The British Nobel company wanted a firmer combination with the German companies. Nobel was willing to approve any form of amalgamation, as long as the British company and its German competitors were included.

It was the leading men in the British dynamite company, including Nobel, who were most active in trying to get a trust company formed. It was the British company which had most to gain from a merger whereby exports would be regulated; the export market had gradually become more important for that company.

Nobel consistently acted as a spokesman for the British company. Ironically enough, when Nobel finally wanted to see the companies amalgamated, he had lost the power to enforce such a project. In the beginning of the 80's he had sold out the larger portions of his shares in the dynamite companies. In 1885 he did not own above 6 per cent in any company except the British, where he held 25 per cent. Thus, Nobel, as well as the British Nobel company, was forced to rely on negotiations to get the trust company formed. The negotiations lasted for more than two years. First after sizeable concessions on the part of the British company were the German companies willing to enter into agreements.

The French, Spanish, and Italian-Swiss Nobel companies were not included in the trust. Neither the Germans nor the British were particularly interested in a merger with Barbe. In 1887 Barbe succeeded in founding a holding company which bought the majority of shares in the remaining Nobel companies.

Deponerat på Ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet

Beräkningar och tabeller utgörande grundval för här publicerade tabeller:
Balansräkningar, i vilka olika slag av tillgångar och skulder grupperats
Beräkningar av genomsnittligt eget kapital
Beräkningar av hela det i företagen sysselsatta kapitalet
Utdelning, absoluta tal
Beräkningar av internt sparande
Beräkningar av rörelsevinst, nettotillväxt samt finansieringsanalyser för det brittiska bolaget

Alfred Nobel & Co. 70. (Dessa doss. innehållande huvudsakligen brev från Theodor Winckler, C.E. Bandmann, C.F. Carstens)
Dynamit-Actien-Gesellschaft. 70. (Dessa doss. innehållande bl.a. brev från DAG,
Nobel's Explosives Co. 71, 104. (Dessa doss. innehållande bl.a. brev från Nobel's Explosives Co., Alexander Cuthbert, George McRoberts, Archibald Schaw, Thomas Johnston, Thomas Reid, Hugh Beckett, James Thorne, O. Webb)

KÄLLOR OCH LITTERATUR

OTRYCKTA KÄLLOR

Nobelstiftelsens arkiv (Deposition i Riksarkivet), Stockholm (NA).

[Alfred Nobel] Brevkopieböcker.
Brev till konsul J.W. Smitt från Alfred Nobel, Immanuel Nobel, Ludvig Nobel, Robert Nobel. B.
Brev från Alfred Nobel till Alarik Liedbeck. 301.
[Alfred Nobel] Räkenskapsböcker.
[Alfred Nobel] Kassaböcker.
Strödda anteckningar av Alfred Nobel. 296.

Brev från Ludvig Nobel. 129.
Alfred Nobel Paul Barbe. 77.
Barbe. 77.

Alfred Nobel & Co. 70. (Dessa doss. innehåller huvudsakligen brev från Theodor Winckler, C. E. Bandmann, C.F. Carstens)
Dynamit-Actien-Gesellschaft. 70. (Dessa doss. innehåller bl.a. brev från DAG, C.E. Bandmann, C.F. Carstens, Amadée Hoffer, Georg Oppenheim, Max Philipp, John Gunter, Isidor Trauzl, samt Carl Göpner i Rheinische Dynamitfabrik zu Opladen och Charles Wichmann i Deutsche Sprengstoff A.G. Här återfinns också kopior av DAG:s bolagsstämmoprotokoll fr.o.m. 1882.)

British Dynamite Co. 71, 238.
Nobel's Explosives Co. 71, 104. (Dessa doss. innehåller bl.a. brev från Nobel's Explosives Co., Alexander Cuthbert, George McRoberts, Archibald Schaw, Thomas Johnston, Thomas Reid, Hugh Beckett, James Thorne, O. Webb)
Dynamite Nobel Avigliana. 76.
Dynamite Nobel Isleten. 87.
Société Anonyme Espagnole de Dynamite. 88, 89.
Société Belge de Dynamite. 105.
Société Générale. 86.
Tyska bolag. 91. (Bl.a. statuter för DAG, Rheinische Dynamit-Fabrik zu Opladen och Deutsche Sprengstoff A.G.)
Dynamitbolag. 256. (Bl.a. statuter för de schweiziska och spanska dynamitbolagen)
Olika fabriksanläggningar. 227. (Bl.a. statuter för det italienska bolaget)

Kontrakter, överenskommelser, korrespondens m.m. 212.
Kontrakt. 229.
Intressanta papper rörande grundandet av Nobel Dynamite Trust Co. 228. (Huvudsakligen tabulariska sammanställningar av vinster, kapital, fonder, aktiekurser, etc. för Nobel-bolagen samt Rheinische Dynamit-Fabrik zu Opladen, Deutsche Sprengstoff A.G. och Dresdner Dynamit-Fabrik. Här återfinns också brev från Charles Wichmann i Deutsche Sprengstoff till Nobel dec. 1885–dec. 1886.)
Memorandum of Association British Dynamite Co. 302.
Memorandum and Articles of Association of the Nobel Dynamite Trust Co. 262.

Viktiga brev från och till Nobel rörande nitroglycerin och dynamit, 52, 54, 67.
Nitroglycerin och dynamit m.m. 202.
Gelatinerat nitroglycerin. 34.
Ballistit. 219.
Patenthandlingar. 8, 14, 15, 17, 20, 24, 33, 35, 36, 38, 39–43, 48, 58–66, 68, 199, 221, 300.
Sprängämneshistoriska handlingar. 206.
Handlingar från Ardeer. 204. (T.ex. C.O. Lundholm, Old Ardeer)
Genom Riksarkivets försorg har nya signa åsatts handlingarna och en viss omgruppering gjorts. Då denna ännu inte innefattar hela arkivmaterialet har här de gamla dossiernumren använts. En nyckel: äldre dossiernummer/nytt arkivsignum finns tillgänglig på Riksarkivet.

Dynamit Nobel, Troisdorf Arkiv (TA)

Briefkladde u. Briefnotizbuch 1865–1866.

Copie-Buch 1871.

Dynamit-AG u. Herrn Alfred Nobel. Vertrag.

Herr Alfred Nobel Dynamit-Actien-Gesellschaft. (Korrespondens, kopior av avtal och protokoll från Aufsichtsratssitzungen)

Krümmel. Ludvig Nobel (Agent u. Lieferung für Russland) 1876.

Protokoll [General-Versammlungen, Aufsichtsratssitzungen, Vorstands Rundschereiben, Aufsichtsrats Rundschreiben 25.6.1876–24.8.1882].

Vertrag zwischen der Dynamit-Actien-Gesellschaft, der Rheinischen Dynamit-Fabrik zu Opladen, der Deutschen Sprengstoff-Actien-Gesellschaft, der Kölner Dynamit-Fabrik, der Dynamit-Fabrik zu Vingst und der Siegener Dynamit-Fabrik, 18.9.1884.

Vertrag. Die Dynamit-Actien-Gesellschaft, Die Rheinische Dynamit-Fabrik zu Opladen, Die Deutsche Sprengstoff-Actien-Gesellschaft, die Kölner Dynamit-Fabrik und die Schlesische Sprengstoff-Fabrik zu Alt-Berun. 9.10.1884.

First International Convention. Preliminary Agreement (med två tillägg) 28.10. 1884.

First International Convention. Definite Agreement. Contract and Agreement between Nobel's Explosives Company, The Dynamit-Actien-Gesellschaft, The Rheinisch Dynamite Company, The Deutsche Sprengstoff Actien-Gesellschaft, The Kölner Dynamit-Fabrik, The Société Dynamite Nobel, The Société Générale pour la Fabrication de la Dynamite, The Alliance Explosives Company, The Sociedade Nacional Brazileira de Dynamite Nobel, The Sociedad Nacional Mexicana de la Dinamita Nobel, The Sociedad Anonima para el Comercio de los Explosivos en las Costas del Pacifico. 6.2.1885.

Deutscher Unions-Vertrag. Zwischen Der Dynamit-Actien-Gesellschaft, Der Rheinischen Dynamit-Fabrik und Der Deutschen Sprengstoff-Actien-Gesellschaft. 26.11.1885.

2 ter Anhang zum Unions-Vertrag. Beitritt der Dresdner Dynamit-Fabrik Dresden zum Unions-Vertrage. 27.11.1885.

Trading Agreements.

Agreements. (Huvudsakligen mellan Alfred Nobel och DAG, respektive Tyska unionen).

Nobel-Dynamite Trust Company Limited, Meetings of Shareholders. (Kopior av protokoll)

Imperial Chemical Industries Arkiv, London (ICIA)

[John Downie] Letter Copy-Books 1868–1871.
[British Dynamite Co.] Letter Copy-Books 1871–1876.
Whitehall Correspondence. (Innehåller inkommande brev från A. Liddell och H.A. Bruce, Home Department, H.M. Inspector of Explosives V. Majendie samt beviljade tillstånd. Här återfinns också Programme for experiment in Dynamite skrivet av Nobel och kopior av brev från Nobel till Home Department och Majendie.)
Mr. Rob. McC. Kater's Diaries.
Agreements between Alfred Nobel, Paris and Nobel's Explosives [1871–1889].
Trading Agreements.
British Dynamite Co. 1871–1876, Nobel's Explosives Co. 1877–1896.
Proceedings of General Meetings of Shareholders (cit. Bolagsstämmoprotokoll).
Directors' Reports.
Balance Sheets.
Profit and Loss Accounts.
[Intern statistik]:
Manufacture
Sales
Consignments
Sales by District Agents
Sales by Foreign Agents
Value of Sales
Costs
[Diverse]
Nobel's Explosives Co., Minute Book I [1877–1882] (Cit. Styrelseprotokoll).
Alexander Cuthbert, Memoirs of a Chequered Life [1876–1884] (opubl. memoarer).

Société Centrale Arkiv, Paris (SCPA)

Société Générale pour la Fabrication de la Dynamite 1875–1886.
Assemblées Générales (cit. Bolagsstämmoprotokoll).
Conseils d'Administration (cit. Styrelseprotokoll).
Bilans.
Profits et Pertes.

[Försäljningsstatistik]
[Produktionsstatistik]
Société Centrale de Dynamite. Assemblées Générales,1887.

TRYCKTA KÄLLOR

Bidrag till Sveriges officiella statistik (BiSOS)
C. Bergshandteringen 1909.
D. Fabriker och manufakturer 1867.
Historisch-Biographisches Lexikon der Schweiz, III. Neuenburg 1926.
Investor's Monthly Manual, 1880–1896. London.
The Mining Journal, Railway and Commercial Gazette, 1877. London.
Official Year Book of the Commonwealth of Australia, containing authoritative statistics for the period 1901–1910 and corrected statistics for the period 1788 to 1900, No. 4–1911. Melbourne 1911.
Salings Börsen Papiere, 1883/84–1886/87. Leipzig.
Späing, W., Französisches und Englisches Handelsrecht im Anschluss an das Allgemeine Deutsche Handelsgesetzbuch. Berlin 1888.
Statistical Abstract for the Principal Foreign Countries, 1–23. London 1874–1897.
Statistique Générale de la France. Annuaire Statistique – 1878. Paris.
Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich. Dritter Jahrgang 1882. Berlin 1882.
Volkswirthschafts-Lexikon der Schweiz (Urproduktion, Handel, Industrie, Verkehr etc.). Bern 1887.

LITTERATUR

Andrén, E. & Bergström, O., Nitroglycerin Aktiebolaget 1864–1964. Stockholm 1964.

Arnot, R., The Miners, A History of the Miners' Federation of Great Britain 1889–1910. London 1949.
Bagge, G., Lundberg, E. och Svennilsson, I., Wages in Sweden 1860–1930, I. Stockholm Economic Studies No. 3 a. Stockholm 1933.
Bry, G., Wages in Germany 1871–1945. Princeton 1960.
Cameron, R., France and the Economic Development of Europe 1800–1914. Princeton, New Jersey 1961.
Checkland, S.G., The Mines of Tharsis. London 1967.
Curtz, O., "Om Cumberlands hämatitfyndigheters förekomst och brytningssätt". Jernkontorets annaler för 1897. Stockholm 1898.
Dictionnaire des Finances. Publié sous la direction de M. Léon Say. Paris, Nancy 1884–1892.
Galliot, A., 75 ans d'activité d'un holding. La Société Centrale de Dynamite 1887–1892. [Minnesskrift utan år.]
Gårdlund, T. m.fl., Atlas Copco 1873–1973. Historien om ett världsföretag i tryckluft. Örebro 1973.
Haber, L.F., The Chemical Industry during the Nineteenth Century. Oxford 1958.
Hoffman, W., Das Wachstum der deutschen Wirtschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts. Berlin, Heidelberg, New York 1965.
Holzschuher, V., Soziale und ökonomische Hintergründe der Kartellbewegung. [Opubl. diss. Friedrich-Alexander-Universität zu Erlangen-Nürnberg. 1962.]
Jeffreys, J.B., "The Denomination and Character of Shares", Carus-Wilson, E.M., ed., Essays in Economic History, I. Aberdeen 1954.
Lundström, R., "Alfred Nobels förmögenhet", Ur ekonomisk-historisk synvinkel. Festskrift tillägnad professor Karl-Gustaf Hildebrand 25.4.1971. Stockholm 1971.
Magnus, M.H., Norsk Sprengstofindustri A/S, jubileumsskrift. Oslo 1965.
Marczewski, J., Introduction à l'historie quantitative. Travaux de droit, d'economie, de sociologie et de sciences politiques, No. 35, Genève 1965.
Martin, G., Geschichtliche Entwicklung der Kartellbildung in der deutschen Sprengstoff-Industrie. Heidelberg 1903.
Marwick, W.H., Scotland in Modern Times. London, Edinburgh 1964.
Miall, S., A History of the British Chemical Industry. London 1931.
Mitchell, B.R. & Deane, P., Abstract of British Historical Statistics. Cambridge 1962.

Mosenthal, H. de, The Life-Work of Alfred Nobel. Read before the Society of Chemical Industry on 1 May 1899. London 1899.
Nauckhoff, S., Nutida sprängämnen och deras lämplighet för gruvbrytning ur teknisk och ekonomisk synpunkt. Föredrag vid Jernkontorets tekniska diskussionsmöte den 31 maj 1919. Stockholm 1919.
Nauckhoff, S. & Bergström, O., Nitroglycerin och dynamit. Bidrag till fabrikationens historia. Stockholm 1959.
Nordenström, G., "Om Nitroglycerinhaltiga sprängämnen", Jernkontorets annaler för 1880. Stockholm 1880.
Notice Historique sur l'introduction en France de la Fabrication de la Dynamite. [u.å.]
Penrose, E.T., The Large International Firm in Developing Countries. The International Petroleum Industry. London 1968.
Reader, W.J., Imperial Chemical Industries: A History. Vol. I. The Forerunners 1870–1926. London, New York, Toronto 1970.
Richardson, H.W., "Chemicals", Aldcroft, D.H., ed., The Development of British Industry and Foreign Competition 1875–1914. University of Glasgow Social and Economic Studies, 12. London 1968.
Richardson, H.W. & Bass, J.M., "The Profitability of Consett Iron Company before 1914", Business History, Volume VII, No. 2 July 1965. Liverpool 1965.
See, H., Histoire économique de la France, II. Paris 1951.
Schück, H. & Sohlman, R., Alfred Nobel och hans släkt. Minnesskrift utgiven av Nobelstiftelsens styrelse. Stockholm 1926.
Shannon, H.A., "The Coming of General Limited Liability", dens., "The Limited Companies of 1866–1883", Carus-Wilson, E.M., ed., Essays in Economic History, I. Aberdeen 1954.
Société de l'Industrie Minérale, Rapport de la Commission chargée d'étudier les questions qui se rattachent au regime légal de Dynamite en France. Saint Étienne 1874.
Taylor, F.S., A History of Industrial Chemistry. Melbourne, London, Toronto 1957.
Tew, B. & Henderson, R.F., ed., Studies in Company Finance. A Symposium on the Economic Analysis and Interpretation of British Company Accounts. The National Institute of Economic and Social Research, Economic and Social Studies XVII. Cambridge 1959.
Thorp, W.L., Business Annals. New York 1926.
Trauzl, I., Die Dynamite ihre Eigenschaften und Gebrauchweise. Berlin 1876.

Trotter, R. ed., Imperial Chemical Industries Limited and its Founding Companies, Volume I, The History of Nobel's Explosives Company Limited and Nobel Industries Limited 1871–1926. Birmingham 1938.

EKONOMISK-HISTORISKA STUDIER

Hittills utkomna nummer av serien:

1. Bo Gustafsson, Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913. Arbets- och levnadsförhållanden. 1965.
2. Nils Gruvberger, Sveriges utrikessjöfart 1865–1885. Företagsformer och ägandestruktur. 1965.
3. Lars Furhoff. Upplagespiralen. 1967.
4. Bo Gustafsson, Marxism och revisionism. Eduard Bernsteins kritik av marxismen och dess idéhistoriska förutsättningar. 1969.
5. Kersti Sågvall-Ullenhag, AB Åtvidabergs förenade industrier med föregångare. 1970.
6. Jörgen Ullenhag, Den solidariska lönepolitiken i Sverige. Debatt och verklighet. 1971.
7. Ur ekonomisk-historisk synvinkel. Festskrift tillägnad professor Karl-Gustaf Hildebrand 25.4.1971.
8. Hans Modig, Järnvägarnas efterfrågan och den svenska industrin 1860–1914. 1971.
9. Staffan Sjöberg, Arbetare vid Surahammars järnverk. Löne- och anställningsförhållanden 1936–1969. 1973.

Acta Universitatis Upsaliensis

UPPSALA STUDIES IN ECONOMIC HISTORY

Editor: K. G. Hildebrand

This series is a continuation of the *Ekonomisk-historiska studier,* in which vols. 1–9 were published in 1965–1973 by Esselte Studium, Stockholm.

Under its new title, the series is included in the publication group *Acta Universitatis Upsaliensis* and is distributed in the same way as the other series of that group.

10. *Ragnhild Lundström,* Alfred Nobel som internationell företagare. Den nobelska sprängämnesindustrin 1864–1886. 1974.
11. *Göran Dyverfeldt,* Norrbottnisk sågverksindustri 1900–1925. AB Ytterstfors-Munksund och dess föregångare. 1974.

Libraries, institutions and publishers of learned publications may have the series in exchange for their own publications. Inquiries should be adressed to *Universitetsbiblioteket, Box 510, S-751 20 Uppsala (Sweden).*

Institutions and individuals outside Sweden are welcome to place *standing orders* for the series at the *Ekonomisk-historiska institutionen, St Olofsgatan 10 A, S-752 21 Uppsala (Sweden).* The volumes will be sent on publication with an invoice for the list price with a 15 percent discount, post free.

Single volumes and all other purchase copies should be ordered from your local bookseller or directly from the distributor: *Almqvist & Wiksell, Box 62, S-101 20 Stockholm (Sweden).*

ISBN 91-554-0197-X